

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**EROL GÜNGÖR'E GÖRE TÜRK TOPLUMUNDA
MİLLİYETÇİLİK ve DİN MESELESİ**

**Hazırlayan
Murat TİTİZBAŞ**

**Danışman
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ**

Yüksek Lisans Tezi

**Temmuz 2020
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**EROL GÜNGÖR'E GÖRE TÜRK TOPLUMUNDA
MİLLİYETÇİLİK ve DİN MESELESİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Murat TİTİZBAŞ**

**Danışman
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ**

**Temmuz 2020
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Murat TİTİZBAŞ

TEZ İNTİHAL TESLİM FORMU

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: Erol Güngör'e Göre Türk Toplumunda Milliyetçilik ve Din Meselesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 98 sayfalık kısmına ilişkin, 05/05./2020 tarihinde *Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % 6 dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. ....../...../.....

Adı Soyadı : Murat TİTİZBAŞ
Öğrenci No : 4037130019
Anabilim Dalı : Siyaseti Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bilim Dalı : -
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman:
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ

Öğrenci:
Murat TİTİZBAŞ

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAY SAYFASI

Erol Güngör'e Göre Türk Toplumunda Milliyetçilik ve Din Meselesi adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez  nerisi ve Tez Yazma yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan
Murat T T ZBAŐ

Danışman
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Mustafa DEM RC 

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ danışmanlığında **Murat TİTİZBAŞ** tarafından hazırlanan “**Erol Güngör’e Göre Türk Toplumunda Milliyetçilik ve Din Meselesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonomi ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

..... / ..... / .....

(Savunma Tarihi)

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ

Üye :

Üye :

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... / ..... / .....

Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Erol GÜNGÖR'e Göre Türk Toplumunda Milliyetçilik ve Din Meselesi isimli çalışmamızda, Erol GÜNGÖR'ün çeşitli alanlardaki görüşleri incelenmiştir. Çalışmamızın literatüre katkı sağlamasını arzu ediyoruz.

Yüksek lisansım süreci boyunca ve sonrasında, tecrübeleriyle bana yol gösteren, engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim kıymetli hocam, Erciyes Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi öğretim üyesi Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ 'a,

Tezin yazım sürecinde desteklerini esirgemeyen, beni hayata bağlayan yaşama sebeplerim; değerli eşim Evren TİTİZBAŞ 'a, oğlum Mustafa Alptuğ TİTİZBAŞ 'a ve kızım Bengisu TİTİZBAŞ 'a,

Tecrübe ve fikirlerinden her daim istifade ettiğim, yüksek lisans ders hocalarım; Erciyes Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ, öğretim görevlileri, Doç. Dr. Müzeyyen EROĞLU DURKAL, Dr. Öğretim Üyesi M. İnanç ÖZEKMEKÇİ, İktisat Anabilim Dalı Öğretim üyesi Prof. Dr. Halil ALTINTAŞ' a,

Hayatım boyunca maddi manevi desteklerini hiç esirgemeyen, varlık sebebim, rahmetli Annem İrfaniye TİTİZBAŞ ve rahmetli Babam Mustafa TİTİZBAŞ 'a

Sevgi, saygı ve teşekkürlerimle...

Murat TİTİZBAŞ

**EROL GÜNGÖR'E GÖRE TÜRK TOPLUMUNDA MİLLİYETÇİLİK VE
DİN MESELESİ**

Murat TİTİZBAŞ

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2020

Danışman: Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ

ÖZET

Erol Güngör milli ve manevi değerleri önemseyen bir fikir adamı, bir toplum düşünürüdür. Türk toplum hayatına ilişkin çeşitli çalışmalar yaparak, görüşlerini Türk kamuoyu hizmetine sunmuş, Türk toplumu ve meseleleri tartışmalarına katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede Erol Güngör, hem kendi devrinde oluşan hem de daha sonra yeni dönemde oluşan sorunlara çözüm arayışında olan, bu iddiada bulunan, bir nitelik ve kişiliğe sahiptir. Erol Güngör, Türk toplum hayatında dini ve milli değerlere ışık tutacak fikirler ortaya sunmuştur. Batı kaynaklı ve ülkemizde herhangi bir şekilde yer bulmuş Batıcı görüşlere karşı bir fikir mücadelesi içinde olmuş, toplumumuz hakkında kendimizin milli değerler çerçevesinde bir görüş oluşturmamız ve milli bir çözüm bulmamız gerektiği çabası içinde olmuştur. Bu çalışmada bu husus, Erol Güngör'ün ve Erol Güngör hakkında yapılan çalışmalar incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Erol Güngör, Türk Toplumunu, Milliyetçilik, Din, Kültür

**THE ISSUE OF NATIONALISM AND RELIGION IN TURKISH SOCIETY
WITH EROL GÜNGÖR'S POINT OF VIEW**

Murat TİTİZBAŞ

Erciyes University, Institute Of Social Sciences, Master Thesis, July 2020

Supervisor: Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ

ABSTRACT

Erol GÜNGÖR is an intellectual and social thinker who cares about national and moral values. He presented his views to the Turkish public by carrying out various studies on Turkish community and contributed to the discussions around Turkish society. In this context, Erol GÜNGÖR has a personality who aim to find solutions to the problems that occurred both in his period and later in new periods. Erol GÜNGÖR has presented ideas that will shed light on religious and national values of Turkish community. He has been in a relentless fight against western-based ideas and Western views that have taken place in our community. He has been in an effort to form our own opinion about our society and find a national solution within the framework of national values. In this study, this issue has been tried to be put forward by examining the Erol GÜNGÖR and the studies about him.

Key Words: Erol GÜNGÖR, Turkish society, Nationalism, Religion, Culture

İÇİNDEKİLER

EROL GÜNGÖR'E GÖRE TÜRK TOPLUM HAYATINDA MİLLİYETÇİLİK VE DİN MESELESİ

Sayfa

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ İNTİHAL TESLİM FORMU	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAY SAYFASI	iii
KABUL ONAY SAYFASI.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

BİR İDEOLOJİ OLARAK MİLLİYETÇİLİK VE BUNUNLA İLGİLİ TARTIŞMALAR

1.1. Milliyetçilik Tanımları.....	8
1.2. Milliyetçiliğin Kökeni.....	11
1.3. Milliyetçiliğin Kuramsal Çerçevesi	20
1.3.1. İlkçi Yaklaşım	20
1.3.2. Modernistler	22
1.3.3. Etno-Sembolcüler.....	26
1.3.4. Milliyetçiliğe Yeni Yaklaşımlar	28

1.4. Milliyetçilik ve Din İlişkisi	29
1.4.1. Avrupa’da Din ve Milliyetçilik İlişkisi	31
1.4.2. İslam ve Milliyetçilik Meselesi	34

II. BÖLÜM

EROL GÜNGÖR’ÜN HAYATI

2.1. Erol Güngör’ün Çocukluğu ve Ailesi	41
2.1.1. Erol Güngör’ün Kişiliği ve Düşünce Yapısı	43
2.2. Erol Güngör’ün Kişiliğinde Etkili Olan Şahsiyetler	46
2.2.1. Mümtaz Turhan	46
2.2.2 Dündar Taşer	48
2.2.3. Ziya Gökalp	49
2.3. Erol Güngör’ün Eserleri	50

III. BÖLÜM

EROL GÜNGÖR’ÜN DÜŞÜNCESİNDE TOPLUMSAL BİR HARÇ OLARAK DİN VE MİLLİYETÇİLİK MESELESİ

3.1. Din ve Medeniyet İlişkisi	55
3.1.1. Din Medeniyet İlişkisi	55
3.1.2 Din Kültür İlişkisi	58
3.1.3. Dinin Türk Kültürüne Etkisi	59
3.2. Din ve Milliyetçilik İlişkisi	61
3.2.1. Din Milliyetçilik İlişkisi	61
3.2.2. Erol Güngör’ün Türk Milliyetçiliği Anlayışı	64
3.2.3. Erol Güngör’ün Laiklik Anlayışı	72

3.3. Din ve İlim/Bilim İlişkisi	78
3.3.1. Din İlim/Bilim İlişkisi	78
3.3.2. Din ve Ahlak Anlayışı	80
3.3.3. Din ve Teknik/Teknoloji İlişkisi	82
3.3.4. Din ve Edebiyat İlişkisi	85
3.3.5. Din ve Eğitim İlişkisi	87
SONUÇ ve TARTIŞMA	91
KAYNAKÇA	95
ÖZGEÇMİŞ.....	100

KISALTMALAR

C : Cilt

D : Danıştay

Ed. : Editör

s: Sayfa

S : Sayı

T : Tarih

TDK : Türk Dil Kurumu

vb. : ve benzeri

Vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

Milliyetçilik kavramı, siyaset ve Siyaset Bilimi alanının en canlı konularından bir tanesi olma özelliğini sürdürmektedir. Ülkemizde de akademik camianın yanında, geniş kitleler de bu konuya ilgi göstermeye devam etmektedir. Türkiye’de, milliyetçilik meselesini irdeleyen önemli bilim adamlarından biri de, kuşkusuz, Erol Güngör’d r. Milliyetçilik konusu, özellikle Türk Milliyetçiliği, Erol Güngör’ n temel çalışma alanı olduğu, ileri sürülse, yerinde bir tespit olur. Erol Güngör, milliyetçiliğin ülkemizde yeteri kadar, sağlıklı anlaşılmamış olduğunu düşünmüş; bu nedenle kendisi, yaptığı çalışmalarla, ilgili kamuoyunu aydınlatmaya çalışmıştır. Özellikle Cumhuriyet’in kuruluşu ve hemen sonrası, milliyetçilik anlayışında dinin öneminin ve yerinin ihmal edildiğinin bilincindedir. Erol Güngör’ n düşünce dünyasında, milliyetçilik olgu ve anlayışında dinin yeri belirleyici önemdedir.

Bu çalışmanın amacı, Erol Güngör’ n milliyetçilik, Türk Milliyetçilik anlayışı ve bu anlayışta dinin yerini belirlemek, öneminin ortaya çıkarmaktır. Türkiye’de, yirminci yüzyılın en önemli muhafazakâr isimlerinden biri olan Erol Güngör, milliyetçiliği muhafazakâr temellere oturtmuştur. Milliyetçilik, belirtildiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında “**Batıcı Modernizm**”in etkisiyle dinden bağımsız ve hatta dini dışlayıcı, yer yer ona karşı bir mantıkla ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu hususun düzeltilmesinde Erol Güngör’ n katkısı önemli olup daha geniş anlamda, adeta, bir “**Muhafazakâr Modernizm**” anlayışıyla Milliyetçiliğe yaklaşmıştır.

Bu alışmada, Erol Güngör’ n milliyetçilik anlayışında dinin önemi vurgulanmakla beraber, daha geniş toplum anlayışında da dinin önemli bir yer işgal ettiği, çeşitli toplumsal kurumlarda ele alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu ereve de Erol Güngör’ n, genel toplum, milliyetçilik ve din anlayışını birbiri içerisine girerek nasıl bir etkileşim içinde olduğu hususu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Böylece Erol Güngör’ n, genel Türk Toplumunu anlayışı da bir izaha kavuşmuş olacaktır.

Türk Siyaset Biliminin aydınlatmak durumunda olduğu önemli kavram ve olgulardan bir tanesi de muhafazakârlıktır. Muhafazakârlık, ülkemizde de değişik şekillerde tanımlanmaktadır (Akıncı,2012: 89). Muhafazakârlığın bugünkü manası, on dokuzuncu yüzyılın fikir adamlarına ait olsa da çıkış noktasının Aristoteles'e kadar dayanabileceği ileri sürülmektedir. Muhafazakârlığın en büyük erdeminin, itidal ya da ölçülülük olduğu bu bakış açısında görülmektedir. Muhafazakârlık, siyasal akım olarak ele aldığımızda ise, Fransız Devriminden sonra netleşmiş olsa da aslında ona şeklini veren, Batı da meydana gelen büyük toplumsal değişim ve dönüşümdür. Devrimin, toplumsal bünyeyi sarsmasının yıkıcı etkisine karşı, toplumsal dokuyu koruma amacıyla ortaya çıkmış bir akımdır. On sekizinci yüzyıldaki çok büyük çaplı değişimlerin, bir diğer manasıyla modernleşmenin yüzyılı olduğunu baz alacak olursak, muhafazakârlığın böylesine bir ortamın içerisinde biçimlendiğini göz önüne almak gerekir. Bu denli değişimlerin yaşandığı bir ortamda şeklini alan muhafazakârlık kavramının, modern bir ideoloji olduğu söylenebilir. Bu ideoloji Batıyı etkilediği gibi, Batı dünya egemenliği çerçevesinde, tüm dünya toplumlarını da etkilemiştir. Bu bağlamda Türkiye, erken dönemlerden itibaren milliyetçilikten etkilendiği gibi, bu akımının biçimlenmesine de katkı sağlamıştır.

Türkiye'de, 1960'lı yıllardan başlamak üzere, Türk sağ ideolojisinin koordinatlarını oluşturan milliyetçi muhafazakârlık / muhafazakâr milliyetçilik olmuştur ve geniş bir toplumsal koalisyona dayanmıştır. Bu koalisyon içerisinde, milliyetçi / muhafazakârlık ideolojisinin analizini yapan çeşitli düşünce insanları da bulunmaktadır. Bu düşünce insanları, kendi bakış açılarından milliyetçi muhafazakârlık kavramına katkıda bulunmaktadır. Bu düşünce insanlarından biri de belirtildiği gibi Erol Güngör'dür. Bu meyanda Erol Güngör, çeşitli araştırmaların konusu olmuştur. Örneğin, Sarıkoyuncu ve Yaşar (2014: 58), 1960 – 1980'li yıllardaki yaşayan Türk aydınının, bir toplumsal kurum olarak, din karşısında hangi tutum ve düşünce içerisinde yer aldığını aydınlatmaya çalışmışlar ve dinin toplumsal alandaki gücünü vurgulamışlardır. Bu çerçevede, Erol Güngör'ün din anlayışını inceleyerek, düşünürümüzün sunduğu çözüm önerilerinin toplumsal alanda geçerliliğini hala koruduğunu ifade etmişlerdir. Bir başka araştırmacı Can çalışmasında (2016), Güngör'ün din sosyolojisi konusunda, İslam'ın sorunlarını ortaya koymuş ve bu düşüncelerinin sosyolojik yaklaşım çerçevesinde ele almış, İslam'la alakalı düşüncelerine, İslam'ın bugünkü ve gelecekteki ortaya çıkabilecek olası problemlere karşı, yapmış olduğu değerlendirmeleri ele almıştır.

Bir başka araştırmacı Balcı (2011: 56), alışmasında Erol Güngör'n milliyetçiliğe bakışını incelemiştir. Yapmış olduğu çalışmasında, milliyetçilik kuramları içerisinde, Güngör'n geliştirmiş olduğu milliyetçilik anlayışının nasıl olduğu tartışılmış ve Güngör'n kültürel ve sosyolojik olarak milliyetçilik meselesi irdelenmiştir. Erol Güngör'n milliyetçiliğe bakış aasının kuramsal temeliyle birlikte, bu bakış aasının Türkiye'deki milliyetçiliğin farklı syemleri (Anadolucu, Trk, Ulusalcı, Resmi, vb.) ile ilişkileri de ele alınmıştır. Yapılan alışmada, Erol Güngör'n milliyetçilik anlayışının merkezinde, kültür olgusu bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Güngör, syemlerinde etnik-ırksal veya biyolojik olguları göreceli olarak geri planda tutmuştur. Tarihi süreç içerisinde herkesi kapsayan ve homojenliği kabul edilen Türk milli kültürünü, hangi sebeplerle ön planda tuttuğu tartışılmıştır. Güngör'n, ana ilke olarak kabul ettiği kültür birlikteliği olgusu, tarihi / sosyolojik bir perspektif olarak değerlendirilmiştir. Yazarımızın, Türk kültür ve sosyal yapısıyla alakalı fikir ve görüşleriyle, Ziya Gökalp'in ve takipçilerin aynı konularla alakalı görüş ve fikirleri de karşılaştırılmış ve Erol Güngör'n milliyetçilik anlayışındaki zgn yönleri ortaya konulmuştur.

Başka bir araştırmacı zmen ise, ele aldığı makalesinde (2017: 78), Türk sosyolojisinin temel meselelerine dair yaklaşımları nedeniyle, milliyetçi olarak nitelendirilen en önemli ilim insanlarından birisi olan Güngör'n, Türkiye'de, sosyolojinin kurucusu ve milliyetçi ekolün ilk temsilcisi olan Ziya Gökalp'e yönelik, eleştirel yorumlar ve değerlendirmelere yer vermiştir. Makale, Erol Güngör'n, Gökalp'in Türk toplum sosyolojisi ile ilgili fikirlerine yönelik, eleştirel yorumlarını değerlendirmektedir. Güngör'n, Ziya Gökalp'in modernleşme ve batılılaşma anlayışına, din, kültür ve medeniyet ve milliyetçilik anlayışına bazı yönlerden tenkitlerde bulunmuştur. Ancak bu tenkitlerin niteliğine bakıldığında, gerek Türk sosyolojisi, gerekse milliyetçi ekolün öncüsü olması yönleriyle, Gökalp'in değerinin inkâr edilmediği, bilakis onun Türk sosyolojisi ve Türk milliyetçiliği açısından kıymetinin takdir edildiği görülmektedir. Çalışmada Gökalp ile Güngör'n yaşadığı dönem arasındaki zamansal farklılığın yanı sıra, bu zaman sürecinde Türk toplum ve siyas hayatında önemli değişimlerin olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle Güngör'n eleştirilerinin, Gökalp düşüncesini ve sosyolojisini revize etmek, eksik yönlerini tamamlamak ve cumhuriyetin kuruluş döneminde yaşanan sürece uygun bir Şekilde

üretilen, pratik bazı fikir ve uygulamaların günün şartları içerisinde yeniden değerlendirilmesi şeklinde anlaşılmalıdır.

Görüldüğü gibi, bu çalışmaların hiçbirinde doğrudan toplum ve milliyetçilik anlayışı ve bu anlayışta dinin önemi üzerinde durulmamıştır. Dolayısıyla, bu alanda bir boşluk bulunduğu gözlemlenebilmektedir. Bu çalışma, belirtilen söz konusu bu boşluğun giderilmesine mütevazı bir katkı olarak düşünülmüştür. Güngör'ün milliyetçilik anlayışının temelinde, uzun tarihi süreç içerisinde oluşmuş olan milli kültür bulunmaktadır. Güngör Türk Milli Kültürünün temel unsurları ve taşıyıcıları olarak din, tarih, gelenek, ahlak, eğitim, bilim \ teknoloji gibi toplum kurumlarını görmektedir. Dolayısıyla Güngör'ün bu temel toplum kurumları hakkındaki görüşleri aydınlatılmaya çalışılarak Türk Milliyetçilik anlayışı daha iyi ortaya konulabilmiştir. Ülkemizde yakın dönemde özel bir yere sahip olması nedeniyle, toplumsal bir kurum olarak 'Laiklik' anlayışı da ayrıca incelenmiştir. Yakın dönem Türk toplum ve siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan yeni tip aydın grubu ve toplumsal rolleri Erol Güngör'ün üzerinde durduğu bir başka meseledir. Bu nedenle Güngör 'ün aydın meselesine yaklaşımı da bir diğer üzerinde durulan husustur. Zira aydınlar milli kültürün taşıyıcısı ve ifade biçimi olarak görülmektedir. Güngör'ün bu çerçevede yaklaşımını ele almak bir zaruret olmuştur.

Erol Güngör'ün, yukarıda belirtilen bu toplum kurumlarına yaklaşım ve değerlendirmeleri ele alınıp incelenerek, milli kültür, dolayısıyla genel olarak milliyetçilik ve Türk milliyetçilik anlayışı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Türk milliyetçiliği bakış açısıyla toplum analizi yapılmaya, Erol Güngör'ün yapılan analizler sonucu, yeni bir Türk milliyetçilik anlayışı ortaya koymaya çalıştığı, Türk milliyetçiliği bağlamında yeni bir toplumsal analiz yaparak, yeni bir model geliştirmek istediği ileri sürülmektedir. Bunu yapabilmek için, , bilim, teknoloji, laiklik vs. gibi toplumu oluşturan, temel toplumsal kurumlar ele alınarak, Erol Güngör'ün genel bir toplum çözümlemesi, bir model olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, milliyetçilik literatürde ele alındığı biçimiyle, temel bir kavram ve olgu olarak incelenerek, nasıl ele alındığı, nasıl bir süreçten geçtiği ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, Erol Güngör'ün hayatı, temel görüşlerinin biçimlenişi ve bu görüşlerin oluşumunda rol

oynayan kişilikler ve belli ölçüde görüşleri anlatılmış, üçüncü bölümde ise, genel toplum, temel toplum kurumları hakkındaki düşünceleri irdelenerek milliyetçilik ve Türk Milliyetçilik anlayışı geniş bir perspektifte ele alınmış ve aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma, sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

I. BÖLÜM

BİR İDEOLOJİ OLARAK MİLLİYETÇİLİK VE BUNUNLA İLGİLİ TARTIŞMALAR

Siyaset Bilimi literatüründe, genel manasıyla ulus devletin ideolojisi olarak benimsenen milliyetçiliğin, modern dönemde ortaya çıkmış bir olgu olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. ‘Ulus’, ‘Milliyet’ ve ‘Milliyetçilik’ (nation, nationality, nationalism) birbirleriyle ayrılmaz bir bütün haline gelmiş kavramlar olup, üzerlerinde ortak bir tanıma ulaşıldığını söylemek güçtür (Hayes,1995: 81). Armağan (2001:8) sosyal bilimlerde kör nokta olan bu kavramların güncelliğini devam ettirdiğini ve sosyal bilimciler tarafından hala tartışılmakta olduğunu belirtmektedir.

Milliyetçilik kavramı, insanlık ve uygarlık tarihindeki dönüm noktası kabul edilen olgulardan biridir. Modern dönemdeki genel durumu niteleyebilecek bir karaktere sahiptir (Karakaş,2000: 33). Milliyetçiliğin bu önemli boyutuyla, son dönemlerde üzerinde hassasiyetle durulmuş bir konudur ve birden fazla tanım ve farklı görüş ortaya konulmuştur. Milliyetçilik, ‘Modernlik’ kavramının eyleme geçmiş hali olan, ‘Modernleşme Süreci’ ile eş zamanlı şekilde Batı Avrupa’da ortaya çıkmış, siyasal doktrin ve toplumsal bir olgu olduğu şeklinde yaygın bir anlayış, sosyal bilimlerde geçerliliğini sürdürmektedir (Karakaş2000:10). Hayes (1995: 14) konu ile alakalı şöyle demektedir: *“Milliyetçiliği anlayabilmenin en doğru şekli, Avrupa ve öncelikle Batı Avrupa’ya bakmaktır.”* Bu akımın gelişmesinde, sanayileşme ile ortaya çıkan sonuçların ve bu bağlamda şeklini alan kültür, tarih ve dil ortaklığı düşüncesi etkisini göstermiştir. Bu konuyla alakalı olarak bazı bilim insanları, bazı etkenlere diğer etkenlerden daha fazla önem vermekteydi. Örnek olarak Hayes (1995: 11), *“Milliyet ve Milliyetçilik terimlerinin asıl ve doğal parçasını ‘Dil’ olarak görüyorum”* diye ifade ederek, dilin önemini çok farklı ve elzem olarak belirtmiştir. Bir başka bilim insanı Gellner (1992: 80), ‘Modernleşmeyi’, yani ‘Milliyetçilik’ ve ‘Ulus’, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmekle alakalandırır.

Sosyal bilimlerde ‘Milliyetçiliğin’ birçok açılımları bulunmaktadır. Milliyetçilik, yanına bazı farklı ideolojileri de almıştır. ‘Liberal’, ‘Muhafazakâr’, ‘Modern’ gibi farklı tanımlamalar ve eklemeler de yapılagelmektedir. Böylece, kavramın sınırları çizilmek istenmektedir. Dolayısıyla, milliyetçilik tek bir bütün olarak ve net bir tanımla ortaya konulamamaktadır. Milliyetçilik tanımlanırken, en fazla tercih edilen yöntem, objektif ve sübjektif unsurlarına vurgulama yapılmış olmasıdır.

Objektif ve nesnel olarak ele aldığımızda, milliyetçiliğin en önemli ve temel unsurları olarak ortak kültür, ortak tarih, etnik köken, dil, kan bağı, dindir. Sübjektif ve öznel unsurlarını ele aldığımızda bunlardan bazıları, ortak çıkarların yanı sıra, aidiyet ve sübjektif bilinçtir. Millet olabilmek, yani ‘Milletleşmek’ ise, tarihsel bir gelişim çizgisinden geçen toplumsal bir sürecin nihayetidir. Bu sebeple, bağlantısı sosyal yapı ile alakalıdır. Bir diğer ifade ile bütün toplumların tarih içerisinde evrimleşme çizgisi bulunmaktadır. Elimizde bulunan antropolojik-etnolojik bilgilere göre, ilkel toplum (klan / hord) tipinde ifade edilmiş olan, günümüzde millet olma biçimine değin devam eden, yapısal bir değişim sürecini göstermektedir. Feodal yapı olan ‘Kabile / Aşiret’ yapısından daha ileri ve üst safhası olarak, ‘Millet’ tanımlanmaktadır (Türkdoğan1995, 7, Kafesoğlu1999: 34).

Bazı yazarların ifadesine göre, kabileler son merhaleye ulaştığı zaman yani ‘Millet’ oluşturulduğunda, bu toplumu birlikte yaşatan ise ortak değerlerdir. Bu ortak değerler kan bağı, toprak, din, ortak tarih ve ortak kültürdür. Bu durumda toplumun kabile evresinden, millet evresine geçişi ve millet anlayışının doğuşuyla birlikte, milliyetçilik düşüncesine ulaşmaları belli bir zaman sürecinde oluşmuş ve gelişmiştir. Hal böyle olduğunda, ‘Millet’, en yalın anlatım şekliyle, ‘Millet olduğunu hisseden insanların, bir araya geldiği topluluk’, olarak izah edilebilmektedir. (Duran,2009: 150). Bazı düşünürlere göre milliyetçilik, ilkel insan toplumlarında kabilelerine ve kavimlerine aidiyet hissi (kavmiyet) içerisinde görmek mümkünken, bu insanların milliyet düşüncesi aşamasına geçmesi, 18. Yüzyılda Batıda ortaya çıkmıştır. Milliyet fikrinin Avrupa’da düşünce aşamasından, siyasal ve sosyal olarak ortak bilinç haline gelmesi, 19. yüzyıldan itibaren gerçekleşmeye başlamıştır. Özek (1982: 10) ise, “*Tarihi sürecin içerisinde gücünü, Tanrısal güç kaynaklarına dayandıran siyasal iktidarlar, yeni dönemle bunun tersine dönmesiyle birlikte, modern kaynak ‘Millet’ olmuştur. Artık siyasal iktidar sahipleri güç kaynaklarını, Tanrısal olmayan kaynaklara dayandırmaya yönelmişlerdir. Aslında ‘Millet’, bu milleti oluşturan insanlar haricinde bir formül*

olarak anlam yüklenince, Tanrısal tanımda olmayan yeni bir kavram (soyutluk), insan şuurundan doğan bir yeni anlam yükü (kavram) yaratılmıştır. Bir bakıma millette, Tanrıya özgü değil ama aynı şekilde gizem niteliğini taşıması, dinsel örgütlere bağımlı olmayan, şahsına münhasır bir dinsel kavramdır”.

Millet kavramının bir toplumsal-siyasal örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkışı, 19. yüzyıl açısından çok önemlidir. Nedeni ise, 19. yüzyılın gerçekleşen en önemli sosyal-siyasal hadisesi tüm dünyayı etkisi altına alan Fransız İhtilali'nin neticesinde yayılan milliyetçilik akımı olmuştur. Fransız İhtilali sonrasında, Napoleon savaşlarıyla birlikte Avrupa'da başlayan milliyetçilik hareketleri, giderek bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Milli Devlet, nihayet temel siyasal, modern, meşru bir örgütlenme biçimi olarak, ulus devlet düzeninin temelini oluşturmuştur. Ulus-Devlet dışındaki siyasal birimler meşruiyetini kaybetmiştir. Avrupa millet-devlet anlayışı, Avrupa hukuk düzeni, Uluslararası hukuk düzeni şeklinde yerleşmiştir. Bunda tabii ki Avrupa yayılcılığı temel etken olmuştur. Artık günümüzde tüm devletler ulus-devletlerdir, kendilerini bu çerçevede tanımlamaktadırlar. Birleşmiş Milletler Örgütü de bu esasa göre işlemektedir.

1.1. Milliyetçilik Tanımları

Milliyetçilik düşüncesinin köklerinin, Modern Avrupa'da Fichte'ye ve Herder'e kadar uzandığı ve hatta bazı yazarlar göre ise, Kant ve Rousseau'ya kadar vardığını söylemektedirler. Ancak sosyal bilimin konusu olarak kabul edilerek ortaya konulması, I. Dünya Savaşı sonrası, 1920-1930 yılları arasında olduğu bilinmektedir. Modern anlamıyla ilk kez 1884 senesinde İspanyol Kraliyet Akademisi'nde hazırlanan sözlüğün 1884 basımında karşılaşılan 'Ulus' (nacion) kelimesi şu şekilde tanımlanmıştır, "her şeyin üzerinde olan, ortak bir merkezi yönetimi tanıyan ve kabul eden bir devlet ve/veya politik bir birim" ayrıca bununla birlikte, "*bölünmemiş, parçalanmamış bütün ve tam olarak uygun bulunan ve kabul edilmiş olan devletin oluşturduğu toprakların bütünü ve bu topraklar üzerinde yaşayan insan topluluklarıdır*" (Hobsbawm,2006: 30).

Dilimizde Ulus / Ulusçuluk şeklinde de bildiğimiz bu akım, bazı yazarlara göre ise, feodalitenin Avrupa'da çöküşü sonucunda güç kazanan, yönetsel hizmetleri merkezde toplayan, merkezî devletlerin ve bilhassa da bu devletlerin örgütlenmesi ile etkili durum ve pozisyonda olan, hatırı sayılır burjuvazinin dünya görüşlerinin bir bölümü şeklinde meydana çıkmıştır. Zamanla bulunmuş olduğu konumundan farklı ve

hatta bu konunun daha ilerisinde anlam kazanarak yaygınlaşmıştır. İlk başlarda ulus / ulusal iradeye atfettiği değer nedeniyle, temsil sistemlerinin gelişmesine yardımcı bulunan milliyetçilik, başka bir açıdan bakıldığında ise, ulusal benlik duygusunu körüklemiş ve artık dünyanın başına bir bela ve insanlık dramı olarak büyük bir sorun teşkil edecek ve kendinden olmayan başka milletleri, ulusları, toplumları boyunduruk altına alacak olan, ‘Sömürgeciliğin’ gelişimine ve önünün açılmasına yol açacaktır.

Fransız Devrimiyle birlikte, Napolyon Savaşları sonrasında Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilerinde belirleyici bir etken olan milliyetçilik, Avrupa’nın tamamında yayılarak güç kazanmıştır. Avrupa’da milliyetçilik akımlarının güçlenmesine, on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki Napolyon Savaşları sebep olmuş ve bu akımın güçlenmesi genel olarak iki yol ile olmuştur. Tepkisel nitelikteki İspanyol, Alman ve İtalyanların milliyetçilik hareketlerinin başlamasında önemli derecede bir yere ve konuma sahip olduğu görülmektedir. Özellikle 20. yüzyıl başlarından başlamak üzere, milliyetçilik hareketlerinde ırkçı söylem ve öğelerin öne çıktığı görülmüştür. Kendi haricindeki tüm toplum ve milletleri hâkimiyeti altına alma amacıyla olan İtalyan Faşizm ve Alman Nasyonal Sosyalizm anlayışlarında da gördüğümüz bu anlayışın sonucu II. Dünya Savaşı’nın çıkışını tetiklemiştir. Milliyetçilik akımı, nihayet 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ‘Üçüncü Dünya’ diye tabir edilen sömürge altında bulunan birçok ülkelerin, sömürgeci ülkelere karşı verdikleri bağımsızlık mücadelelerinde önemli bir öge olmuştur. Bu değerlendirmede, çeşitlilik ve farklılık gösteren olgu ve hadiseleri içine alan milliyetçilik kavramını, genel manada tanımlamak zor görünmektedir. Genellikle önümüze çıkan tanım olarak milliyetçilik, ‘Millet olma bilincine ulaşan şahısların, ülkenin siyasi ve meşru sınırları dahilinde, bağımsız olarak siyaset yürütebilmeyi ve kendilerini yönetebilmeyi kendilerine hak gören ve kendi ülkesinin siyasal, sosyal hayatını ve geleceğini belirleme hakkını, belirlemeye yönelik ortak siyasal bir iradedir (Sönmezoğlu,1957: 120).

Geçmişten bugüne devam eden tarihi süreç içerisinde ve halen varlığı devam eden ulus devletlerin milliyetçi ideolojik anlayışı ve hedefi, bir arada yaşayan insan topluluğunun siyasal, kültürel, ekonomik, politik seviyede değer verilen, toplum için önemli kurumları birleştirmek suretiyle bütünleştirmeyi amaçlar. Politik bir yapı olarak ‘Ulus-Devlet’ şekli, 19. yüzyıldan itibaren yayılarak ilerleme kaydetmiştir.

Milliyetçilik, bir siyasal bütünleşme olduğu gibi, aynı zamanda siyasal ve ekonomik bir bütünleşmedir. Bir ideoloji olarak, ülkenin tüm bireylerini, belli bir ulusal

amaç için harekete geçirip daha etkin olmayı amaçlar. Toplum olabilmenin önemli bir şekli olarak kabul edilen milliyetçilik anlayışı, sosyal birlik, beraberlik ve bütünlüğün daha önceki biçim ve tarzdan, nitelik ve özellik olarak farklılık göstermektedir. Milli çıkar artık belirleyicidir. Ulus-Devlet sisteminde tüm şahıslar vatandaş olarak kabul edilir ve mensubu bulunduğu, dâhil olduğu ve kişisel olarak daha önce tanımadığı insanlarla birlikte bu sistemin içerisine girerler. Bu sistem içerisindeki herkes, ihtiyaç duydukları her şeyin temin edileceğine güvenir. Güvenlik, ekonomik, refah ve kültür gibi temel ihtiyaçlar, milli toplumlar çerçevesinde giderilir. Bireylerin ihtiyaçları, ulus-devlet anlayışının büyük çaplı düzenlemeleri çerçevesinde çözümlenir. Bireysel olarak bütün vatandaşlara özel bir değer veren milliyetçilik anlayışıyla, vatandaşların birliği temin edilir ve böylece millet oluşturulur. Bu milletin ihtiyaçları ve çıkarları, milletin devleti tarafından sağlanır.

Milliyetçilik ideolojisinin temelinde, kişisel sadakat ve bağlılıktan daha fazla olarak, mücerret (soyut) normlar önem taşımaktadır. Ulus-devlet anlayış ideolojisi başarıya ulaştığı zaman, Ulus-Devleti oluşturan kişiler de ‘Milli’ bir duygu içinde olurlar. Kimlikleri ve yaşam şekilleri, ‘Ulus-Devlet’ anlayışının istek ve arzularına uygun bir şekilde düzenlenir ve bu biçimde gelişim göstererek ‘Ulus-Devletin’ gelişimine yardımcı olur. Eğer ki, milliyetçilik başarıya ulaşamazsa, devlet zor kullanmaya meyledebilir. Ayrışmayı engellemek için zor kullanmayı tehdit aracı gibi kullanarak, toplumun birliğini sağlamak isteyebilir. Modern devletlerin en önemli özelliği olarak, kaba kuvveti ve vergi almayı meşru olarak tekelinde tutmasıdır. Ancak zorbalığa, kaba kuvvet ve zor kullanımına son çare olarak tevessül eder. Köken olarak farklı olan etnik kökenli grupları, genellikle asimile etme yolu ile bazen de ortadan kaldırma yoluna başvurmak şekliyle, toplumda homojenlik sağlanmak istenir. Zira ulus devlette bireyler, aynı hayat tarzı, kültür ve çıkarı paylaşmak durumundadırlar. Bu nedenle milliyetçilik, etnik çeşitlilikten ziyade etnik homojenliğe eğilimlidir. Homojen olmayan toplumlarda etnik azınlıklar ise, varlıklarını sürdürmeye çalışırken, hâkim olan ideolojik, milliyetçilik anlayışına farklı iki şekilde tehdit oluştururlar. İlk olarak, birbirlerinden farklı kültür değerlerini temsil eden Nazi Almanya’sındaki, Yahudi topluluklarını ortadan yok edenlerin mümessili ve temsilcisi olarak, ikinci davranış biçimi olaraksa, Baltık milliyetçiliğinde olduğu durumdaki gibi, ayrılığın bir temsilcisi (mümessili) olarak. Milli devletlerin milli stratejileri, yalnızca devletin etki alanlarını genişletmekle değil, aynı zamanda halkın isteklerine cevap vererek başarıya ulaşabilir.

Bu nedenle homojen olmayan toplumlarda, etnik çeşitlilik Milliyetçiliğe tehdit oluşturmaktadır. Ancak, milli devletler de günümüzde, giderek etnik azınlıkların sorunlarını, azınlık hakları çerçevesinde demokratik biçimde çözüme eğilimi içindedirler. Almanya örneğinde olduğu gibi, etnik arındırma artık bir insanlık suçu olarak görülmektedir. Ulus-devletler, şahısların ihtiyaçlarını gene şahısların razı olacağı biçimle temin etmesi, şahısların milliyetçilik anlayışına sahip olması sonucunda iktiza eder. Bu nedenle, milli bütünlüğe karşı en büyük sorun, toplumun ihtiyaçlarını temin edebileceği başka bir kuruluşun yani sosyal ilişkilerin varlığı seçeneğidir. Ulus-Devlet sistemlerinde, devletin kural ve ilkelerini korumak yani nizamı güvence altına almak için koyduğu temel ilkelerle, tutarsız olan ilke ve kurallara tevessül eden, devlet dışı potansiyel yaklaşım eylemi içerisinde olanlar arasında bir sürtüşme vardır. Bu sıkıntı yaratan durum, dünya genelinde tüm devletlerde ortaya çıkabilir (Eriksen,1991: 89).

Genel olarak milliyetçi ideoloji, dünyadaki toplumların ulus öncesi oluşum ve teşekküllerden, ulus olma seviyesine varma çabasının bir ürünü ve de ideolojik vasıtası olarak değerlendirilmiştir (Baydur,1994: 33). Toplumlar uluslaşmanın ertesinde, zaman süreci içerisinde yeni nitelikler kazanmışlar, yapısal değişikliklere uğramışlar ve kimliklerini tarihsel süreçte kazanmışlardır. Ulus-Devletler, halen şahısların toplumsal bir varlık oluşturdukları temel, toplumsal, siyasal ve kültürel yapılar olma niteliğini sürdürmeye devam etmektedir (Ergil,1983: 81). Hem bireylerin arasındaki duygusal bağ nedeniyle, hem de ideolojik olarak, ‘milliyetçilik’ etkin ve kalıcı olarak gözükmektedir. Bir olgu olarak milliyetçilik, modern zamanlarda, belli bir tarih aralığında vücut bulmuş ve egemen bir ideoloji haline gelmiştir. Ancak, milliyetçiliğin kökenine ilişkin farklı yaklaşımlar vardır.

1.2. Milliyetçiliğin Kökeni

Milliyetçilikten kavram olarak, modern anlamıyla 1774 senesinde, Johann Gottfried Herder ilk defa söz etmiştir (Uzun,2000: 25). İngiltere’de 17. Yüzyılda, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde 18. Yüzyılda, Almanya’da ise 19. yüzyılda siyasal katılıma halkın ilgisinin giderek artması, milliyetçiliğin yayılmasına katkı sağlamıştır. İlk defa Batı’da ortaya çıkmış ve Batı modern kültürünün ürünü olması sebebiyle, Batı literatüründe milliyetçilik tanımları önümüze çıkmaktadır. Fransız Devrimi neticesinde ortaya çıkan ulus bilinci, Doğu ve Orta Avrupa’da bu şekildeki sosyal-siyasal

hareketlerden, milliyetçilik kavramı anlam kazanmış ve anlamını almıştır. Deneyim yönünden Avrupa'da milliyetçilik kavramı, konuşulan aynı dil ve dille ortaya çıkarılmış, kültürel olarak çeşitli karakteristik özellikleri kapsayan, tüm toplumu bağımsız bir devlet çatısı altında toplama amacı taşıyan, toplumu aynı dilde idare eden devlet yönetimine sadakat ve bağlılık isteyen bir ideolojik sistemdir (Smith,2013: 32). Bu konunun tafsilatıyla izahını yapmakta fayda vardır.

Yukarıda belirtildiği gibi, milliyetçilik fikrinin köken olarak 18. yüzyıl düşünürleri olan Fichte, Herder, Rousseau ve Kant'a dayandırıldığı görülmektedir. Akademik olarak milliyetçilik meselesi, 1920-1930 yılları arasında ele alınmaya başlanmıştır. Milliyetçilik araştırmalarının ele alınması, İkinci Dünya Savaşı neticesinde çözülen sömürge imparatorluklarının, egemenliği altındaki milletlerin bağımsızlıkları sömürge imparatorluklarının çözülmesiyle birlikte artmaya başlamış olması, milliyetçilik meselesi konusunun araştırmasının artmasının yolunu açmış ve hızlandırmıştır. Bu şekilde sıklaşan milliyetçilik kavramının irdelenmesinde genellikle milliyetçilik izah edilirken 'Modern' bir yaklaşım tarzı tercih edilerek, 'Modernleşme Süreci'nin' bir parçası olarak izah edilmiştir

Komünist sistemin 1989 senesinde çökmesiyle birlikte, milliyetçilik kavramına daha bir ilgi artmış ve bu konudaki çalışma ve araştırmalar bağımsız olarak devam etmeye başlamıştır (Atasoy,2005: 111). Komünist sistemin çökmesinden sonra, 'Evrenselci' iddiaları ortaya atan 'Liberal Kapitalizmin' yanı sıra, milliyetin farklılığını reddeden baskıcı bir sistemden kendini kurtaran halkların özgür dönemi olmuş ve böylece yeni bir milliyetçilik dalgası meydana çıkmıştır (Atasoy,2005: 92). Bu da milliyetçilik araştırmalarını artırmıştır.

Milliyetçilik, kültürel olgu şeklinde Batı Avrupa'da ortaya çıkarak kendini gösteren, 'Modern Milliyetçilik' ile Batı sömürgeciliğinin yayılcı politikaları karşısında bir tepki hareketi olarak gelişip yayılan 'Reaksiyoner Milliyetçilik' olarak, iki şekilde görülmektedir. Bu Batı tarzındaki milliyetçilik, Batı'daki fikri ve sosyal olarak gelişimlere dayalı bir halde, modernizenin mahsulü olarak meydana çıktığı kabul edilmektedir. Bir yandan modernleşme, halkların sosyal-kültürel ve siyasal yaşamında evrenselliği kabul edilen standartların ortaya çıkmasını, sosyal bir ilerleme ve muasırlaşma yasası içinde öngörmüşken, diğer bir yandan milletler temelinde sosyokültürel ve siyasal farklılığı kabullenmek zorunda kalmıştır (Chatterjee,1996: 114).

Bu halde milletlerin tanınması ve bunun neticesinde doğal bir şekilde milliyetçilik akımlarının doğuşuna zemin hazırlayan ve oluşturan sebep, toplumların evrimi olmuştur. Medeniyetin merkezi olduğunu ve ilerlediğini iddia eden Batı, modernleşmenin önemli olduğunu ve tüm dünyaya yayılmasını öngörmüştür. Bir yandan ele geçirdiği ülkeleri sömürgesi yaparken modernleştirmeye ve Batılılaştırmaya gayret sarf etmiştir. Diğer yandan kendi kurallarını ve örgütlenme biçimini dayatmıştır. Bu çabasının neticesinde, bu etkinin altında kalan ülkelerde doğal olarak, kendilerini savunmak gayesi ile adına ‘Doğu Tipi Milliyetçilik’ diyebileceğimiz bir milliyetçilik ortaya çıkmıştır. (Atasoy,2005: 172).

İnsanlar değişik kültür ve topluluklar olarak yaşamlarını idame ettirmeye başladıklarından itibaren, toplum ve devlet olabilme durumlarına göre değişik örgütlenmeler olarak biçimlenmişlerdir. Milliyetçilik de bir ideoloji olduğu gibi aynı zamanda toplumsal bir örgütlenme biçimidir (Karpas,2011: 11). Bu vaziyeti açıklamak gerekirse, toplumsal bir yapı, kendi aralarında örgütlenen insanlarla birlikte, bunların yaşam şekillerine hüküm veren bir grup anlamlar sistemine dayalı bir şekilde şeklini almıştır. İlk Çağın insan toplumlarında site yaşamı hâkim olması nedeniyle, onların yaşamında sosyal birimin tanımı bu kavramla yapıldı. Aslında kültürel ve etnik değişiklikleri olmayan, çevrelerindeki öbür sitelerden yine de kendilerini farklı olarak görüyorlardı. Bu toplumlara ‘Millet’ olarak tarif etmemiz mümkün olmamakla birlikte, bahsi geçen Yunan sitelerini anlatan Platon yazmış olduğu ‘Devlet’ adlı kitabında bu durumu anlatmış ve önümüze farklı birer devlet ve topluluk olması durumunun da bir hakikat olduğundan bahsetmiştir (Atasoy,2005: 212).

İnsanlığın tarihi gelişim sürecine baktığımız zaman, toplum ve devlet yapılanmaları sağlam bir otoriteyle, farklı unsurların aynı devletin çatısının altında birleşmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Orta Çağdaki krallıklarla birlikte, bu krallıklardan gelişen imparatorluk devletleri, insanların ulus şuuruyla yaşam sürdürmelerini iktiza etmemekteydi. Otoritenin gücü oranında, aynı ortamın paydaşları olan insanlar, aynı zamanda eğer ki dini inançlar açısından da paydaşlarsa, fikren ve manen de bu birliktelikleri pekiştirmektedir (Atasoy,2005: 113). Orta Çağ Avrupa’sında, dini inanca dayanan devlet anlayışı ve toplumun bu halini ortaya çıkarmaktadır. Böyle olunca da milli bir kimlikten daha fazla, politik gücün belirli bir duruma getirdiği dini inanç anlayışının pekiştirdiği bir aidiyet duygusu ile birlikte yaşama durumunun var olduğu bilinmektedir. Devletlerin kendi aralarında meydana gelen çatışmalar ve savaşlar, bu

esaslar üzerinde ykselebilmektedir. Ancak, aynı zamanda birbirinden farklı dini inançların yaşandığı devletler, çatışmaların dini inanç farklılıklarına bağlı olarak meydana çıktığını ortaya koymaktadır. Yani bu anlamda kültürlerin veya medeniyetlerin çatışmasından bahsedilmesi tam yerinde olacaktır.

Bilim insanı ve tarihçi-düşünür E. Carr'ın değerlendirmelerinde, Orta Çağ sonrası döneminin tanımını yaparken, milletlerin ortaya çıkmaya başladığı dönem olarak ifade etmektedir. Bu dönem, milletlerin yükseliş ve ilerleme dönemlerinin başlangıç miladı olarak kabul edilebilir. Düşünüre göre, milliyetçiliğin yükselişinde ilk dönem, orta çağın sonrasında, Ulus-Milletlerin oluşma zamanı, Napolyon savaşları ve Fransız İhtilaliyle son bulmuştur (Carr,1990: 78). Genellikle milliyetçiliğin başlama zamanı olarak kabul edilen Fransız İhtilali ise, modern yükselmenin temelini oluşturdu. Bu ayrım, köken olarak milliyetçilik tartışmalarında çok önemli bir farktır. Klasikleşmiş milliyetçilik değerlendirilirken, milliyetçiliğin Fransız Devriminin bir ürünü olduğu tezi anlamını kaybetmektedir. Bu duruma göre, Fransız İhtilaline gelene değin gelişen hadiselerle, felsefi düşüncelerin çok fazla etkisi vardır. Misal olarak, ihtilalin yol başçısı olarak kabul edilen Rousseau, ilahi güce dayanan bir yönetim tarzından daha ziyade, halkın kendi kendini yönettiği bir sistemin meşruiyetini savunmakta ve böylece topluma çok değer verdiğini göstermektedir. Böylece toplumu oluşturan ve toplumun içindeki insanların her birine ayrı ayrı çok önem vererek, toplumun bütünlüğünü oluşturduğunu belirttiği 'Kolektif İradenin', toplumu oluşturan şahısların birleşmesiyle oluşacaktır (Rousseau,1982: 36). Rousseau, ilk başlangıçta toplumun bir varlık olarak, doğal bir sözleşme ile kurulduğunu ve ortak bir irade oluşturan üyelerinin şahsi tercih kullanma haklarını bu iradeye devrettiğini belirtmiştir. Rousseau'nun genel irade olarak isimlendirdiği 'Toplumsal özellik', Fransız düşünce sisteminde, daha sonrada Durkheim Sosyoloji anlayışında şahıslardan farklı olarak bir 'Sosyal Şuur' kavramının gelişimine yol açacaktır. Aynı zamanda bu anlayış biçimi 'Kolektivist' bir millet olama, yani 'Milletleşme' anlayış şeklinin de zeminini oluşturmuştur.

Son senelerde 'Millet' ve 'Milliyetçilik' kavramlarıyla alakalı çalışmalarla adından söz edilen, Amerikalı bilim insanı Smith'in takdirle söz ettiği Hobsbawn, milliyetçiliğin başlama tarihinin 1780 yılından başladığını söylüyor. Türkçe olarak da yayınlanan 'Nations and Nationalism Since 1780' adındaki kitapta bu durum açıkça belirtilmektedir. 1990'larda Smith'in bu kitapla alakalı yapmış olduğu değerlendirmelerinde, millet ve milliyetçilik kavramları üzerindeki çalışmalarda son

otuz yılın aydınlatıcı bir kitabı olduğu şeklindedir (Smith,2013: 85). Her iki düşünür için de ‘Milliyetçilik Kavramı’, 19. yüzyılda güçlenerek, 20. yüzyılda hükmünü sürdürmüştür. Smith’in de bahsettiği gibi, kolektif bir düşünce olan ‘Millet ve Milliyetçilik’ önemli bir kavram olarak on dokuzuncu yüzyılda ve sonrasında yirminci yüzyılın ilk yarısında mühim bir kavram olarak gelişmiştir. ‘Millet’ ve ‘Milliyetçilik’ kavramları Smith’e göre, ‘Modern’ bir kavram tarzında değerlendirilmektedir. (Smith, 2002: 39). Bu süreçle ortaya çıkan milliyetçiliğin karakteristik özelliği, modern düşünce sistemine sadık kalarak sanayileşmenin, bürokratik yaşamın kitlesel iletişimlerle, seküler hayat anlayışının özel şartlarının bir sonucu olmasıdır. Bu süreçle birlikte milli devletlerin yapılarında, ‘Milliyetçilik’ çok sağlam ve güçlü bir yapıştırıcı olduğu izlenmektedir.

Almanların kendi başlarına ve ayakları üstünde kalmak zorunda hissettikleri andan itibaren, milliyetçiliğin Almanya’da yükselmeye başladığı dönemdir. Isaiiah Berlin, Almanlardaki milliyetçilik akımının baş sorumlusunun 14. Louis olduğunu belirtmiştir. Fransa, Almanları hor görmüştür. Fransa, Napoleon Savaşları ile Almanya’yı işgali altına almıştı. Batı’da yaşanan Rönesans akımı, ilk önceleri Alman ülkelerinde çok etki uyandırmadı. Fransız işgalindeki Almanlar, Fransızların gözünde sıradan bir adi, kılıksız bir pejmürde, sürekli bira içen bir yabani ve okur-yazar olsalar bile yeteneksiz birer taşralı olarak görülüyorlardı. O dönem, Almanların içinde Fransızları taklit etmek yaygınlaşmıştı. Bu hadiselerin etkisiyle, Alman Milliyetçiliği bir reaksiyoner akım olarak doğmuştur. Bilhassa radikal dincilerin aralarında itibar gören bu ‘Reaksiyon Akımı’, içerisinde "*Niçin özümüze dönmüyoruz?*", "*Neden Fransızları taklit ediyoruz?*", "*Biz kendimiz olursak, kendi değer ve çıkarlarımıza sahip çıkarsak, Fransızlardan daha güçlü bir millet olabiliriz*", soru ve düşünceleriyle milliyetçi bir tavır gelişti. Bunun akabinde, Almanlarda birlik beraberlik şuuru gelişti, birleşerek milli devletlerini kurdular ve kendilerinin her arenada başarılı olabilecekleri çabaları içine girdiler. Artık Alman düşünürlerin kitapları Almanca yazılmaya başladı ve önemli düşünürler yetiştirdiler (Berlin,1992: 51). Bu milliyetçilik örneği, diğer milliyetçilikler için de kıyaslama yapılabilecek bir örnektir. Hangi millet olursa olsun, bir milleti aşağılamak, baskı altına almak, emir ve talimatlar vermek, buna muhatap olan milletlerde elbette bir an gelecek şiddetli bir tepkiyle sonuçlanacaktır. Bilhassa son süreç içerisinde, birdenbire ‘Milliyetçilik’ kavramının itibar görmesini bu şekilde izah edebiliriz.

Hangi etkenin milliyetçilik kavramının oluşumunda daha çok etkilisi olduğuna farklı cevaplar verilebilir. Ulus-devletin etnik olarak, dil olarak ve bölgesel olarak aralarındaki farklılıkları uzlaştırmak istemelerine karşı, toplumsal aksiyonun ve iletişim kanallarının gelişmesinin bir neticesi olarak, ya da kapitalizmin dünya ekonomi sisteminin iç ve dış istekleriyle açıklamaya çalışma yaklaşımları meydana çıkar. Bununla birlikte Gellner örneğinde olan, kültür kavramının antropolojik manasını merkezine koyan yaklaşım da kabul edilmektedir. Milliyetçilik kavramının temelinde Gellner 'sanayileşme', olgusunun olduğunu söylemektedir (Aydın,1993: 71). Gellner, milliyetçiliğin tanımını yaparken, ne milliyetçiliği savunanların söyledikleri gibi insanın doğasından kaynaklanan evrensel bir şey, ne Kedourie'nin söylediği gibi bir hastalık, ne de atacı (atavist) düşünceye sahip olanların, yeniden bir uyanış ile insanlığın köklerine kadar varan bir şey olduğunu, asıl olarak milliyetçiliğin, modernleşmenin neticesi olarak ortaya çıktığını vurgulamıştır. (Gellner,1998: 194).

Milliyetçiliğin yükselişinde, Fransız İhtilalinden I. Dünya Savaşına varıncaya kadar, milletler kendi kaderlerini belirleme ve hakları konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Artık insanlar, milli hüviyetlerini müdafaa noktasına açık bir şekilde gelmişlerdir. Değerlendirmelerinde milliyetçiliği, moderniteden çıkan bir ideoloji tarzında değerlendirme yapanların dayandıkları temel budur. Modernleşme ile birlikte hayata geçmeye başlayan politik yapılanmanın içinde, 'Millet' kavramı önemli bir yer almıştır. Üstelik 'Ulus' ve 'Millet' kavramları, karşımıza modern dünya ile birlikte ve bunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İlerlemeci ve evrenselci yaklaşımıyla modernizm, millet ve milli devleti, siyasal örgütlenme biçiminin, insanlığın ulaştığı en son aşama olduğu inancına sevk etmiştir. Esasen evrenselci modernizm, bir de insanlık idealine, insanlığın ortak ideale doğru evirildiği inancına sahip olmuştur. Ancak, Batı modern evrenselciliği, böylece bir çelişkiye düşmüş olmaktadır. Zira millet ve milliyetçilik fikri ile başka toplumların, farklı birimler ve farklılık içinde geliştiğini de kabul etmişlerdir. Milliyetçilik bir bakıma insanlığın ayrışmasını kabul ettiğinden, insanlığın birliği nasıl sağlanacaktır. Ama yine de, aynı zamanda Modern Batı, 'Milliyetçilik' ile 'Enternasyonalizm' güçlerini hassas bir muvazenede de tutmayı başarmıştır. (Milli Liberalizm, Milletlerarası Liberalizm, Milli Sosyalizm, Milletlerarası Sosyalizm/Komünizm). Tarihsel gelişme süreci Batı'da, Orta Çağ'ın teokratik krallık ile imparatorluklarının, feodal örgütlenmelerinin çökmesinden sonra karşımıza çıkan, ulus-devletleri yapısal olarak yeni bir siyasal ve toplumsal birimler oluşturmuştur. On

dokuzuncu yüzyılda, o dönemin siyasal erkleri, ulusların devlet olabilme haklarını zorlamada çok başarılı olmuşlardır (Carr,1990: 54). Bir başka manasıyla, 19. yüzyıl bir millet ve milliyetçilik çağı olarak anlaşılmıştır. Milli devletler bu yüzyılda, bir Avrupa meşru devletler düzeni haline gelmiştir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı itibarı ile Batı’da çatışmalar, çekişmeler ve bunalımlar yoğunlaşmıştır. Toynbee ile bunun gibi bazı düşünürler, bu dönemde milletler arasında süren mücadelenin gruplaşmalar halinde olduğunu müşahade ederek, kültür ve medeniyet farklılıklarına vurgu yapmışlardır. Bu düşünürlerin insanlık âleminde tefrik (ayır) ve tespit edebildikleri, kültürler arasındaki mücadeleler, kültür çatışmaları ve kendi toplumlarına yakın kültürlerle oluşturulmuş birlikler tarzındadır (Atasoy,2005: 118).

20. yüzyılda milliyetçilik Batı ideolojisi olmaktan çıkmış, Batı yayılcılık tesiri ile küresel düzeyde yayılmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası sömürgeci Batı devletleri, kendi aralarında kavga ve savaşımlardan dolayı kuvvetlerini yitirmişler, Batı-dışı toplumlar da bağımsızlıklarını kazanmaya başlamışlardır. Milliyetçilik bu defa Batı-dışı toplumların, Batı’ya karşı direnme ideolojisi olarak güç kazanacaktır. Bu dönem ortaya çıkan irili ve ufaklı milletler bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Milliyetçilik, I. Dünya Savaşı ile birlikte sadece Batı’ya münhasır olmaktan çıkmış, milliyetçilik yeni bir heyecan kazanmıştır. Afrika ve Asya’nın bazı bölgelerinde, milliyetçilik önemli bir güç haline gelmeye başlamıştır. Sömürgeci Avrupa da bu ülkelerin bağımsızlık ve hürriyetlerini yavaş yavaş tanımışlardır. Bunlardan başka, daha önce bağımsızlıklarını kazanmış Avrupa’nın dışındaki birtakım devletler ise, milliyetçi hareketlerin etkisinde kalmışlardır. Örnek olarak, bazı Arap devletleriyle birlikte Türkiye, Çin, Mısır, Hindistan ve İran’da milliyetçilik anlayışı içerisinde olan parti ve yönetim şekilleri aktif hale gelmişlerdir (Hayes,1995: 114). Böylece milliyetçilik, bir Batı örgütlenme biçimi ve ideolojisi olmaktan çıkmış, küresel düzeyde yaygın hale gelmiştir. Ancak milliyetçilik, Batı ve Batı dışı bölgelerde, farklı dinamiklerle ortaya çıkmış olduğu da dikkate alınmalıdır. Batı’da milliyetçilik, bir saldırganlık, üstünlük kurma biçimi ve siyaseti olarak ortaya çıkarken, Batı dışı bölgelerde, Batı saldırganlığına karşı, ‘Meşru’ bir savunma biçimi ve ideolojisi olarak geliştiğini de kaydetmek gerekir. Ancak Batı dışı milliyetçilik, bir ithal ideoloji ve tepkidir. Bir yerde de Batı, dünya egemenliğine uyum sağlama biçimidir. Zira ulus-devlet dışındaki siyasal birimler, Batı tarafından gayr-i meşru görülmesi ve Batı saldırısının hedefi haline

gelmiştir. Bununla birlikte, milliyetçilik Batı’da da I. ve II. Dünya Savaşları nedeniyle ortaya çıkan yıkımlar, özellikle Holocaust olayları nedeniyle işlenen insanlık suçu, daha sonra özellikle evrenselci, insancıl ve bazı Musevi araştırmacılar tarafından giderek daha geniş entelektüel gruplar tarafından yoğun eleştiriye tabi tutulmaya başlanmıştır. Milliyetçilik, artık bir ilerlemenin göstergesi olarak değil, şiddet barındıran olumsuz bir unsur ve oluşum olarak sorgulanmaya başlanmıştır. Örneğin Hayes (1995:211), milliyetçiliğin bu kadar hızlı ve güçlü ilerlemesinin, savaş ve çatışmalara sebep olmasından dolayı tehlikeli olarak görüyor. Üstelik modern milliyetçiliğin üzerine birtakım mitler atfedilerek, yeni ve farklı bir din ortaya çıkarılmakta olduğunu ifade ediyor. Hayes, millileşmenin evrensel dünya ile münasebetleri kısıtlayacağını söylüyor. Buna bir örnek verecek olursak, hızlı bir gelişme içerisinde olan milliyetçiliğin, on dokuzuncu yüzyılın içerisinde bir ırkçılık haline gelmiştir. Hegel’in millet anlayışını da kutsal bir ruha bağladığı ‘Millet Kavramı’ ile birlikte, bu kutsal ruh hangi millette ise, o milletin, diğer milletlerden üstün olacağından bahseder (Hegel,1994: 39). Böylece, Batı anlayışında ırkçılığın önemli savunucusu olan Gobineau'nun görüşleri ise, kişilerin kahramanlara tapınmak yerine, artık ırklara tapınmaya sevk olacağı tarzında değerlendirmiştir (Cassirer,1984: 130).

Modern dönemde meydana çıkmış olmasına rağmen bir sosyal olgu olarak milliyetçilik, hiçbir zaman geçmişle ilişkisini ve bağını kesinlikle kopartmamıştır. Büyük milletler, tarihsel köklerine yaslanarak atıye daha azimli ve kararlı bakabilmişlerdir. Milli ve kültürel olarak siyasi mevcudiyetlerinin tehdit altına girdiğini gördüğü zaman, ‘Milliyetçilik’ aksiyoner ve hareket haline gelmiştir. Günümüzde milliyetçiliğin farklı nitelikler taşıyabileceği, artık sıcak çatışmalar yerine kültürel ve sanal çatışmalar olabileceği düşünülmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, milletleşme veya ulus devlet olma sürecinde bazı toplumlarda azınlıkların bulunması bir sorun olarak görülmüştür. Bu nedenle Batı’da, milliyetçiliğin gelişme döneminde azınlıkları ‘eritme’, ‘elimine etme’ suretiyle, nüfusu homojenleştirme çabasına girmişlerdir. 1560-1648 yılları arasında Avrupa’da cereyan eden Protestan-Katolik çatışmalarıyla birlikte, ‘Azınlık Kavramı’, uluslararası hukukta ortaya çıkmıştır. 1598 senesinde Fransa Nant Fermanı ve 1648 senesinde Vestefalya Antlaşması ile birlikte, Protestanların azınlık haklarına bu kanunlarda yer vermişlerdir. Bu açıdan Türkiye’deki dini azınlıklar konusuna değinmeden evvel, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki milliyetçilik akımlarının tesiri ile Batı’nın desteklemesiyle

ortaya çıkan ulus-devlet ve azınlık meselelerine değinilecektir. 1789 Fransız İhtilali ile birlikte başlayan ulusçuluk akımları, Osmanlı İmparatorluğunun da etkilenmesine neden olmuştur. Asırlar boyunca güven ve huzur içerisinde yaşayan farklı din ve millete mensup insanlar, Batı'nın tesiriyle imparatorluktan ayrılma gayretlerini, 'Şark Meselesi' içinde irdelemek gerekir. Şöyle ki, İmparatorluğun içinde yaşayan etnik gruplar, Batılı devletler tarafından desteklenmekle birlikte, himaye edilmekteydi ve Batı'nın, Doğu politikasının bir vasıtası olarak görülen dini azınlıklar, Batı lehine kullanılmak istenmekteydi (Büyükbaş,2012: 99).

Batılı büyük devletler, on dokuzuncu yüzyıldan başlamak üzere, azınlıklar aracılığıyla 'Hasta Adam' olarak gördükleri Osmanlı'nın mirasını paylaşım savaşı yapmışlardır. Osmanlı'da azınlık meselesi, 'Millet Sistemi' çerçevesinde çözümlenmişti. Ne var ki 3 Kasım 1839'da, Rum ve Ermeni Patrikleriyle, Yahudi Hahambaşının da katıldığı şahıslar huzurunda, 'Tanzimat Fermanı' ilan edilmiş ve bununla birlikte, Osmanlıda 'Millet' Sisteminden vazgeçilerek, Batı esintili 'Osmanlıcılık' kavramı ön plana konulmak istenmiştir. Osmanlı uyruğu olanlar vatandaşlık bağı ile tanımlanmak istenmiştir. Gayrimüslimlere tanınan haklar ne yazık ki bu Fermanla birlikte, Müslüman halka tanınan haklardan çok fazla olduğu görülmüştür. Bu da yeterli gelmemiş ve 1856 'Islahat Fermanı' ile ayrıcalıklar çok daha fazla artırılmıştır. (Büyükbaş,2012: 41). Islahat ve Tanzimat Fermanı, büyük ölçüde Batı'nın baskısıyla gerçekleştirilmiştir. Batı, bu şekilde kendisiyle iş birliği içerisine girecek olan azınlıkların hukuki statülerini iyileştirmiştir. Gerçekleştirilen bu reformlar zannedildiği gibi, Osmanlı'yı yapısal olarak güçlendirmenin aksine yıkıma götürmüştür. Bu dönemle birlikte kazanmış oldukları yeni hakları kullanan birçok azınlık, Osmanlı himayesinde palazlanıp, sonra da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Osmanlı'nın Batı taleplerine olumlu karşılık vermesi, varlığını Batı'ya dayanarak arama stratejisi neticesidir. Ancak bu politik tutum, Osmanlı'yı yeniden yapılandırma yerine, I. Dünya Savaşının eşiğine getirmiştir.

1914'te başlayıp dört sene süren Birinci Dünya Savaşından sonra, yenilen Osmanlı İmparatorluğu parçalanmıştır. Milli Mücadele ve diğer bilinen süreçlerin yaşanmasından sonra, 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Silah Bırakışmasının ertesinde uzun ve tartışmalı geçen Lozan Konferansı neticesinde, Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanarak, yeni Türk Devleti, Türkiye Cumhuriyeti ve yeni milli ulusal sınırlarının içinde Batı tarafından tanınmıştır (Büyükbaş,2012: 15).

1.3. Milliyetçiliğin Kuramsal Çerçevesi

Sadece genel hatlarına değinmek suretiyle, milliyetçiliğin ne olduğu sualine bir tanım yapılması mümkün olabilir. Ancak böyle bir tanım yapıldığında, farklı milliyetçilik kuramları arasındaki yaklaşımlarını gözden kaçırmamıza sebep olabilir. Bu nedenle, yapmış olduğumuz milliyetçilik tanımı, milliyetçilik kavramını hangi kuram ışığında ele aldığımızı ortaya koymamaktadır. Bu manada Umut Özkırımlı'nın 'Milliyetçilik Kuramları' isimli çalışmasına bağlı kalınarak, önemli sayılan üç yaklaşımı ele alınacaktır. Bu yaklaşımlar, 'Modernist', 'Etno-Sembolcü' ve 'İlkselci' yaklaşımlardır. Bunların haricinde kısaca bazı yeni yaklaşımlara da ele alınacaktır (Özkırımlı,2008: 78). Bununla beraber bu çalışmamızda, yeni yaklaşımları da 4. Kategori olarak aşağıda ele alacağız.

Modernistleri bir araya getiren müşterek özellik, milliyetçiliğin modernleşmenin bir sürecinin ve yakın tarihten bir hediye olarak görüyor olmalıdır. Etno-sembolcülerini birleştirme harcı, etnik kökenlerine sahip çıkmalarıdır. İlkçilerin birlikteliğini ise, milletlerin tarihsel sürecin içinde gelişen, doğal yapılar gibi görüyor olmalarıdır (Özkırımlı, 2008: 98).

'İlkçi' (primordialist) diye adlandırılan yaklaşımları, Josep R. Llobera ve Kenneth Minoque gibi düşünürler yapmış oldukları açıklamalarla benimsemişlerdir. Milliyetçiliği modern dönemlerde çıkan bir kavramı olarak ele alanlar, Tom Nairn, Eric J. Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson ve Elie Kedourie gibi yazarlardır. Etno sembolcü yaklaşımı benimseyen, Anthony D. Smith ve John Armstrong gibi yazarlarsa, her iki gruptan farklı bir tanım yaparak, bu yaklaşımı benimsemişlerdir. Ancak, bu yazarların çalışmalarından dolayı olarak yararlanılmıştır. Bununla beraber Özkırımlı'nın çalışmasından da bu tezimiz çerçevesinde yararlanılmıştır.

1.3.1. İlkçi Yaklaşım

İlkçi yaklaşıma Umut Özkırımlı, kuramdan daha çok, bir 'Bakış Açısı' olarak değerlendirmekte, milletlerin doğal olarak ve ilk çağlardan itibaren günümüze kadar, bir yapı olarak varoluşunu sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bu yaklaşım, ilk önce etnik kimlikle, bu kimliğin oluşturduğu bağların niteliklerini inceleyen çalışmalarla şekline almıştır (Özkırımlı,2008: 72). İlk defa, Shils'in 1957 senesinde kullanıldığı ifade edilen ilkçilik terimi, Clifford Geertz eliyle geliştirilerek ele alınmıştır. 'Primordialist' (İlkçi)

yaklaşımın üzerinde durduğu değerler olarak, dil, din, ırk, etnisite ile toprağa dayalı bağların değerleri üstüne Edward Shils'in yapmış olduğu çalışmalardan yola koyularak, bu bakış açısıyla bakanlar etnik gurupların ve ulus bilince varanların, tarihi sürecin doğal birimleri olarak ve insan tecrübelerinin birleştirici bir unsurları olduğu iddiasındadırlar (Smith,2002: 56).

Milliyetçilikle alakalı 'İlkçi' yaklaşım düşünceleri, milli kimliğin gelişimini tarihsel bir temele oturtmaktadır. Milletlerin kültürel olarak ortak bir mirasla ve bağımsızlıkla birlikte, 'Milli Devlet' olabilmenin temel taşı oluşturulan kültür de bilhassa milli bir dile sahiptir. Böylece milletler duygusal bağlara yani akrabalık bağına benzer bir hisse kavuşurlar (Heywood,2007: 78). Smith, 'İlkçilik' çatısı altında belirttiği çeşitli unsurlardan söz etmektedir. Bunlardan radikal olarak uç versiyonu konuşmak, görmek veya koku alma duyularına benzer bir etnik kimlik vardır. Bu şekli ile İlkçilik, doğası itibarı ile kişileri aynen ailenin bir ferdi olması gibi, etnik gurupları da değişmeyen birer üyeleri olarak kabul eder (Smith,2003: 65).

İlkçi yaklaşımlara sahip çıkan yazarlar, üç farklı bakış açısı ortaya koymuşlardır. Bu bakış açıları 'Kültürel', 'Doğalcı' ve 'Biyolojik' bakış açıları olarak ifade edilmektedir. İlkçiliğin en temel yaklaşımı, 'Doğalcı' bakış açısıdır. Bu bakış açısına göre, tat alma kabiliyeti, konuşma yeteneği, etnik kimlik, görme duyuları, koku alma veya cinsiyet gibi doğal olarak bir bütünün parçasıdır. İnsanların mensubu oldukları etnik guruplar daha evvelden belirlenmiştir. İlkçi yazarlara göre, bugünkü milletler asırlardan beri varlığı devam eden birlikteliğin, bugünkü uzantısıdır. Buna örnek olarak, milletlerin Orta Çağ ve dahası Antik Çağlarda dahi rastlandığını gösterebiliriz (Özkırmı,2008: 38).

Biyolojik yaklaşımda, ikinci bir bakış açısıdır. Bu yaklaşımın özü ise, genetik olan özelliklerin, etnik bağılıkların temelini oluşturduğunu kabul etmesidir. Üremenin önemine vurgu yaparak, sosyo-biyoloji sahasında yapılmış olan çalışmaları etnik topluluklar üstünde uygulama yaparak, bu bakış açısını ön plana çıkarmıştır. Eğer ki bireyler, kültürel benzerliği ölçü olarak kendine yakın olanı seçerse, üreyip çoğalmanın başarılı bir şekilde gerçekleşmesi mümkün olacaktır (Süleymanoğlu,2015: 45).

Kültürel bakış açısı da son yaklaşım türüdür. Çalışmalarıyla Clifford Geert ile Edward Shils kültürel bakış açısının öncülüğünü yapmışlardır. Milletlerin oluşumunda söz sahibi olan kan bağı, din, dil, kültür bağı gibi olguların doğallığı savunmak adına

kifayetsiz kaldığı zaman, yazarlar doğallığı mevzu bahis olgulara olan bağlılıkta bulmuşlardır. Bu yazarlara göre, milletin oluşumunu sağlayan ortak geçmişe duyulan inançtır, ortak geçmiş değildir. Bu anlayışı Walker Connor, bir milleti ortağı olduğu bir geçmişi paylaştığına ve aynı soyla aynı kandan gelmiş olduğuna inanmış olan insanlar topluluğu şeklinde ifade ederek açıklamıştır (Çiçek,2013: 36).

Minoque ise, milletleri uyandırmak gerektiğini ifade ederek, milliyetçilik ateşini yeniden yakmak gerektiğini vurgulamıştır. Bu görüşü açıklarken Minoque, ‘Uyuyan Güzel’ metaforunu kullanmıştır. Milleti uyuyan prensese benzetirken, milliyetçileri prensesi öpücükle uyandıracak olan prensese benzetmektedir (Minque,1967: 32).

İlkçi yazarların, milletlerin doğuşuyla alakalı tarih mevzusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Llobera, bu konuyla ilgili iddiasını öne sürerken, eğer milliyetçilik çok dar bir çerçevede ele alınıp tanımlanırsa, modern bir ideoloji olarak görülebileceğini söyleyerek, Orta Çağ’daki Avrupa’da, ancak ilkel bir milli bilinçten bahsedilebileceği iddiasında bulunur. Adrian Hastings, İngiltere’de 14. yüzyılda bilhassa Fransa’yla girilen savaşlar döneminde, yalnız bir tür milliyetçilik olgusundan bahsedilebileceğini belirterek, bu milliyetçilik olgusunun gelişme dönemini, 16. Ve 17. yüzyıllarda tamamlandığını iddia etmiştir (Özkırımlı,2008: 78). Sonuç itibarıyla, ilkçilerin uzlaştıkları ortak nokta, milletlerin modern dönemlerde ortaya çıkmadığı, çok daha eskilere dayandığı fikridir.

1.3.2. Modernistler

Modernist yaklaşım kavramını benimsemiş olan düşünürlerin ortak noktada bulunduğu yer ise, milletlerle milliyetçiliğin, son birkaç yüzyıla ait olan kavramlar olduğu görüşüdür. Bu görüşü savunanlara göre, milletler ve milliyetçilik modern zamanlarda, modern süreçlerle birlikte, yani kapitalizm, laikleşme, sanayileşme süreci, ulus devletlerin kurulması, kentleşme süreçleri ve de bu süreçlerin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

Modernistler çok farklı yaklaşıma sahiptirler ve hatta üzerinde anlaştıkları konu sayısı oldukça sınırlıdır. Milliyetçiliğin ortaya çıkma tarihi konusunda da ne kadar uzlaştıkları tartışılır. Milliyetçiliğin kaynağı olarak, Kedourie Alman Romantizmine, Alter Fransız Devrimi’ne, Anderson Latin Amerika’da cereyan eden Bağımsızlık

hareketlerine vurgu yaparken, Greenfeld ise, İngiliz İç Savaşı'nı göstermektedirler (Özkırımlı,2008: 71).

Heywood'un modernist yaklaşımı tanımlarken, milliyetçiliği milli topluluk düşüncesinin, milli bağımsızlık öğretileriyle yüz yüze geldiği, Fransız İhtilali sonucu ortaya çıktığından bahsetmiştir. Yapılmış olan bu ihtilal, modern milliyetçilik kavramının babası olarak da kabul edilen, Jean-Jacques Rousseau'nun yazmış olduğu eserlerden etkilenmiştir. Rousseau, bir sorun olarak milleti ve milliyetçiliği tartışmayıp, bu mevzuya değinmemesine rağmen, geliştirmiş olduğu genel irade düşüncesi üzerinde kurgulamış olduğu 'Milli Egemenlik Kuramı', milliyetçilik düşüncesine ilham vererek, bu fikri doğuracak tohum halini almıştır. Toplumların birleşmesini ve birliğini sağlayan değerler ile değerlerin oluşması, tarihi bir süreç içinde gelişerek ilerlemiştir. Bu anlamda Rousseau'nun 'Sivil Din' kavramı önemli bulunmaktadır (Heywood,2007: 85).

On dokuzuncu yüzyılda, dünyayı temelden etkisi altına alan en mühim siyasal ve toplumsal bir kavram ve bir olgudur milliyetçilik. Baskın Oran'ın düşüncesine göre, birçok toplumsal hareket ve kavramlar devrimlerini hızlı bir şekilde sürdürdükten sonra geçerliğini yitirip, tarih kitaplarında yerini almalarına rağmen, milliyetçiliğin yükselişinden sonraki yirminci yüzyılın ikinci yarısında dahi etkisini devam ettirmiştir. Bilhassa az gelişmiş olan devletlerin iç ve dış politikalarını etkilemiş olan kavramlar içerisinde, milliyetçilikten daha kuvvetli bir kavramın bulunması çok zor görülmektedir (Oran,1997: 61). Milliyetçilik, küreselleşme dalgasına bile direnerek önemini günümüzde de korumaktadır.

Benedict Anderson ve Ernest Gellner, 1983'te yazdıkları birer kitap çalışmasıyla modern yaklaşımın günümüzde, dünya genelinde popüler olmasına katkıları bulunmuştur. Anderson yazmış olduğu 'Hayali Cemaatler' isimli eserinde, milliyetçiliği köken olarak matbaa kapitalizmi ile Protestan Reformu'nun kesişmesinde aranıp bulunması gerektiğini iddia etmektedir (Aktürk,2014: 189). Birçok bilim insanının aksine Anderson ise, milliyetçiliğin ilk kez Amerika'da sömürge olan toplumlarda ortaya çıkmış olduğunu iddia etmektedir. Yazmış olduğu eserde, matbaanın icadı ile birlikte, Latince bilen yayıncılar bu pazarın doyuma ulaşmasıyla, yerel dillerde yayınlara önem verildiğini vurgulamıştır. Protestan Reformuyla birlikte, İncil'in Latincenin haricindeki başka dillerde yayınlanmasıyla, yerel dillerin öneminin arttığını ve netice itibarı ile aynı dile mensup toplulukların, aynı 'Hayali Cemaatin' mensubu oldukları fikrinin ortaya çıktığını/yayıldığını ifade etmiştir (Anderson,1993: 32).

Milliyetçiliğin, milletlerin eseri olmadığını iddia eden Ernest Gellner, daha da ileri giderek, milletlerin ortaya çıkmasındaki en önemli etkenin, milliyetçilik fikri ve bilinci olduğunu ifade etmiştir. Milliyetçiliğin, mevcut olan tarihsel miras ve bu mirasın içindeki kültürlerin arasından, hassas bir bakış açısıyla yeni kompozisyonlar oluşturarak, bunları tamamen dönüşüme uğratar (Gellner,1983: 31). Gellner, ‘Ulusçuluk Çağını’ modernizmin gereği olan sanayileşmeye geçiş çağıyla birlikte ortaya çıktığını ifade eder (Gellner,1992: 52). Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte buna paralel olarak, okur-yazarlığın yayıldığını, bütün devletlerin bir dili standartlaştırıp, bu dil ile siyasal bir ekonomi yapısı oluşturduğunu ifade eder. Elit kesimin özellikle kalkınmacı talepleri, milliyetçiliğin uyanması ve yerleşmesinde önemli görülür.

Modernist yaklaşımın önemli bir ismi Marksist tarihçi Eric Hobsbawm ise, ortaya çıkan milliyetçilik ideolojisini ve ulus devletleri izah ettiği eserinde, bu kavramları 1780’den başladığını iddia ederek, milliyetçiliğin 18. ve 19. yüzyılın ürünü olduğu vurgusunu yaparak, milliyetçiliğin yeni/modern dönemin ideolojisi olduğunu ifade eder (Aktürk,2014: 66). Hobsbawm, tarihsel ve kültürel unsurların özellikle milliyetçilik aracılığıyla/eliyle, bir toplum mühendisliği yapılarak, ‘Uydurulmuş’ olduğunu da kaydederek, bu yaklaşımı ‘İcat Edilmiş Gelenekler’ (Invented Traditions) şeklinde adlandırır. Ayrıca sosyal bakımdan üç aşamalı gelişmenin, icat edilen, var olan veya hayali olarak, milliyetçiliğe artarak bir saha açtığını söyler. Bunlar, modernliği bir tehdit unsuru gören geleneksel gurupların, kendilerini savunma direnişiyle birlikte gelişmiş ülkelerin şehirleşmiş toplumlarında, yeni toplumsal sınıflar ortaya çıkmış ve bunlarla birlikte dünyada her yeri saran, geçmişte hiç olmamış göçlerdir (Hobsbawm,2010: 32). Hobsbawm, icat edilen milletlerin fikrini savunurken, İtalyan Krallığı parlamentosunun ilk oturum toplantısında Massimo d’Azeglio’nun ifade ettiği, “*İtalya’yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız*” sözlerini aktarır (Hobsbawm,2010: 25).

Bir başka Modernist Marksist yazar ise Tom Nairn’dir. Ona göre, milliyetçiliğin kökenlerini bazı Marksist araştırmacıların söylediği gibi, direkt olarak dünya ekonomisindeki gelişmelerde aramak doğru değildir. Milliyetçilik, sanayileşme ile kentleşme süreçlerinin bir ürünü olamaz. Milliyetçiliği ortaya çıkaran unsur olarak kapitalizmin, ekonomik olarak, on sekizinci yüzyıldan beri eşit olmayan, ‘dengesiz’ olarak gelişmesine vurgu yaparak, kalkınmanın dünyada dengeli ve eşit bir şekilde yaşanmadığını ifade etmiştir (Özkırımlı,2008: 85). Merkez ve çevre ülkeler arasındaki

farkın sonucu olarak oluşan rekabet ve çekişme önemli görülmüştür. Merkez ve çevre ülkeleri arasındaki dengesizlik ile çevrenin merkezi yakalama arzusu önemli bulunmuştur. Merkez-çevre çekişmesi milliyetçiliği doğurmuştur. Milliyetçiliğin nüvesinde belirsizlik bulunmaktadır ve milliyetçilik iki yüzü bulunan eski Roma Tanrısı ‘Janus’a benzer. Bir yüzü ileriye, diğer yüzü geriye bakan Janus’un heykeli, geçmiş yüzyıllarda şatoların giriş kapılarını süslemiştir. Bu nedenle milliyetçiliği, genel tarihsel süreç içerisinde aramak gerekir. Milliyetçilik ona göre, Modern Çağ döneminin giriş kapısında durmaktadır. İnsanlar bu kapıdan girmek ve ilerlemek isterken, umutsuz bir şekilde geçmişi izlemek mecburiyetinde kalmaktadırlar (Naim,2015: 32). Ona göre modernlik insanlığın kaderidir, ancak modernlik sürecine merkez ve çevre ülkeleri farklı zaman aralıklarında girmişlerdir. Bunun sonucu olarak gelişmişlikte farklılık doğmuş, bu farklılığın yarattığı gerilim ve çekişme milliyetçiliğin doğması ve yerleşmesine neden olmuştur. Modernleşme sürecinde toplumlararası dengesizlik, belirleyici ve itici unsur olarak değerlendirilmiştir.

Diğer bir Marksist yazar Elie Kedourie (1926-1992) ise, 1960 tarihinde yazdığı ‘Nationalism’ adlı kitabında, milletlerin keşfedilmekten daha fazla, icat edildiklerini söyleyerek, Avrupa’da milliyetçiliğin on dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren ortaya çıktığını savunmaktadır (Kedourie,1960: 56). Kedourie öğretisinde ‘Milliyetçilik’, dilsel, ırksal, kültürel ve dinsel olarak benzer temel varlıkların yani milletlerin türlü yönlerini ortaya çıkardığını söyleyerek, bu kavramla birlikte insanların farklı milletlere bölündüğünü ve bölünen bu milletlerin, bağımsız devletlerini kurmalarının gerekliliğini öne sürmektedir (Kedourie,1971: 14).

Bir diğer önemli kuramcı Antony Smith çalışmalarında, milletlerin etnik kökeninin, milliyetçilik olgusunda belirleyici olduğunu ileri sürerek, ‘Modernist’ görüşü eleştirmiştir. Smith, ‘modernistler haklı olsalardı, o zaman modern dönem öncesindeki dönemlerde milletlerin ve de milliyetçiliğin olmaması gerektiği’, görüşüne yer vermiştir. Milliyetçiliğin temelinde ‘Millet’ vardır. Millet ise, tarihsel süreç içerisinde bir toprağı paylaşan, müşterek mitleri, tarihi hatırları, aynı milli kültür ve ortak ekonomisi, bütün üyeler için hak ve ödevleri olan, tarihsel süreçte isim ve kimlik kazanan insan topluluğudur. Bu nedenle milletler ve milliyetçilikler modern zamanlar öncesi de vardır. Örneğin Smith, erken dönemde var olan Sümer-Kent devletlerinin, ilk İsveç kanton milletlerinin, eski Asur ve Mısırlıların millet olduklarını ve bu sıfattan yoksun kalmamaları gerektiğini kitabında vurgulamaktadır (Smith2014:96).

Dolayısıyla Smith, ‘Modernistleri’ eleştirerek, ‘Etnik Sembolcülerin’ önemli ismi olarak öne çıkmıştır.

1.3.3. Etno-Sembolcüler

Etno-sembolcülük kavramı, milliyetçiliğin çözümlenmesinde etnik ve kültürel geçmişe önem gösteren kuramcılarını tanımlamak için kullanılmıştır. Bu kuramcılarının önde gelen önemli bilim insanları John Armstrong ile Anthony D. Smith, 1980’li yıllarda yapmış oldukları çalışmalarını birlikte, milliyetçilik tartışmalarına katılmışlardır. Millet ve milliyetçilik kavramlarını tanımlarken, bütünüyle modern dönemlerde çıktığını ve bu dönemin ürünü olduğu tezini savunan modernistlere karşı çıkmışlardır. Etno-sembolcü yaklaşım olgusu bir topluluğun ortak bir etnik kökeni ve ortak mitleri olmadan, millet olamayacaklarını iddia etmişlerdir.

Modernistlerin açıklamalarını kifayetsiz bularak, ilkçiliği reddetmiş olan John Armstrong, Anthony D. Smith, John Hutchinson gibi etno-sembolcülerin yaklaşımı ise, eleştirdikleri bu iki yaklaşımı sentezleyerek bir çeşit ‘orta yol’ bulmaya çalışmışlardır. Modernistler ise, bu terimi hiçbir şekilde dikkate almayarak, etno-sembolcülerini ilkçi olarak kabul ederler (Özkırımlı,2008: 25).

Siyaset bilimci olan Amerikalı John Armstrong, 1982 senesinde yayınlamış olduğu ‘Nations Before Nationalism’ (Armstrong,1982: 78), adlı kitabının giriş bölümünde, milletlerin gelişip oluşma sürecinin, antik çağlara kadar varan uzun ve geniş bir zaman süreci içerisinde ele almıştır. Çoğu çalışmada Armstrong, etno-sembolcülüğün kurucu ismi olarak söylenmektedir. Daha sonraki senelerde yayınlamış olduğu makalelerinde, bu çizgisini değiştirerek milletlerin varoluşunu milliyetçilikten önceki zamanlara dayandırmıştır. Armstrong, milletlerin sonsuz yapılar olmayarak belli bir tarihte icat edilmiş olduklarını ifade ederek, bu mevzuda Hobsbawm gibi düşünen modernistler ile farklı görüşte olmadığını söyler. Ancak, anlaşmazlıklarının tek nedeni olarak, milletlerin icat edilmiş oldukları tarih olduğundan bahsetmektedir (Armstrong,1995: 32). Etnik bilincin uzun bir tarihsel geçmişe sahip olduğunu söyleyerek, bu yüzden modern zamanların ürünü olamayacağını savunur. Antik çağlardan itibaren, etnik kimliklerin izlerine örnek olarak, Mezopotamya ve eski Mısır’da rastlanabilmektedir (Özkırımlı,2008: 145).

Erken Orta Çağ döneminde, etnik olarak farklı olan grupların temelinde, ortak mitler üzerine bir gelenek kurulduğu görülür. Bu gelenekler, kuşaklar arasında Tanrılarla, mitsel kahramanlar hikâye edilerek, sözlü olarak sonraki kuşaklara aktarılır. Grubun kimliğini, şanlı tarihleriyle birlikte, efsanevi kökenlerine ait olan bu hikâyeler oluşturmaktaydı. Ortak bir tarih bilincinin başlangıcını, oluşturulmuş olan bu mitler, temsil etmektedir. Bu durum kolektif olarak bireyin kendisini fark etme hali ile kimlik olarak özgül-spesifik bir grup meydana getirerek, etnojenesiste (köken) ve bir millet oluşturularak, istikrarlı hale gelme sürecinde çok önemli bir rol oynamıştır (Zeller,2006: 89).

Etno-sembolcülüğün önde gelen isimlerinden kabul edilen Anthony D. Smith, milli kimliğin beş ana unsurunu şu şekilde belirtmiştir (Smith2014:58). Buna göre belli bir insan topluluğu;

- 1- Tarihsel bir toprak/yurt veya ülke
- 2- Tarihi bellekle birlikte ortak mitler
- 3- Kamu kültürünü oluşturan ortak bir kitle
- 4- Toplumun bütün fertlerini kapsayan ve geçerli olan, ortak kanuni haklar ve ödevler

5- İnsanların ülkede özgür bir şekilde hareket olanağına sahip oldukları, müşterek bir ekonomiye sahip olmaları

Smith, milletleri kavrayabilmek için ortak bir yurt, ortak mitler ve geçmişe dair anıların kesin olarak olması gerekir. Tarihe bakıldığında ilk milletler, gördüğümüz gibi modern öncesinde, etnik çekirdek temellerinde ortaya çıkmıştır. Kültürel olarak sağlam olan bu milletlerin, daha sonraları dünyada başka pek çok yerlerde, millet kurmaları/oluşturmaları süreçlerinde örnek olmuşlardır (Smith,2014: 25). Smith, milliyetçiliği göreceli olarak modern dönemlerin bir ürünü olduğunu kabul eder, ancak aynı değerlendirmede daha eski motif, mit, sembol, anı, gelenek, imgeleme ve düşüncelere de bağlı olduğunu söyler. Bunların, topluluğun düşünceleri ve duyguları üzerindeki belirtileri, görünen el sanatları ve zanaatlarla birlikte, savaş teçhizatı, teknolojik olarak üretim biçimleri, diller, kanunlar, sanat, edebiyat, şiir, müzik, resim, mimari, kutsal kitap, dini mabetler ve bunun gibi türlü olgular, kuşaklar boyu kristalleşmiş olarak, insanların tecrübelerine önem veren bir yaklaşım şeklini ifade ettiğini söylemektedir (Smith,2002: 78).

Bu bağlamda Türk Sosyolog Mücahid Bilici ise, ‘Ulus-Devlet’ anlayışındaki milliyetçilik sembollerinin, eğitimle ve dille sınırlandırılmasının doğru olmadığını, bunlarla birlikte, milli antlar, başkentler, bandolar, nüfus sayımları ve bayraklar, ulusal bilincin mütemadiyen uyarıldığı öbür kanalların bir kısmı olarak belirtmiştir (Bilici,1995: 43).

Sadece milliyetçilik olgusunun kuvvetini ve milli kimlik bilincinin modern dönem öncesindeki etnik simbolizm ve örgütlenme şekilleri içerisindeki devam eden daveti anlayabilirsek, tarihsel süreç içerisinde neden yeniden canlandığını anlama şansımız olur (Smith,2003: 25).

1.3.4. Milliyetçiliğe Yeni Yaklaşımlar

1980’li yıllardan sonra, milliyetçilik tartışmalarının yeni bir döneme girdiği ve önceki dönemlerde yapılmış olan kuramsal tartışmalara hemen hemen hiç değinilmediği, unutulmuş olan veya görmemezlikten gelinen konuların da milliyetçilik olgusunun münazara mevzuları arasına girmiş olduğu görülmektedir. Kadın hakları, toplumsal cinsiyet, sömürgecilik, sınıfsal farklılıklar, etnik kökene dayalı ayrımcılıklar, son dönemlerde üzerinde daha sıklıkla durulan konulardan bazılarıdır.

Literatürde yaygın olarak kullanılan üçlü sınıflandırmaya, dördüncü bir başlık olarak, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından ve küreselleşmenin hız kazanmasından sonra önem kazanan, post-modern yaklaşımı da ekleyerek inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Savaşan,2014: 12).

Hechter ve Nairn gibi Marksist, Neo-Marksist yazarlar dahi, dünya siyasi ekonomisi içerisinde, bağımlılığa mahkum oldukları devletlerin tecrübelerine dayalı yaklaşım tarzları üretilirken, ‘Avrupa Merkezci’ bir yol izleniyor. Asya ve Afrika’da yaşayan o kadar sömürgelerin yaşadıkları görmezden gelinirken, İrlanda ve İskoçya’nın uğradığı haksızlıklar dillendiriliyordu. Buradan hareketle bir dizi araştırmacılar, milliyetçilik literatüründeki şaşkınlık veren bu noksanlığı sorgulayarak, o ana kadar görmemezlikten gelinmiş olan gurupların, tecrübelerini hesaba katan yaklaşımları üretmeye başladılar (Özkırımlı,2008: 126).

İngiliz bir psikolog olan Michael Billig’in, 1995 senesinde yayımlanmış olan ‘Banal Nationalism’ adındaki eseri, milliyetçilik konusunun yeniden üretimini sistemli bir şekilde araştıran ve inceleyen yeni bir çalışma özelliği taşımaktadır. Billig bu

yaklaşımını, milliyetçiliği ayrılıkçı ve saldırgan hareketlerle birlikte, yayılmacı bir ideolojiye indirgemiş olan anlayışların eleştirileri üzerine kurmuştur. Yazarın düşüncesine göre, milli olan semboller günlük yaşamın alışkanlıkları haline gelerek, bireylerin düşüncelerine ve tepkilerine yerleşir. Milli bir kimlik oluşurken, her gün çok sayıda ufak alışkanlıklarla tekrardan üretilirken, bu durum dikkat çekmeden doğal bir şekilde yaşanır. Göze çarpmadan kendini gösteren milli olan semboller, milletin ortak değerleri, farkında olmadan fark edilir. Billig, yerleşik olan milletlerin her zaman üretilmesini, tekrardan oluşturan bu şekildeki ideolojik koşullandırmaya, ‘Banal Milliyetçilik’ ismini vermektedir (Bilig,2003: 78). Yazar’a göre, ‘Banal Milliyetçilik’ simgesinin, milli bayramlarda caddelerde ‘sallanan’ bayraklar değil, halkın farklı sebeplerle sürekli ziyaret ettiği, kamu binalarının girişlerinde asılı olan, kimsenin dikkatini bile çekmeyen, ‘sallanmayan’ bayraklardır (Yumul, Özkırımlı,1997: 85).

Milliyetçilik projelerine, farklı toplumsal grupların ne ölçüde ve nasıl katıldığı da milliyetçilik çalışmaları konusunun üzerinde durduğu, yeni yaklaşım şekillerinden biridir. Toplumun farklı kesimleri tarafından desteklendiği bilinen milliyetçi hareketler ve bu hareketlerin sınıfsal profilleri, harekete dâhil olanların eğitim seviyeleri ile ekonomik ve kültürel olarak ne durumda oldukları en ince ayrıntısıyla araştırılmıştır. Şaşırtıcı olan ise, tüm bu araştırmalar yapılırken kadınların nasıl etkilendikleri hiç sorgulanmayarak, milli ve etnik projelere ne tarzda katıldıkları ve onlardan ne şekilde etkilendikleri sorgulanmamış olmasıdır. Kadınlar tarafından yapılsalar bile, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin mevzu ile bir ilgisi olmadığı gerekçe gösterilerek, milliyetçilik araştırmalarında büyük bir bölüm görmezden geliniyordu. Davis Cynthina Enloe, Nira Yuval, Floya Anthias ve Kumari Jayawardena gibi araştırmacılar, bu durumu dile getiren araştırmacılarıdır (Kasımoğlu,2005: 45).

Ülkemiz milliyetçilik anlayışlarında, Batı literatüründe bahsedilen yaklaşımlardan ziyade, din unsurunun belirleyici önemde ele alındığını görüyoruz. Bu nedenle bir sonraki bölümde ‘Milliyetçilik – Din’ ilişkisi konusu ele alınacaktır.

1.4. Milliyetçilik ve Din İlişkisi

Erol Güngör, din ve milliyetçilik tanımlarını kesin olarak ortaya koymamıştır. Ancak, yazılarından bu kavramlara ilişkin tanımlara ulaşmak mümkündür. Erol Güngör, din ve milliyetçiliği kesin hatlarıyla ayrılmış veya kesin hat çizilmiş iki farklı olgu ve

olay olarak görmemiştir. Türk milleti İslam'ı bir din olarak belli bir tarihte kabul etmiştir. Tarihi süreç içerisinde, Türklük ve İslamiyet kaynaşarak bir bütün oluşturmuştur. Erol Güngör, Türk milliyetçiliği anlayışına, soy, kan bağı veya ırk gibi kavram ve olgulardan hareketle ulaşmamıştır. Daha çok, milli kültür üzerinden milliyetçilik anlayışını geliştirmiştir. Türk kültürü de bir yerde İslam'dır. Bu nedenle Erol Güngör'de din ve milliyetçilik bütünleşmiş, adeta bir bütün oluşturarak tarihte ender görülen, kendine has bir yapı oluşturmuştur. Dolayısıyla Erol Güngör'ün, Türk milliyetçiliğinden bahsederken, aynı zamanda İslamiyet'ten bahsettiğini görüyoruz.

Din kavramı, sosyal bilimlerde en çok tartışılan ve en hassas kavramdan bir tanesidir. Sosyal bilimlerdeki diğer birçok kavram gibi din tanımı da üzerinde uzlaşılammış bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Din kavramı ile neyi kastettiğimize ve onu nasıl ele aldığımıza bağlı olarak, farklı tanımlamalar görülebilmektedir. Bütün bunlara rağmen, dinin herkesin kabul edebileceği bir tanımını yapmak zor görünmektedir. Aslında çağdaş araştırmacılar, dinin tanımı konusuyla ilgili kahir ekseriyetle, ölçülü bir metodolojik önlem düşünmüşler ve dini tanımlamaktan ehemmiyetle kaçınmışlardır. Bu konuyu felsefecilere havale etmişlerdir (Daniele,2017: 58).

Literatürde din ile ilgili, 'ontolojik' ve 'fonksiyonel' olarak, iki ayrı tanımlama dikkat çeker. Dinin kutsiyeti ve tabiatüstü vb. gibi, gerçek özülle ve içeriğiyle alakalı yapılmış olan bu tanımlara ontolojik (özel) tanımlar denilmektedir. Bu tanım şekline göre, Tanrı'ya, kutsal veya manevi güçlere iman ederek inananların bir din sahibi olurken, inanmayanlarınsa bir dini yoktur. İşlevsel tanımlardaysa din, insanlar ve toplumlar üstündeki sosyo-psikolojik etkileriyle, dünya işleriyle alakalı, toplumların görünüşleri tanımlanır. Örneğin, bireyin inanç sistemi hem psikolojik hem de toplumsal yaşantısını belirleyerek bir rol sahibi oluyorsa, bu bir dindir. Eğer ki bu şekilde bir etkisi olmuyorsa, başka bir şey olarak, örneğin felsefe gibi kabul edilir (Kurt,2008: 98).

Milliyetçilikle dinin etkileşim konusu önemli bir mevzudur ve yoğun tartışmalara yol açmıştır. Modernleşme sürecinde, milliyetçilik kavramının ortaya çıkmasıyla, dinin toplumdaki gücünü kaybettiği görüşü Batı'da egemendir. Ulus devletlerin modern dönemde etkili hale gelmesiyle, Avrupa'da, Kuzey İrlanda ve Balkan misalleri gibi bazı istisnalardan söz edilmiştir. Milliyetçiliğin dinle beslendiği örnekleri de vardır. Bu misallere İslam toplumlarında daha fazla rastlanılmaktadır. Örneğin, Libya'da Senusi Hareketi liderlerinden Ömer Muhtar'la, Cezayir bağımsızlık

sürecinde simge bir isim olan Kadiri tarikat şeyhi Abdülkadir Cezayiri ve Nakşibendi tarikat şeyhi olan Kafkaslardaki ünlü Çeçen Şeyh Şamil gibi liderler, toplumlarındaki milli ve dini liderlik görevi üstlenen önderler olarak bilinmektedir. İslam toplumlarında ve Avrupa’da bu etkileşim ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1.4.1. Avrupa’da Din ve Milliyetçilik İlişkisi

1648 yılında Avrupa’da imzalanmış olan, Osnabrück ve Münster Anlaşmalarıyla ortaya çıkmış olan Westphalia Barışıyla, milliyetçilik ile ulus konularında, Papalığın nezdinde temsil edilen Kilise’nin etkisinin azalıp ve seküler gurupların etkisinin kendini gösterdiği bir sürecin başlangıcı olması itibarıyla önemlidir. İnsanlar arasındaki grup münasebetlerinde önemli bir faktör olan Kilise, yerini giderek modern milliyetçiliğe bırakmıştır. Ehemmiyetini kaybetmiş olan Kilise, farklı tarzlarda hem devlet destekli ve devlet kontrolünde veya devletten özerk olarak faaliyetlerini kendi yürüterek, hem de uluslar üzeri politik olmayan etik öğretileri vasıta yaparak, ulusal yaşamda çok mühim olan bu rolünü devam ettirmiştir (Baron,2007: 69).

Din Savaşları diye de zikredilen Otuz Yıl Savaşlarından sonra imzalanmasına karşın, Münster ve Osnabrück Antlaşmaları, önceki yapılan geleneksel uluslararası toplantı şeklinden farklı bir şekilde, savaş ve iktidar meselelerinin münazarasının yapıldığı Papa ve temsilcilerinin, bu toplantıya katılıp imza atmadığı daha seküler niteliğe sahip olan bir anlaşma süreci olmuştur (Özlük,1998: 56). Modern seküler milliyetçiliğin yolunu açmış olan ‘Din Savaşları’ neticesinde, geleneksel bir hale gelmiş olan kilise ile devlet münasebetlerindeki bağlar tamamen kopmuştur. Bilindiği gibi Otuz Yıl Savaşları iki farklı grup, Katolik/Kilise bağlıları ve karşıtları Protestanlar arasında gerçekleşmiş ve Avrupa’da büyük bir yıkıma yol açmıştı. Katolik Kilisesi, süreci barışçıl şekilde yürütememiş ve başarısız olmuş, neticede Avrupa iki farklı büyük inanç grupları arasında bölünmüştür. Avrupa’da inanç birliği son bulmuştur. Modern süreç böylece başlamış, Katolik Kilisesinin etki alanı daralırken, devletlerin egemenlik yetkileri tanınmış ve genişlemiştir. Devletlerin, Katolik Kilisesinden özerkleşmesi, bağımsızlaşması sekülerleşme/dünyevileşme ve aynı zamanda yerel devletlerinde millileşme sürecini de başlatmış oluyordu. Prenslükler ve devletler böylece, Kilise baskısından kurtularak, kendi istikametlerini çizerek, kendi iç evrimine göre yollarını

belirlemeye başlamışlardır. Böylece Batı'da, manevi birlik sonlanmış ve yeni bir devletler düzeni giderek egemen olmuştur.

Kilise ve papalık karşıtı olarak sürdürülen muhalefetin neticesi, tam manasıyla mezhepçilikle sonuçlanmamıştı ancak, Orta Çağ milliyetçiliğinin temelini oluşturmaktaydı. Ortak bir denetim bloğu ortaya çıkarma mevzusunda, Orta Çağ devletiyle kilise arasında devam eden mücadele, yalnızca İmparatorlukla Papalık arasında değil, aynı zamanda ülkenin içişleriyle alakalı mevzuları da içine alacak şekilde çeşitlilik göstermektedir. Papanın meşruiyeti konusu, çeşitli siyasi ve toplumsal kesimler tarafından giderek sorgulanacak ve meşruiyeti giderek kaybolacaktır. Artık Batı'da özerk ve milliyetçi, ulusal çıkarı öne alan devletler, yeni meşruiyet alanları arayacak, toplumun birliğini sağlayacak yeni arayışlara yöneleceklerdir (Baron,2007: 25). Dinin (Katoliklik) ve milliyetçiliğin Fransa'da da farklı yollar izledikleri görülmüştür. Fransız devleti günah çıkartmaya karşı olmakla birlikte, laik kesim ile birlikte, Kilise karşıtlığı üzerinden milliyetçilik inşa edilecektir. Fransız Devrimi sonrası kilisenin yerine, vatan, akıl, özgürlük gibi soyut kavramları tanrılaştırarak, bu kavramlara Tanrı gibi tapınmaya başlanacaktır. Fransız Devrimi'nin en önemli dayanağını oluşturmuş olan 'Milliyetçilik' ile bu yeni dinin ayrıntıları da doğmalar, bayramlar, ayinler, mitler, azizler, mabetler olarak ortaya çıkacaktır (Llobera,1996: 14). Napolyon Savaşları, Fransız Devrimi ilkelerini tüm Avrupa'ya yayacak, 'Milliyetçilik', Avrupa'nın temel siyasi ve toplumsal düzeni haline gelecektir. Milliyetçilik böylece Avrupa'da temel biçimini alacaktır.

Dünyaya, hayata, insani varoluşa dair, modern öncesi çağda anlam ve yol haritasıyla birlikte koordinatları da belirlemiş olan kilise, milliyetçilik tasavvurunun şekil almasında çok etkili olmuştur. Bunun aksi bir şekilde de millet ve milliyetçilik yapı inşası, dinin modern bir tarzda toplumsal şekillenmesini belirlemiş, kiliseler ulusallaştırılmıştır. Milliyetçilik mecrasının içerisinde Din yer bularak, yani dini duygu ve düşüncelerin, diğerlerinin olduğu gibi ideolojik bir dünya görüşü olarak konumlanmasında, öncelikle milliyetçiliğin tavassut(aracılık) etmiş olduğunu söylemek mümkündür. (Bora,1998: 36).

Westphalia sürecinin öncesinde, Almanya, İtalya ve Fransa gibi ülkelerde papalık özelinde, Kilise 'ye karşı gelişen hoşnutsuzluk, etkinliğini yavaştan göstermeye başlamıştı. 1648 tarihi ile sonlanan bu süreç ile birlikte, bu etkileşim gözle görülür bir hale gelmiştir. Dini kişi ve kurumların, devlet yönetiminde etkilerini yitirmeye

başlamasıyla birlikte, milliyetçiliğin ilerlemeye başlamış olduğu anlamına gelen bu görüş ile milliyetçiliğin üzerinde dinin olumlu etki yaptığını savunmuş olan görüşlerde vardır.

Kilise, modern çağlarda milliyetçiliğin yükseliş döneminden evvel, belirli bir güç olarak mevcudiyetini devam ettirmekteydi. İnsanları birbirinden ayıran çizgiler, din (mezhep) çerçevesinde çekiliyordu, milliyetlere göre bir ayrıştırma yapılmıyordu. Milletlerin ve milliyetçiliğin doğuşunda, dinlerin bazı zamanlar yardımcı dokunmuş, bazı zamanlar da engellemesiyle karşılaşmıştır. Ancak millet ve milliyetçilik, her daim dine yaklaşımın farklılaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu dini farklılıklardan dolayı, bazen milliyetler bölünmüş veya zayıflamış ve hatta yeni ulusların doğmasına sebep bile olmuştur. Katolik Hırvatlarla, Ortodoks Sırpların olduğu durumu, bu konuya örnek olarak gösterebiliriz. Diğer bir taraftan, milli kiliselerin de milliyetçiliğin yükselmesinde mühim bir rolü vardır (Kohn,2012: 45). Ayrıca ortaya çıkışları ile etnik toplulukların hürriyetlerine giden süreçte, kiliselerin milliyetçiliğin üzerindeki etkilerini görebilmemiz açısından, Gürcü Kilisesi, Sırp Kilisesi, Ermeni Kilisesi ve Bulgar Kiliseleri de incelenmeye değerdir. Yine bu çerçevede, İngiltere’de Anglikan Kilisesi, Fransa’da Kilise’nin ulusallaştırılması, bu çerçevede düşünülmelidir.

Dini guruplar da ekseriyetle etnik kimliklerle yakından bağlantılıdır. Bir taraftan ‘Dünya Dinleri’, etnik sınırların aşılması ve kaldırması için çabalarken, bazı etnik guruplarsa, en dinci cemaatler halini alırlar. Bu etnik-dini çatışmanın klasik örnekleri olarak, Ermenilerin, Yahudilerin ve Habeşlilerin tıpkı Mısır’ın, Araplar tarafından fethinden önce Kıptilerde olduğu gibi (Smith,2003: 85). Din ile milli bilinç arasındaki bağların çok sıkı olduğu görülebilir, tıpkı Polonya ve İrlanda örneklerinde kanıtlanmış olduğu gibi (Hosbawm,2010: 98).

Smith’in üzerinde durmuş olduğu etnisite ve dinin birleşmesindeki, üç bakış açısına değinmemizde fayda vardır. İlki, etnik gurubun (*ethnie*) doğuş mitleriyle, yaradılıştaki dini inançlar arasında olan yakın bağıdır. Buna en iyi örnekler olarak, Yunanlılar ve Yahudiler’in yaradılışla alakalı mitlerini verebiliriz. Bu inanç Sümerler’in yaradılış destanları olan ‘Enuma Eliş’ ve ‘Gılgamış’ destanlarında bulunmaktadır. Dini mezheplerin yükselişinde, etno-dinsel topluluğun ikinci verimli alanını oluşturur. Üçüncüsü ise, kurumsallaşan din, etnik mitlerle sembollerin yayılabilmesi için gerekli olan insan kaynağıyla birlikte, iletişim kanallarından çoğunu sağlamıştır (Smith,2002: 78)

Modern milliyetçilik ile Doğu Avrupa dinlerinin arasındaki münasebetlerin, şahsına münhasır pek çok tarafları bulunmaktaydı. Hıristiyanlığın, İslam'la artarak büyüyen mücadelesi neticesinde, Arapların devamlı Suriye Kıpti ve diğer Hıristiyanlar üzerinde egemenlik kurması, Türklerin yaklaşık beş yüzyıl süren Balkan Slavları üzerindeki egemenlikleri, Doğu Avrupa evriminde çok derin izler bırakmıştır (Baron,2007: 32)

Tarihte olduğu gibi, bugün de toplumlarda, dini inançların devam etmesi şunu ortaya koymaktadır ki, kimlik inşasında din hala baskın bir belirleyendir. Ancak, ortaya çıktığı dönem itibarıyla din, artık kimlik inşa süreçlerinde milliyetçilik ile birlikte tek tayin edicisi de değildir. Dinden farklı bir şekilde sadakat odağı olarak Milliyetçilik, 'Ulus', kilisenin yerine ikame ettiği an itibarıyla, aslında kilisenin bir rakibi olarak toplumsal ve siyasal alanda yükselmiştir. Çoğu zaman insanların kiliseye duymuş oldukları sadakate talip olan 'Milliyetçilik', bezen farklı örneklerde de görüldüğü gibi dine karşı özelliklere de sahip olabilmektedir. Çoğunlukla daha eşit ve seküler bir sosyal devlet tahayyülü vaat ederek, bilhassa Avrupa'da eski kilise ve uygulanan rejim sistemine alternatif olarak kendine şekil vermiştir (Aktoprak,2015: 89).

Dinin kimlik oluşumundaki ehemmiyetini, sosyolog yazar Naci Kutlay vurgulamıştır. Polonya Katolikliğinin, Polonya milliyetçiliği üzerinde günümüzde bile bir unsur olduğunu, İrlanda'daki milliyetçilik şeklinin, Protestan İngiltere karşıtlığındaki tesirinin inkar edilemez olduğunu ifade eder (Kutlay,1997: 56).

1.4.2. İslam ve Milliyetçilik Meselesi

İslam Dünyasında modern zamanlarda ortaya çıkan düşünce akımlarına karşı genel olarak temkinli bir davranış vardır. Bu çerçevede, çok tartışmalı bir mevzu olarak güncelliğini devam ettirmekte olan İslam ve milliyetçilik bahsi, İslam milliyetçiliğe izin verir mi, vermez mi tartışmaları devam ederken, milliyetini sevmekle, milliyetini diğer milliyetlerden üstün görmenin farkını vurgulayanlar ekseriyettedir. İslamiyet inancında, tüm milletlerin, tüm dillerin ve toplumların Allah'ın delilleri olduğunu Kur'an-ı Kerim'de Allah, Hucurat, Maide ve Rum surelerindeki ayetlerle emretmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'in Veda Hutbesinde vurgulamış olduğu, Arap olanın Arap olmayana, beyaz olanın da siyah olana üstün olmadığı, İslamiyet'te ırkçılığın ve Batılı anlamda milliyetçiliğin reddedildiği, genel kanaati egemenliğini sürdürmektedir. İslam Toplumu,

bir bütün olarak İslam milleti olarak anlaşılabilir gelmiştir. Hz. Muhammed'in ırkçılığa lanet ettiği, kavmiyetçiliği yasakladığı hadislerinin mevcut olduğunu bilmekteyiz. Hal böyle olunca, 'Siyasi Toplum', 'İslam Toplumu' olarak düşünülmüş, 'Milliyet', esasına göre herhangi bir siyasi toplum varsayılmamıştır. Esas vurgu, 'İslam Kardeşliği' üzerinedir.

Mehmet Kara, İslam toplumlarında milliyetçiliğin, Batı sömürgeciliğinin bir aracı olarak kullanılmış olduğunu vurgulamaktadır. Kara, milliyetçiliğin İslam inancına aykırı bir kavram olduğunu ve İslam'a son yüzyıl içerisinde girdiğini belirtmiştir. Batılılar misyonerler vasıtasıyla, başta İngiliz ve Fransızlar olmak üzere, İslam ülkelerine girdikten sonra, Batılı Emperyalistlerin menfaatleri doğrultusunda yayılmıştır. Bu anlamda, Batılı emperyalistlere hizmet eden milliyetçilik anlayışının, İslam dünyasının siyasi birliğinin sembolü olan ve İslam âlemini çatısı altında toplayan Osmanlı Devleti'ni parçalayarak ortadan kaldırmak için bir vasıta olarak değerlendirildiğini isabetli olarak vurgular. Ulus bilincinin, ilk önce bu bölgelerde yaşayan, gayrimüslim olan toplulukların arasında çıktığını, sonraları Araplar ve Arnavutlar 'da görülmeye başladığını söyler. Zira Müslümanlar, kendi kaderlerini ortak görmüşler, başka arayışlara toplum düzeyinde yönelmemişlerdir (Kara,1993: 78).

İslam Dini, başka dinlerde olduğu gibi, bireyin kişisel olarak ibadet yapmakla sınırlandırılmış olan, 'Protestan' bir din değildir. İslam kişilerin siyasal, sosyal, iktisadi ve ticari hayatlarının bütününü düzenlemiştir. İslam dini, beşeri ideolojilerle tanımlanma ihtiyacı olmayan bir dindir. Buna örnek verecek olursak, 'Siyasal İslam', 'Kültürel İslam' ve 'Demokratik İslam' gibi. Bu manada İslam Dini, insanın kendi milliyetini sevmesine yasak koymaz, ancak kendi milletini diğer milletlerden daha üstün görmesine de izin vermez. Çünkü tüm Müslümanların çıkarları müşterek olarak görülmüştür. İslam'daki bu özelliğe dikkat çeken Murtaza Garia, "*Beşeri faaliyetlerin tümü, Kuran-ı Kerim'in kapsadığı saha dâhilinde olması hasebiyle, sosyal, kültürel, İktisadi ve içtimai faaliyetlerinin bütünü, Kur'an-ı Kerim'in emir ve yasakları doğrultusundadır. Hayatı bütün yönüyle düzenleyerek, insanların varlıklarını idame ettirip, gelişimlerini sağlamaları için gerekli olan her şeyi noksansız bir reçete gibi iman edenlere sunmuştur*" (Garia,1991: 78). Bir başka araştırmacı Muharrem Çakar ise, "Millet, siyasi, coğrafi, ırki, kavmi ve de idari bir zümre değildir" şeklinde ifade etmiştir. (Çakar,1996: 58).

Millet, ulus ve etnisite gibi kavramlara ilk bölümde değinilmiştir. Ümmet, kavim ve kabile gibi kavramların, İslam'da milliyetçilik konusu anlatılırken, mezkûr tanımların bilinmesi faydalı olacaktır. Zira, geleneksel İslam literatüründe bu kavramlar hâkimdir.

Peygamberin tebliğ etmiş olduğu dine inananların tümüne 'Ümmet' denilmektedir. Daha geniş anlamda İslam dinine mensup olanların meydana getirdiği tüm insan topluluğunu, Hz. Muhammed'den sonraki tüm insanlığı, insanlığın birliğini, İslam'a muhatap ve mesajdan sorumlu olan tüm insanlığı kapsayan bir kavramdır. Ümmeti, "aynı dine inanma, aynı zamanda yaşama gibi önemli bir unsurda toplanan gruplar" olarak açıklayan Ragıb el-İsfahani, bu kavramı daha dar anlamda kullanmıştır. Ümmet kelimesi yukarıda bahsettiğimiz çeşitli anlamlarda, Kur'an-ı Kerim'de altmış dört yerde geçmektedir (Bulut,2012: 85).

'İrk, Millet' anlamında da kullanılan kavim (kavm) kelimesinin sözlükte geçen anlamı, 'aynı soya mensup olan, ananeleri, töreleri, dilleri ve kültürleri aynı olan insan toplulukları' olarak belirtilmektedir. 'Kavmiyye-Kavmiyetçilik' de yeni bir kavram olarak ortaya çıkan 'Milliyetçilik-İrkçılık' anlamında yakın zamanlarda da kullanılmıştır. Kavmiyye kelimesini, milliyetçilik kavramını karşılamak için Arapça'da modern dönemde ortaya çıkan bir kelime olarak vasıflandırmak da mümkün gözükmemektedir. Bir başka şekilde 'Kavm', kelimesinin eş anlamlısı olarak, 'Ümmet' kelimesi de kullanılmaktadır. Kavm kelimesi çoğunlukla, 'Topluluk' anlamında, Kur'an-ı Kerim'de tekil olarak 383. Ayette geçmektedir (Şentürk,2002: 123).

Aynı soydan gelen aileler topluluğu, şeklinde tanımlanan 'Kabile', aynı zamanda boy, aşiret, kan bağına dayalı insan topluluğu anlamlarında da kullanılmıştır. Kabilenin kimliğini belirleyen, dini, dili (lehçe), tarihi, rivayetleri ve töre farklılaşmaları gibi sembolik alanlarda ortaya çıkar. Hiçbir vakit toprağa duyulan sadakati dışlamamakla beraber, kabile toplumu kan bağına çok önem vermiştir. Neredeyse tüm yerleşik olarak yaşayan kabilelerin sınırları, müşterek topraklara sahiptirler. Ancak kabilenin siyasi yapısını açıklamak için, 'Kan Bağı' bazen kifayetsiz kalmaktadır (Şentürk,2001: 85).

İslam'da ortak inanç, İslam ümmetini birbirine bağlamaktadır. Değerler belirleyicidir. Milli birimler kurmak ise, milliyetçiliğin amacıdır. Hâlbuki İslam'ın amacı ise, insanlıkla birlikte, dünyanın birliğini sağlamaktır. Milliyetçilik anlayışında bireyin, bağlılık ve vefakârlığının ekseninde 'Vatan' olgusu varken, İslam inancının

ekseninde ise, ‘Allah’ ve ‘Din’ vardır. Milliyetçilik belli bir milletle sınırlı iken, İslam ise evrenseldir, tüm insanlığı kucaklamak ister. Milliyetçilik, sadece kendi milletinin çıkarlarına, tarihine, ananelerine, şahsiyetlerine, kültürüne ve medeniyetiyle birlikte fikirlerine önem gösterir. Bu anlamda milliyetçilik, insanlığı milletler şeklinde ayırırken, İslam tüm insanlığı kapsamak ister, insanı ırk, kavim vs. ile sınırlandırmak istemez (Nakavi,1991: 51).

Kur’an-ı Kerim, İslam’ın millet ve milliyete vermiş olduğu değerin ne olduğu konusundaki referans kaynak olmaktadır (Sezen,1978: 145). Milletlerin varlığını inkâr etmeyerek kabul eden İslamiyet, aynı zamanda içtimai kimliğe temel oluşturması açısından bir millete mensubiyetin tezahürü niteliğinde olan aksiyonlara da düşman değildir. İslamiyet’in itirazı, yeryüzünde yaşanan hadiselerin neticesinde, bir milletin diğer milletlerden daha üstün olduğu şeklindeki varsayımlardır. (Garia,1991: 98). Hucurat süresi on üçüncü ayette mealen Allah şöyle buyurmaktadır, “*Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler (şeklinde) kıldık. Şüphesiz Allah katında sizin en üstün (kerim) olanınız (ırk ya da soyca değil) takvaca en ileride olanınızdır*” (Hucurat:13.)

Hindistanlı Ebu'l A'lâ el Mevdudi’ (1903-1979) de, İslam’da milliyetçiliğin yerinin olmadığını ifade ederek, İslam’ın ruh ve gayesiyle, milliyetçiliğin özü ve manası birbirine tamamen terstir. İslam, insanları eşit görerek, hiçbirini ırk, sınıf veya milliyet olarak birbirinden ayırmadan insanı esas olarak alır. İslam devletinde, rekabetin yerini yardımlaşma ile kardeşçe iş birliği alacaktır. Milliyetçiliğin ise özünde ayrımcılık vardır ve kendine tercih hakkı tanıyarak saldırgan olmasa bile, ayırım yapması kaçınılmazdır (Sezen,1994: 63).

İslam’ın esaslarının izahındaki en derin görüşlerden biri de, D. S. Margoliouth'un, “*İslamiyet’i biz ne kadar bir din olarak anlatmaya ve açıklamaya çalışıyorsak da Peygamber muhtemel olarak İslam’ı, ‘Millet’ olarak tanımlamaktadır.*” açıklamasıdır. Milleti, din sosyolojisi bakış açısıyla açıklamaya çalışan Şerif Mardin, “*bir millet olarak kavramlaştırılan İslam’ın yapısal açıdan neticeleri nelerdir?*” sorusunu sormuştur. Şerif Mardin göre, ilk önceleri İslam’ın toplumsal yapısı açısından muhtemelen en mühim özelliği, kabile münasebetlerinin çok sağlam olduğu bir dönemde belirleme başlamasıdır (Mardin,2014: 54).

Bir din olarak İslamiyet, milliyetçiliği ortaya çıkarmadığı gibi, yasakladığını da yukarıda verilen açıklamalardan anlıyoruz. Bununla birlikte milliyetçilik, 19. yy'den itibaren, Batı dayatması / etkisi ile de İslam toplumlarında yer bulmaya başlayacaktır. Milliyetçiliğin esasında, İslam ilkeleri ile ters düşmediği yönünde meşrulaştırıcı açıklamalar giderek yaygınlaşmıştır. Öyle ki, bugün de Arap ülkelerinde milliyetçilik anlayışı, İslam'la özdeş görülmeye başlanmıştır. Oysaki Arap milliyetçiliği etkisini Mısır'da ve Osmanlı Suriye'sinde tezahür ederek buralarda öncülük yapanlar, öncelikle İslam toplumlarında bulunan Gayr-i Müslümlerdir. Bunlar farklı Hıristiyan Araplarla birlikte Maruniler ve Kıptilerdir (Hobsbawn,2010: 32). Ahmet el Kudsi kitabında, Arapların ortak akrabalık dilleri konuşan Faslılar, Mısırlılar, Yemenliler gibi, halkların oluşturduğu bir küme mi, yoksa milliyeti sorulduğunda 'Arap'ım', diye cevap veren tek bir ulus olup olmadıkları tartışmaları üzerine eğilmiştir. Anlaşıldığı üzere, örneğin Ortadoğu toplumlarında milliyetçilik, bir kimlik aidiyeti sıralamasında din endekli gelişmektedir. Bu da Milliyetçiliğin gelişiminin, Batı'dan farklı bir seyir izlediğini göstermektedir (Kudsi,1975: 56). Dolayısıyla İslam toplumlarında, özellikle Yakın Doğu'da, Batılı anlamda millet inşası, milliyetçiliğe hissi sezgisel yönelim, dini ihya etme gayretiyle birleşmiştir. Bu yönüyle Batı geleneğinden farklılaşma söz konusudur.

Belirtildiği gibi, 19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu üstünde milliyetçilik ile uluslaşma süreçlerinin ağır etkileri olmuştur. Bilhassa devrimler ve savaşlar neticesinde çok mühim kırılmalar olmuştur. 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'nın hemen ertesinde, Bulgaristan'da, Bosna Hersek'te, Cezayir'de ve Tunus'la birlikte Mısır'da bağımsızlık hareketleri başlamış ve netice itibarıyla bazıları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsız bir devlet kurmuşlar, bazıları da Batı emperyalizminin sömürgelerine dahil olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu Trablusgarp (1911-1912) ile Balkan (1912-1913) harpleri sonucunda, Afrika ve Avrupa'daki topraklarını kaybetmiştir (Yalimow,1995: 78).

İlber Ortaylı, milliyetçilik akımlarının Osmanlı'nın üstündeki etkisinin daha yıkıcı olduğunu ifade ederek, aynı süreçlerden geçen Rusya'nın ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarından farklı bir seyir izlediğini, Osmanlı'daki ulusalcı akımlarının daha aktif ve silahlı eylemlere dönüştüğünü söylemiştir. Ortaylı'nın ifadesine göre, 1804'deki Sırp Ayaklanması ve özerkliği, hemen peşinden 1821-1829'daki Yunan Ayaklanmasının ve bağımsızlığını ilan etmesinin bu yönden etkileri olmuştur. Yunanlıların bağımsızlığını ilan etmeleri, o zamana kadar bir kültürel

milliyetçiliği ifade eden Ermeniliğin de aksiyoner olmasında örnek olmuştur. Bununla birlikte, son zamana kadar cılız bir siyasi varlığı olan Arap ulusçuluğunun ve Siyonizm'in etkisi ile dışardan gelen Yahudilerin yurt kurma gayretleri gibi örnekleri de mevcuttur (Ortaylı,2002: 25).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Avrupa ve Afrika topraklarını kaybetmiş, giderek varlığını koruyamaz hale gelmiştir. Türkler de, giderek Türk Milliyetçilik fikrine daha fazla yaklaşmış ve benimsemiştir. I. Dünya Savaşı sonrası, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla, yerine milli esaslara göre Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulacaktır. Osmanlı Devleti topraklarındaki tüm toplumlar, giderek milli devlet fikrini benimseyip bu esas üzerine devletlerini kurmuşlardır. Türk Milliyetçiliğinin kurucu ve önemli ismi Ziya Gökalp, imparatorluğumuzun yıkılışına şahit olmuştur. Gökalp, Milliyetçiliği bir silaha benzetir. Bu silahı Batı bize karşı kullanmıştır. İmparatorluğun yıkılışında milliyetçilik, Batı'nın ideolojik silahıdır. Gökalp'e göre, bu silahı artık Türkler ve Müslümanlar kendi lehlerine kullanmalıdır ve milliyet fikri, artık mahkûm bir kavmin mahkûmiyetten kurtulabilmesi için kullanılan bir silah olmalıdır (Gökalp1976: 99).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, belirtildiği gibi Batı örneğini takip ederek milliyet esasına göre kurulmuş, milliyetçilik bir devlet ideolojisi haline gelmiştir. Kuruluş yıllarında Millî Mücadele, daha sonra Anayasa yapım süreçlerinde İslamiyet önemli belirleyici katkıyı da yapmış ve milliyetçilik ile İslam'ın canlanması iç içe düşünülmüştür. Ancak, Millî Mücadele sonrası, Cumhuriyet'in ilk yıllarında milliyet giderek daha belirleyici olurken, bir din olarak İslam, devlet ve devlet yapılarında zayıflatılmıştır. Nihayet bilindiği gibi tek parti dönemi sonrası göreceli bir demokratik ortam, II. Dünya Savaşı sonrası İslamiyet kamuoyunda ve kamusal düzeyde daha fazla yer bulmaya çalışmıştır. İslamiyet, giderek siyasal düzeyde olduğu gibi, fikri düzeyde de önemli bir olgu haline gelmiştir. İlk dönem, milliyetçiliğin İslami değerlerden bağımsız, katı, laik uygulamalarla toplumda yer bulmadığı, toplum-devlet kaynaşması zayıfladığı gibi bir yabancılaştırma da ortaya çıkmış, yeni devletin meşruiyeti giderek geniş halk topluluğu tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Kültürel-siyasal düzeyde ortaya çıkan, devlet toplum yarılması / yabancılaştırması, II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan ekonomik sorunlarla da birleşince, devletin toplumsal tabanı giderek erozyona uğramıştır. II. Dünya Savaşı sonrası, genel küresel konjonktürün de etkisi ile Türkiye demokratik bir düzene geçmiştir. Genel halk kitlesi, dinin önünü açan, dini kültürel, siyasal ve ekonomik özgürlükler vaat eden Demokrat Parti'yi iktidara

getirmiştir. Böylece Türk Siyasal hayatında yeni bir döneme, demokratik bir döneme girilmiştir. Artık milliyetçilik ve İslamiyet birlikte tanımlanmaya başlanacaktır. Milliyetçilik, dini değerlere bağlı olarak tanımlanacak ve geniş halk kitleleri tarafından destek görecektir. Askeri darbeler, Türk Siyasal hayatının bir parçası olsa da İslam ve Milliyetçiliği sentezleme çabaları giderek hız ve önem kazanacaktır. Bu çerçevede, önemli bir düşünür ve milliyetçilik teorisyeni olarak, Erol Güngör ismi öne çıkmıştır. Erol Güngör, tek parti dönemi rejimine bağlı aydınların örneğinden farklı olarak, geniş halk kitlelerinin beklentisi doğrultusunda, adeta halkın sözcüsü olarak, gerçek bir Müslüman-Türk aydın profili ortaya koymuştur. Bu çerçevede Erol Güngör, Batı tipi özellikle Fransız tipi milliyetçiliğin, Türk halkı tarafından benimsenmediğini müşahade etmiş, tarih ve kültürümüzle barışık yeni bir Milliyetçik anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Bu anlayış daha sonra Türk İslam Sentezi olarak, Türk Siyaset Bilimi literatüründe yerini alacaktır. Erol Güngör, Siyaset Bilimi ve Türk Milliyetçiliği araştırmalarının odağında olmaya devam etmektedir. Bu nedenle çalışmamızın konusu olarak Erol Güngör seçilmiştir. Bir sonraki bölümde Erol Güngör'ün hayatı ve görüşlerinin oluşum süreci incelendikten sonra, milliyetçilik anlayışı ayrıntılı olarak incelenecektir.

II. BÖLÜM

EROL GÜNGÖR'ÜN HAYATI

Bu bölümde Erol Güngör'ün, çocukluğu, ailesi, eğitim hayatı ve kendisinin fikir yapısını etkileyen çevresindeki şahsiyetlere yer verilecektir. Erol Güngör, Türkiye'nin sosyal bilimler alanına katkı sağlamış ve çeşitli konularda çalışmalar yürütmüş bir akademisyen ve düşünerdür. Çalışma kapsamı genelinde kendisinin, ailesi, eğitim süreci, yaşadığı dönem, eğitimi ve yetişmesine destek sağlayan kişiler ele alınmıştır.

Yazdığı eserlerinin yanında, ulaşabildiğimiz makalelerini de tarayarak fikir dünyası hakkında bilgileri yansıtmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda, Güngör'ü tanıyan ona yürüdüğü yol üzerinde bir harita çizen kişilerin de görüşlerinden faydalanarak ve hakkında yazılan yazıları da tarayarak bu bölüm oluşturulmuştur.

2.1. Erol Güngör'ün Çocukluğu ve Ailesi

Kırşehir ilinde dünyaya gözlerini açan Erol Güngör, 'Hacı Hafizoğulları' lakabı ile bilinen bir ailenin üyesidir. Hacı Hafizoğlu Hidayet Efendi, Erol Güngör'ün dedesinin babası olmaktadır. Dedesi Hafız Osman Hamdi Efendi ömrü boyunca imam olarak Ahi Evren Camii de görevini sürdürmüştür (v. 1958). Adliye de zabıt kâtipliği olarak görev yapan Erol Güngör'ün babası, çalışma hayatı süresince ilçe ilçe gezmiştir. Babası işi gereği evinde ikamet edemediği için Erol Güngör ve kardeşleri, dedesi Hafız Osman Efendi ile birlikte yaşamışlardır. Bu nedenle Hidayet Güngör'ün ve çevresindeki insanlar tarafından Erol Güngör ve kardeşleri için, 'Hafız Osman Efendi'nin torunları' olarak anılmaktadır (Güngör,2006: 68-73).

Erol Güngör'ün babası Abdullah Sabri Bey 1914 senesinde Kırşehir ilinde hayata gözlerini açmıştır. Kırşehir Belediyesi'nde seneler boyunca zabıt kâtiibi olarak çalışma hayatını sürdürmüştür. Emekli olduktan sonra İstanbul'a taşınmış, 1988 senesinde vefat etmiştir. Annesi Zeliha Gülşen Hanım Kırşehir'in Demirsoylar ailesine

mensuptur. Zeliha Hanım 1915 senesinde doğmuştur ve ev kadınıdır (Özarslan,2010: 56).

Erol Güngör, 25.11.1938 senesinde Kırşehir ilçesinde doğmuştur. Erol Güngör, ilköğretim ve ortaöğretim hayatını Kırşehir ilinde tamamlamış olup, belirli öğretmenlerden özel ders almıştır. Eski harfleri kullanarak okumayı ve yazmayı dedesi olan Osman Efendi'den öğrenmiştir. Lise eğitimi zamanında, Arapça öğrenmek istediği için araştırmacı yazar Mehmet Lütfi İkiz'den ders almaya başlamıştır. Erol Güngör'ün çevresinden de kaynaklanan tarih ve kültürel değerlere ilgi duyulan bir çevrede bulunması, Güngör'e bu alanda ilerlemesi için yardımcı olmuştur. Erol Güngör'ün dayıları da eğitim hayatına destek sağlamıştır. Batı Kültürü'nü kapsayan kitapları, asker olan dayıları Osman ve Hakkı Demirsoy'un kütüphanesinden yararlanarak bilgi edinmiştir.

1952 senesinde Kırşehir ortaokulundaki eğitim hayatı bitmiş ve lise hayatı başlayacak olan Erol Güngör, Kırşehir'de lise bulunmadığı için, 1952-1953 eğitim öğretim yılı içerisinde Sivas Lisesi'nde eğitim hayatını sürdürmeye devam etmiştir. Fakat Sivas'ta oluşan hayat şartları ile mücadele edemediği için Kırşehir'e geri dönmüştür. Lisenin ilk yılını hayat şartları nedeni ile boş geçiren Güngör, Karayollarında mutemet olarak işe başlamış ve orada görevini sürdürmüştür. Bir sonraki sene açılan Kırşehir Lisesi'ne kayıt yaptırarak eğitim hayatını kaldığı yerden sürdürmeyi başararak, 1956 senesinde liseden mezun olmuştur (Özarslan,2010: 58).

1955 ve 1956 eğitim öğretim yılları arasında Kırşehir Lisesi Edebiyat bölümünü en iyi dereceyle bitirerek mezun olmuştur. 1956 senesinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yüksek eğitime devam etmiştir. Ancak, Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın arzusu ve tavsiyesiyle Hukuk Fakültesini bırakarak, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne geçiş yapmıştır. Felsefe bölümünden 1961 senesinde mezun olmuştur. Felsefe bölümünden mezun olduktan sonra, bölümü tavsiye eden hocası Mümtaz Turhan ile beraber çalışmaya başlayarak asistanlığını yapmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bölümünden, 'Kelami Sahada Estetik Yapı Organizasyonu' isimli tez hazırlaması ile psikoloji doktoru unvanını almıştır. 1966 ve 1968 seneleri arasında ABD Colorado Üniversitesine bağlı Institute of Behavioral Science'de, çeşitli konular üzerine tetkikler yapmıştır (Vayni,2002: 15-18).

Akademisyen yazar Cafer Vayni'ye göre, GÜNGÖR, yaşadığı çevrenin kültür yapısının anlaşılabilir olması için batı kültürünün yapısını tam anlamıyla bilinmesi gerektiğini benimsemiştir. Bu nedenle, batı kültürüne ait bilgileri ve batıya ait dille yazılmış yazıları tek tek kendi dilimizde anlaşılabilir bir şekilde çevirmiştir. Yurda tekrar geri dönmesinin ardından, 'Şahıslar Arası İhtilafların Çözümünde Lisanın Rolü' adlı çalışmasıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden 1969 senesinde Doçent unvanını kazanan GÜNGÖR, 1971 senesinde askerliğini de bitirmesinin ardından, tekrar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Psikoloji Kürsüsünde çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir (Vayni,2002: 18).

1973 senesinde sağlık sorunları ile mücadele eden GÜNGÖR, 1976 senesinde Londra'ya giderek kalp ameliyatını olmuştur. 1978 senesinde, 'Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar' adlı çalışması üzerine Profesör unvanını kazanan GÜNGÖR, 1982 senesinde Yüksek Öğretim Kurulu tarafından Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'ne uygun görülmüştür. 24 Nisan 1983 senesinde 45 yaşında ve akademik kariyerinin en başarılı ve verimli döneminde hayata gözlerini yummuştur. Erol GÜNGÖR, vefatının ardından İstanbul Zincirlikuyu mezarlığına defnedilmiştir (Vayni,2002: 18).

Erol GÜNGÖR, hayatı boyunca kendini ilime ve bilgiye adanmış önemli bir kişiliğe sahiptir. Yaşamı boyunca yaptığı çalışmalar, eğitim hayatı başarıları ve akademik kariyerinin ne derecede yükseklerde olduğu gözle görülmektedir. 45 yıl gibi kısa bir sürede hayatına anlam katmayı ve çevresine yararlı olmayı en güzel ve en özel şekilde yapmıştır.

2.1.1. Erol GÜNGÖR'ÜN KİŞİLİĞİ VE DÜŞÜNCE YAPISI

Erol GÜNGÖR, yaşadığı ülkenin sorunlarını ele alan ve halkın önemseydiği konular üzerine fikrini ve düşüncesini milletine yansıtan bir fikir adamıdır. Ayrıca, dini, milli ve manevi değerlere yoğun derecede kıymet veren bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilebilir.

Din, kültür, medeniyet, milliyet gibi tüm yorumcuların ayrı ayrı incelemiş olduğu konuyu, sistematik bir şekilde ilerletmiştir. Yorumlarının doğru olduğunu insanlara yansıtmak adına, incelemiş olduğu her konu için önce fikri ve insanı anlamak, kendi yazdıklarından önce başkalarının yazdığı fikirler ile karşılaştırmak ve sonraki süreçte tahlil ve terkip etmek gibi açıklayıcı ve güvenilir bir yol izlemiştir (GÜNGÖR, 1996: 206, Yılmaz,2006: 48).

Güngör'ün şahsiyeti ile ilgili olarak tarihçi Mehmet Genç, *“Hakikaten ilginç bir kişiliği vardı. Benzeri zor çok bulunabilen bir insan tipi idi. İyi tanımayan geriden baktığı vakit, soğuk, kendini kolayca teslim etmeyen, ulaşılmaz, kendini beğenmiş, biraz da alaycı bir izlenim uyandırıyor. Ancak yanına yaklaşma şansını bulunca bu durum tamamen değişiyordu. Çok zengin bir dünyası vardı. Çok alçak gönüllü, çok zeki ve müstesna bir insandı”* (Genç,2006: 62). Erol Güngör, yakınlarının yaptıkları açıklama doğrultusunda, çevresi tarafından hayatı boyunca saygı ve sevgi duyulduğu görülmektedir. Güngör'ün bakış açısı, fikirleri ve yaptığı çalışmalar ile insanların görüşlerine aydınlatıcı katkı sağladığı söylenebilir.

Erol Güngör, doğum tarihi itibarı ile (1938), ülkenin çok büyük sıkıntıları yeni atlatmak üzere olduğu bir dönemde dünyaya gelmiştir. O'nun gençlik dönemi ve fikir dünyasının filizlendiği dönem, ülkede darbelerin yapıldığı, halkın yoksullukla mücadele ettiği bir dönemdir. Böylesine zor bir dönemde, halka sunduğu umut dolu fikirleri, O'na millet tarafından sevgi ve saygı duyulmasını sağlamıştır. Güngör'ün fikirlerinin oluştuğu dönemi, konjonktürleri de göz önünde tutarak anlatan akademisyen siyasetçi Ramazan Mirzaoğlu'na göre, Güngör'ün yaşamış olduğu dönemler, fikir dünyasının olgunlaşması bakımından önemli olmuştur. Doğum yeri olan Kırşehir, Selçuklular döneminde Türklerin ilim ve kültür merkezi olarak bilinmesinin yanı sıra, Anadolu'nun Müslümanlaşmasında, Türkleşmesinde, büyük katkısı olan Horasan erenlerinin de durak yeri olmuştur.

Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Aşık Paşa, Süleyman Türkmani, gibi bir çok Türk/İslam büyüğü Kırşehir'i mekan seçmiştir. Selçuklular döneminde, nerdeyse medreselerin tamamının öğretim dili Arapça iken, o günün üniversitelerinden birisi olan Kırşehir'deki Caca Bey Medresesi, Türkçe öğretimi yaparak, ilim dilinin Türkçe olmasına öncülük etmiştir. İşte Güngör, böylesi Türk-İslam kültürüyle yoğrulmuş olan bir şehirde doğmuş, büyümüş ve fikir dünyasını oluşturmuştur. Yaşadığı dönemi ve Güngör'ü en iyi bilen kişilerin başında gelen dayısı Ramazan Demirsoy bu dönemi şöyle ifade etmektedir, *“Ellili yıllar, Güngör'ün fikir yapısının oluştuğu yıllar olmuştur. Kırşehir siyasi mücadelenin değişik, çeşitli ve hızlı olduğu bir yer. Demokrat Parti yeni iktidar olmuş, CHP ile Atatürkçülük, inkılap, irtica konusunda şiddetli kavga içinde. Millet Partisi, DP kavgası, Milliyetçiler Derneğinin teşekkülü, yoğun faaliyetleri, bundan çekinen iktidarın derneği kapattırışı... Hepsi Erol'un dikkatli gözleri önünde cereyan etmiş ve şüphesiz ki bunlardan etkilenmiştir.”* Erol Güngör'ün arkadaşı tarihçi

Mehmet Genç de, Güngör'n yaşadığı dönemi şöyle anlatmaktadır ve O'na göre, 1960-80 yılları Türkiye için, hakikaten çok problemlili, çok sıkıntılı, Türk kültürünün bir buhran dönemiydi. Bir kere 1960-80 diyelim, bu yirmi yılda üç askeri darbe oldu. Bu bir gösterge olarak alınabilir. Türkiye 1960'ların sonlarından itibaren bir i çatışmasının içindeydi. Erol, kültürel buhranı çok doğru ve isabetli bir şekilde teşhis etti ve bunu zmek için çalıştı. Bunun için çok büyük bir bilgi birikimi de oluşturdu. Erol, hemen hemen bütün sosyal bilimlerde bilgi ve ehliyet sahibi oldu. Ayrıca, bu kültürümüzün buhranını zmek üzere, Türkiye tarihine, Türk tarihine ve İslam tarihine eğildi. Yazdığı dönem, 1960-80 arasında Türkiye'de siyasi itif akışlar arasında, genellikle entelektüel düzeyin çok düştüğü, kalitenin dibe vurduğu dönemde, belli bir seviyenin üstünde yazıları yanında, kaliteli çeviriler de yaptı. ř bir gerçektir ki, Güngör'n yaşadığı bu buhranlı dönem, fikirlerine ve yazılarına etki etmiştir.

1960 ve sonrasında ülkenin içerisinden geçtiği en buhranlı dönemlerinden biri olduğu, herkes için bilinen bir durumdur. Böylesi zor dönemlerde, fikir adamlarının milli duygularla manevi değerleri birleştirerek, milletin yanında durabilmesi çok hayati önem taşımaktadır. İşte Güngör, böyle zor zamanlarda, halkının yanında olan ve onları fikirleriyle aydınlatan dşnrlerimiz arasında nde olan kişilerden birisidir. Güngör', milletin sahiplenmesi ve kendilerine yakın görmelerine sebep olan en önemli tutumun da bu olduğu görülmektedir. Erol Güngör, yakın tarihimizin büyük fikir adamı ve düşünürlerinden birisi olduğu için kendi döneminde de ileriye dönük olarak da fikirleriyle milletine yol göstermiştir. Aynı zamanda, çağdaşlarının da takdirini kazanan Güngör, vatan, millet ve manevi değerlere verdiği önemle dikkatleri üzerine çekmiştir.

O, görüş ve önerileriyle büyük bir aydın olduğunu ispatlamıştır. Kaleme aldığı kitap ve yazılarından millete ve manevi değerlerine verdiği değeri açık bir şekilde görmekteyiz. Bize göre, ülkesinin geleceği için fikir ve düşünce üreten ve samimi bir şekilde gayret eden büyüklerimizden birisidir. Güngör'n, fikirlerini en iyi anlatanlardan çağdaşı ve arkadaşı olan tarihçi Ali İhsan Yurt'a göre, Türkiye'nin meselesi bellidir. Yahya Kemal'in söylediği gibi, bütün mesele, bu topraklara gelen Horasanlı Alperenlerin davalarını yürütmektir. Bunu yürütmek neyle kabilsen, o kabil olan her meselede Erol'un fikri vardı, Erol Türkiye'nin bütün meseleleri ile meşgld (Yurt,2005: 25). Güngör'n fikri düşüncelerini, akademisyen Mehmet Akgün ise şöyle ifade etmiştir, *"Fikir ve görüşleriyle toplumu aydınlatan Erol Güngör, düşünce dünyasında, bütün peşin hükümlerden arındırılmış bir düşünceyle girdiğiniz zaman,*

orada bilimsel bir ciddiyetle ele alınan ve değerlendirilen, vatani, kültürü, tarihi, dili, dini, sanatı, hukuku, ahlaki, iktisadi yani kısacası, bir milleti millet yapan temel unsurları bulursunuz.” (Akgün,2007: 66) Bir başka açıdan Araştırmacı Süleyman Hayri Bolay, Gungör’ün görüşlerini bize şu şekilde tanıtmıştır, *“Erol Gungör, Türkiye’nin ve dünyanın temel problemlerinin birçoğuna temas etmiştir. Bundan dolayı, dünü bugüne ve bugünü de geleceğe bağlayabilmiş, İslam’ın, milliyetçiliğin çağımızdaki meseleleri etrafında gerçekçi ve geçerliliği olan tahliller yapmış, terkipler sunmuş ve kalıcı çözümler getirmiştir.”* (Bolay,2009: 77) Yazar Murat Yılmaz’a göre Erol Gungör, Türk milliyetçiliği içinde Ziya Gökalp-Mümtaz Turhan geleneğini devam ettiren ve bu geleneği daha demokratik, İslam ve Osmanlı kültürüyle daha barışık bir şekilde muhafazakâr ve liberal renklerle yeniden kuran bir isimdir.(Yılmaz,2008: 36) Akademisyen yazar Vedat Bilgin ise, Gungör’ü şöyle anlatmıştır, *“Gungör sadece bir akademisyen ve bir milliyetçi düşünür olmaktan öte, sosyal bilimlerin metodolojisini ustalıklarla Türk toplum ve kültür meselelerine uygulayarak, Türk milliyetçiliği düşüncesini bilimsel anlayışla, üretilen bilgilere dayandırmayı gerçekçi ve esaslı bir tercih haline getiren ve bunu başarıyla örneklendiren bir düşünür olmuştur. Ziya Gökalp ve Mümtaz Turhan geleneğinin adeta tek temsilcisidir. Erol Gungör’ün tarih anlayışı, uygarlık ve kültürümüze bakış açısı onun milliyetçiliğini şekillendirir”* (Bilgin,2010: 74).

2.2. Erol Gungör’ün Kişiliğinde Etkili Olan Şahsiyetler

Erol Gungör’ün etkisi altında kaldığı kişiler, ilk olarak yakın çevresinde yer alan insanlar olmaktadır. Kendi yaşarken hayatta olmayan ve Erol Gungör’e en çok tesir eden en önemli kişi Ziya Gökalp’tir. Bununla birlikte felsefe hocalarından Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek ve Nihal Atsız gibi kişiler de Gungör için büyük önem taşımaktadır.

2.2.1. Mümtaz Turhan

Mümtaz Turhan 1908 yılında doğmuştur. Sekiz yaşına geldiğinde yaşanan Rus işgali nedeni ile ailesiyle beraber Kayseri iline taşınmak zorunda kalmışlardır. İlk ve ortaokul eğitimini Kayseri’de, lise eğitimini Bursa’da başlamış ve Ankara’da

tamamlamıştır. Lise bittikten sonra İ.Ü Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne girmeye hak kazanmıştır.

1928 senesinde eğitim görmek için, Maarif Vekâletinin açmış olduğu sınava girerek bu sınavda başarılı olmuş ve psikoloji öğrenimi için Almanya’da eğitimine devam etmiştir. Berlin ve Frankfurt üniversitelerinde eğitim görerek başarı ile mezun olmuştur. 1935 senesinin son zamanlarında Türkiye'ye dönüş yapmış ve Edebiyat Fakültesi Deneysel Psikoloji bölümünde doktor asistanı olarak çalışmaya başlamıştır. 1939 senesinde, yüz ifadelerinin yorumlanmasıyla ilgili olarak deneysel çalışma ve araştırmasıyla doçentliğe yükselmiştir. Daha sonra 1949 ve 1951 seneleri arasında, Birleşmiş Milletler Sosyal Komisyonu’nda Türkiye’yi temsil etmiş ve 1950 senesinde profesörlüğe kadar yükselmiştir. Üniversitedeki görevinden haricen, Türk Psikoloji Cemiyeti, Pedagoji Cemiyeti, Sosyoloji Cemiyeti, Muallimler Birliği, Türk Ocağı ve Türkiye Turist Cemiyeti’nde çalışmıştır. 1 Ocak 1969 senesinde hayata gözlerini yummuştur. Cenazesi Zincirlikuyu Mezarlığına defnedilmiştir (Özpınar,2012: 221).

Erol Güngör, “*Hayatımda dönüm noktası olan ve bana bir baba yakınlığı duyan büyük adam*”, diye tarif ettiği Mümtaz Turhan’dan şu şekilde bahsetmektedir, “*Yüzü az gülen, hep ciddi şeyler konuşan bu adamın son derece hassas bir kalbe sahip bulunduğunu pek az kimse bilirdi. Turhan’ın en çok korktuğu şeylerden biri, ilme istidadı olan ve kariyere başlayan gençlerin, işin edebiyat tarafına kapılmaları idi. Bu yüzden kendisi, sanat ve edebiyata büyük bir ilgi duyduğu halde, şahsiyetinin bu tarafını yanındaki gençlerden gizlemeye çalışır, onların meyillerini de kendilerini kırmadan engellemek isterdi. Yetiştirdiği asistanların rasyonel düşünce tarzına iyice sahip olduğuna ve olgun bir şahsiyet yapısına kavuştuğuna inandığı andan itibaren, sanat, edebiyat ve felsefe konularında rahatça konuşmaya başladığı. Milletinin örnek bir ferdi olarak, vakar ve ciddiyetini hayatının hiçbir anında bozmamıştır.*” (Güngör,2011: 243).

Turhan’ı bilen insanların aklında, önemli derecede fikir üretmesi kadar, güçlü olan ahlaki kişiliği ile ilmi kişiliğinin bir bütün oluşturduğu iz bırakmıştır. Güngör, “*ben hayatım boyunca onun kadar, şahsiyetinin tüm boyutlarını bu derece ahenkli hale getirmiş ve hepsini ilimci düşünce esası etrafında birleştirmiş ve bütünleştirmiş başka bir insan görmedim*” diye belirtmiştir. Bunun yanında, Turhan’ın fazlasıyla ağırbaşlı duruşunu hiçbir şekilde değiştirmeyerek, milletine doğru bir örnek olduğunu belirtmiştir. Erol Güngör, hocasından birçok bilgi ve görgü öğrendiğini ifade etmektedir (Güngör,2011: 245).

2.2.2 Dündar Taşer

Dündar Taşer (1925) ilkokul ve ortaokuldan mezun olduktan sonra, Kuleli Askeri Lisesi'nde eğitimini devam etmiştir. 30 Ağustos 1944 tarihinde Kara Harp Okulu'nda eğitimini tamamlamış, Tank Asteğmeni rütbesiyle ordu içerisinde yer almıştır. 1960 yılına kadar farklı birliklerde yer almış ve binbaşı rütbesine kadar yükselmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesine katılmış ve Milli Birlik Komitesi üyesi olmuştur. 13 Kasım 1960 tarihinde Alparslan Türkeş'le birlikte, 14'lerden birisi olarak yurt dışında görevlendirilmiştir. Büyükelçilikte danışman olarak görev yapan ve sonrasında yurda geri dönüş yapan Taşer, 1965 senesinde Alparslan Türkeş ile birlikte o zaman ki ismi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olan Milliyetçi Hareket Partisi'ne girerek Genel Kurul üyeliğine getirilmiş ve vefat edene kadar genel başkan yardımcılığı yapmıştır. Dündar Taşer, 13 Haziran 1972 günü Ankara ili içerisinde bir aracın çarpması ile hayata gözlerini kapamıştır. 15 Haziran'da Hacı Bayram Camii'nden, Ankara Karşıyaka mezarlığına defnedilmiştir (Köseoğlu,2015: 14).

Güngör, etkisinde kaldığı Dündar Taşer'i şöyle anlatmıştır, “Orta boylu, kıvrıkcık kır saçlı, her zaman güler yüzlü, sürekli alnında kış ve yaz ter damlaları olan, parlak ve canlı gözlerinde zekâ kıvılcımları tutuşan bir adam. Konuşurken gözlerini yukarı doğru çeviriyor, sanki oradan kendisine fikirleri ve sözleri en güzel terkipler halinde veren gizli eller var. İnsanların yüzlerine karşı saygı gösterdiği gibi, arkalarından da hep saygıyla bahseder, siyasi düşmanlarından biri için bile kötü bir söz etmezdi.” Güngör, Taşer'e olan hayranlığını dile getirirken şu cümleleri kurmaktadır, “Faziletli insanları çekemeyen biri olsam, bu insandan nefret etmem için her türlü sebepler bulunmaktaydı. İyi niyetim kusurlarıma galebe çaldı ve ben onu bir insana duyabilecek sevginin de ötesinde bir ihtirasla sevdim. Yaşadığı müddetçe ona yakın oluşumu, kuvvetli bir dostluk olarak görürken, şu an ise, bu dostluğun hatıraları beni sonsuz gururlandırıyor. Milletimizin dün yaşamış olduğu gerçeklerle, bugün görmüş olduğu büyük rüyayı Taşer temsil etmekteydi. Efsunlu konuşması, parlak muhakemesi, bütün tavır ve hareketleri ile bizim gözümüzdeki perdeyi kaldırıyor ve yeni bir dünyayı önümüze açıyordu.” (Güngör,1989: 135-136).

Erol Güngör'ün Taşer'den etkilendiği konular arasında, ‘devlet ve milliyetçilik’ anlayışı ön plana çıkmaktadır. Güngör, kendisinin de etkilendiği Taşer'in fikirlerini şöyle ifade etmiştir, “Taşer, ilk işin gençliği toparlamak olduğunu, gençliğin siyasi

kadroların ardından değil, fikirlerin ve ülkülerin etrafında toplanılması lüzumuna inandığını ve bu bakımdan gençlik çalışmalarının parti çalışmalarından ayrılmasının gerektiğini savunmuştur. O'na göre, milliyetçi gençlik kendi derneklerini kurarak, bu derneklerin bağlı olduğu bir konfederasyon teşkil etmelidir. Onun çalışmalarının sonucunda, Türk Milliyetçiliğinin tarihinde ilk kez, tüm milliyetçi gençler yekvücut haline gelerek, ezilmekten ve dağılmaktan kurtulmuş oldular. O, gençlere iki şey öğretmiştir. İlk olarak, Türk tarihinin yeni bir yorumunu, ikinci olarak da bu tarihin içindeki çağdaş Türk gençliğinin yeri ve görevidir” (Güngör,1982: 133-135).

2.2.3. Ziya Gökalp

Türkçülük akımının nazariyatçısı, fikir adamı, sosyolog ve eğitimci olan Gökalp, 23 Mart 1876'da Diyarbakır'da doğmuştur. Asıl adı Mehmet Ziya'dır. İlköğrenimini mahallesinde alan Gökalp, 1890 yılında Diyarbakır Askeri Rüştiyesinden mezun olmuştur. İstanbul'a gitmiş ve Mülkiye Baytar Mektebi-i Alisi 'ne kaydolmuştur (1895). Diyarbakır'da izinsiz cemiyet kurmak ve zararlı yayınları okumakla suçlanarak, tevkif edilmiş (1898), böylece okulu bitirememiştir. 1900 yılı baharında Diyarbakır'da ikamete mecbur edilmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra, taraftarı olduğu İttihat ve Terakkinin Diyarbakır şubesini kuran (1908) Mehmet Ziya, aynı yıl fırkanın bölge müfettişi olmuştur. 1912 Martında yenilenen Meclis-i Mebusan seçimlerinde Ergani Madeni mebusu olmuştur. Birçok Osmanlı aydını ve subaylarıyla birlikte savaş ve katliam suçlarından yargılanarak, önce Limni adasına, daha sonra Malta'ya sürülmüştür. İki yıl dört ay devam eden sürgün hayatının 1921'de sona ermesi üzerine, Türkiye'ye dönen Gökalp, 1923'te toplanan 2. Büyük Millet Meclisi'ne Diyarbakır mebusu olarak katılmıştır.

Cafer Vayni'nin ifadesiyle, Güngör'e göre Ziya Gökalp, Sistemli Türk Milliyetçiliğinin kurucusu ve isim babası, kültür ve medeniyet ayrımını ciddi olarak ilk defa ele alan, İttihat Terakki'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ideoloğu, siyasetle ilim arasındaki hassas dengenin en mükemmel örneği, hiçbir mevki ve makam düşünmeden doğru bildikleri konusunda iktidarı uyarmayı vazife bilen düşünce adamlarının en mükemmel örneği, Türk tarihini doğru yorumlayanların en kaliteli örneği ve yirminci asrın en büyük Türk mütefekkiridir. Erol Güngör'ün fikirlerinden belki de en çok etkilendiği kişi Ziya Gökalp olmuştur. Balcı konu ile alakalı şöyle demektedir, “Erol

Güngör, etkisi günümüze kadar süren ve fikirleri pek çok yazar, düşünür ve siyasetçiyi etkileyen Ziya Gökalp'in düşünce çizgisinin takipçilerinden biridir. Yayımlanmış yazı ve kitaplarının başlıklarına da yansıdığı üzere düşünsel üretiminin odağında milliyetçilik, Türk kültürü, kültür değişimleri, Batılılaşma gibi konular yer almaktadır. Gerek imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde, gerek temas kurulması kaçınılmazlaşan Batı kültürüyle etkileşim ve buna paralel gelişen modernleşme süreçlerinin getirdiği sorunlar karşısında, Türk toplumunun ve milliyetçilerinin nasıl bir yol tutmaları gerektiğine ilişkin kapsamlı ve ayrıntılı çözümler yapmış ve reçeteler önermiştir. Erol Güngör'ün, kendi ifadesiyle Türkiye'nin kültürü ve sosyal yapısı üzerinde temellenmiş milliyetçilik anlayışının çerçevesi, Ziya Gökalp ve onun fikirleri üzerinden hareket eden Mümtaz Turhan tarafından oluşturulmuştur. Ancak Güngör, iki fikir adamının bazı görüşlerini eleştirmiş, bazılarını da tamamen reddetmiştir. Özellikle Gökalp'e ilgisi, onun fikirlerini tamamıyla doğru bulmasından değil, 'Türk kültürünü yanlış anlayanların en kaliteli örneği' olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Erol Güngör'ün milliyetçilik yorumunu daha iyi anlamaya zemin hazırlayacağı düşüncesiyle, milliyetçilik kuramlarına kısaca değinmenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Böyle bir değinme, çalışma konumuzun öznesi olan Erol Güngör'ün milliyetçilik olgusuna hangi pencereden baktığını tespit etmemize de imkân sağlayabilir." (Balcı: 2011, 4).

O, Gökalp'in en fazla kültür ve medeniyet ayrımı ile ilgili görüşlerinden ve tabii ki Türk Milliyetçiliği konularına yaklaşımından etkilenmiştir. "Zaman zaman Gökalp'i, Türk Tarihi'nde Osmanlıya yer vermemesi ile kültür ve medeniyet ayrımı konularında eleştiren Güngör, O'nun, Türk Milliyetçiliğine olan katkısından dolayı daima fikirlerine müracaat etmiştir. Ayrıca, milliyetçi ve muhafazakârlık görüşlerinin oluşmasında büyük katkıları olan Mümtaz Turhan'ın ve Dündar Taşer'in de, Güngör'ü etkisi altında bırakan büyük şahsiyetler olduğunu belirtebiliriz" (Özpinar,2012: 129).

2.3. Erol Güngör'ün Eserleri

Erol Güngör, gençlik yıllarından itibaren yazmaya başlamış ve kendisini, ülkesi ve milleti için sorumlu kabul ederek ömrünü bu yola adanmıştır. Kısa bir ömrü olmasına rağmen günlerini dolu dolu geçiren Güngör, düşüncelerini kitap ve yazılarıyla geleceğe aktarmıştır. Güngör'ü okuyanlardan birisi olan Akademisyen Harun Yıldız'a göre, Erol Güngör, çok okuyan, okuduklarını, bildiklerini geniş kitlelere duyurmak isteyen ve hiç

kuşkusuz bu saikle yazmaya yönelen birisidir. Kendisinin de ifade ettiği gibi, ilk yazılarını henüz lise çağlarındayken kaleme almıştır. İlk yazısı, Kırşehir’deki mahalli bir gazetede yayınlanmıştır (Yıldız,2010: 91). Bir başka açıdan değerlendiren Akademisyen Namık Açıkgöz şu ifadeleri kullanmıştır, “Güngör, eserlerindeki üslubu ile de farklı olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmalarında, ilim dilinin gerektirdiği objektiviteden uzaklaşmamıştır. İfadelerinde muğlaklık ve müphemiyete hiç düşmemiş bir münevverdir. Cümlelerinin tamamı, çağrışım ve müphem göndermelere mahal bırakmayacak şekilde, doğrudan anlatımlıdır.” (Açıkgöz,2011: 79) Güngör’ün ulaşabildiğimiz eserleri ve yazılarını tespit etmeye çalıştık. Kendisine ait 9 adet telif eserinin yanında üç adet kitaplaşmış tezi, okul kitaplarına olan katkısı ve tercüme ettiği 7 adet eserini tespit ettik. Aynı zamanda değişik gazete ve dergilere yazdığı 1200’den fazla makalesi bulunmaktadır.

Bize göre, Güngör’ün düşüncelerini en iyi anlatan yine onun eserleridir. Bir sonraki bölümde, yazdığı kitap ve makalelerden faydalanarak, Güngör’ün Milliyetçilik ve Din anlayışını ele alacağız.

III. BÖLÜM

EROL GÜNGÖR'ÜN DÜŞÜNÇESİNDE TOPLUMSAL BİR HARÇ OLARAK DİNVE MİLLİYETÇİLİK MESELESİ

Erol GÜNGÖR, dinin toplum ve topluma bağı konulardaki etkisi hakkında görüşlerini çeşitli yazılarında ele almıştır. Çalışmamızın ana bölümünü oluşturan Erol GÜNGÖR'ün din anlayışını, önemli bulduğumuz başlıklar altında ifade etmeye çalıştım. GÜNGÖR'ün kitap ve yazılarında önemle üzerinde durduğu milli ve manevi değerlerin toplumla ilişkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu başlık altında ise, dinin ve toplumun tanımını yaptıktan sonra GÜNGÖR'ün bu iki konu hakkındaki görüşlerine yer vereceğiz.

Din Arapça kökenli bir kelime olmakla birlikte adeta Türkçeleşmiştir. Din, “*örf ve adet, ceza ve karşılık, hâkimiyet ve galibiyet, saltanat ve mülkiyet, hüküm ve ferman, mükâfat, itaat, hesap, boyun eğme, makbul ibadet, millet, şeriat, gidilen yol, gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Batı dillerinde bugün din kelimesine karşılık kullanılan religion kelimesi, köken olarak Latince ve mana olarak ‘bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak, yapmak’* ayrıca “*insanları, Tanrı’ya bağlayan bağ*” anlamlarına gelmektedir (GÜNGÖR,2005: 25). Kelime bu iki anlamıyla dikkate alındığı zaman, ‘religion’, kelimesinin insanları Tanrı’ya bağlamış olan bağ(iman), ayrıca da, belli başlı davranışları dikkatli bir şekilde yapılması yani, ‘İbadet’ gibi din kavramının iki temel özelliğini ifade etmektedir. Sosyal Bilimlerde tanımlanmasında en zor kavramlardan biri de dindir.

Batılı yazarlar, dinin tanımını birbirlerinden farklı şekilde yapmışlardır. İslam âlimleri de dinin tarif ederken, Kur’an-ı Kerim’de yer alan Ayet açıklamalarıyla birlikte, İslam inançlarını referans almışlardır. Bu bakış açısıyla hak olan din şu şekilde tarif edilmiştir, “*Akıl sahibi insanlar için Din, kendilerinin tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere ulaştıran ilahi bir kanun ve yine Allah tarafından konulan din, insanların Allah’a ulaşmasını sağlayan bir yoldur*” (Günay 1994: 212-220).

Güngör, bu konuyla ilgili verdiği örnekte, dinde Tanrı mutlak bir hakikatin sahibi olarak hem sevilen, hem de çekinilen bir kudretse, Almanya’da Hitler, Rusya’da Stalin, Tanrı ile aynı konuma yükseltilmiş, hatta Çin’de Mao bir put olarak görülmüştür, diye ifade etmiştir. O’na göre, insanlar dini bırakıp bir sisteme geçmeyip, bir dini bırakıp başka bir dine geçiyorlar. Dini duygular hiçbir zaman yok olmuyor, hali hazırdaki dinin yerini almak üzere ortaya çıkartılmış olan bir sistem, gene bir dini sistem olmuş oluyor. Güngör, dinin geçmişinin insanlığın tarihi geçmişi kadar eski olduğunu, yine geleceğinin de insanlık kadar ömrünün uzun olacağını ve insanlığın gelecek zamanda dini inançlarını terk etmeleri için görünürde hiçbir sebebin olmadığını belirtmiştir. O, yeryüzünde insan toplumu buldukça dinin de bulunacağını, zaman geçtikçe insanların dinden daha fazla uzaklaşma ihtimali olduğu kadar, daha çok dindar olma ihtimalinin de olduğunu savunmuştur.(Güngör,2011: 173-176).

Erol Güngör, toplum anlayışını izah ettiği eserlerinden birisi olan ‘Ahlak Psikolojisi’ ve ‘Sosyal Ahlakta’, insanların en belirgin özelliklerinden birisini, hayatlarını toplum içerisinde yaşamaları olarak görmüştür. O, aslında sosyal hayatın insan için bir çeşit mecburiyet olduğunu, çünkü insanların yalnız başına yaşayabilecek güçte olmadığını, bu yüzden toplum hayatını devam ettirebilmek için birbiriyle olan münasebetlerimizi iyi bir şekilde düzenlemek zorunda olduğumuzu beyan etmiştir (Güngör,2000: 99)

Güngör, insanın daima bir toplum içinde ve toplumla karşılıklı münasebet halinde yaşadığını, dolayısıyla insanı sadece fert değil cemiyet içinde bir fert olarak görmemiz gerektiğini belirtmiştir. Toplumda yaşayan insan, ahlaki davranış şekillerini toplum içerisinden almaktadır diyen Güngör, toplumun kendine ait ahlaki sistemini ayakta tutacak müesseselere sahip olduğunu ifade etmiştir. Her toplumda insan hayatını ve davranışlarını düzenleyen birtakım kurallar olduğunu ve bu kuralların toplumun yaşadığı tarih boyunca, hayat içinde geliştiğini ve insanlar tarafından benimsendiğini aktarmıştır (Güngör,2011: 84-85). Güngör’e göre, bazı ahlaki ve manevi değerler insanları bir arada tutmaktadır. Bu değerleri ayakta tutan en büyük kaynak ise dindir. O’na göre, dine inananlar kendilerinden üstün olarak Tanrı’dan başka kuvvet görmedikleri için, kendilerini Tanrılaştırmaya kalkanlara da müsaade etmemektedirler (Güngör,2011: 176-178).

Güngör, toplumlarda meydana gelen olayların dinlerle ilgisini ifade ederken, dinlerin bazı zamanlarda özgürlük ve kardeşlik hislerinin gelişimini sağlayan barışçıl bir

ortam yarattığını, bazı zamanlarda da zulmün ve dehşetin vasıtası olarak insanlar tarafından hiç çekinilmeden kullanıldığını aktarmıştır. Örnek olarak, Putperest Roma'nın, ilk Hıristiyanlara karşı çok zalim davrandığını, Protestanların da Katolik kilisesine karşı çıkınca, tıpkı ilk Hıristiyanlar gibi zulüm ve işkencelere maruz kaldığını belirtmiştir. Ancak, zaman zaman ortaya çıkan çatışmalardan dolayı, dinlerin zararlı olduğunu düşünmemizin yanlış olacağını, çünkü çatışma kadar barış ve huzuru da dinlere borçlu olduğumuzu ifade etmiştir. Ayrıca GÜNGÖR, dinlerin toplumda huzursuzluk yaratmaları halinde ortadan kalkmadığını, aksine yerini başka bir dine bıraktığını, daha doğrusu bir dinin cennetinin, başka bir dinin cenneti ile yer değiştirdiğini belirtmiş, bireylerin olduğu kadar toplumlar için de dinin vazgeçilemez bir kurum olduğunu beyan etmiştir (GÜNGÖR,2011: 176-178).

GÜNGÖR, iki farklı toplum olan Hıristiyan ve Müslümanların dünyaya bakışı ile ilgili bir tespit yapmıştır. O'na göre, bu dünya Hıristiyanların inancında, İsa'nın insanlığın kurtuluşunu sağlamak için kendini feda eden, günah ve ceza evi, yani İsa'ya inanıp iman edenler kurtuluşa ereceklerdir. Müslümanlara göre, dünya hayatı sonsuz hayatın içerisinde çok kısa bir kesit olarak görülerek, dünyada yapılan amellere göre sonsuz ahiret hayatında ya mükâfat ya da cezalandırılacaklarını tebliğ eden peygamberler gönderilmiştir ve onlara uyan kurtulacaktır (GÜNGÖR,1996: 72-73).

Erol GÜNGÖR, dinin topluma etkisini ifade ederken bir örnek de Türk toplumunun yardımseverliğe olan bakışıyla ilgili vermiştir. Türk toplumunun İslam'dan önce de yardımsever ve cömert olduğunu, ancak İslam'ın öldükten sonra, topluma geride bıraktığı hayırlı amellerden dolayı amel defterinin kapanmayıp, sevap yazılacağı ilkesi gereği daha özenli ve sistemli bir şekilde çalışmaların yapıldığını tespitinde bulunmuştur. Yaptığı tespitine örnek olarak da Selçuklu ve Osmanlı döneminde yapılan vakıflar, imaretler ve darüşşifaları göstermiştir. O, sosyal dayanışmayı ve birliği kuvvetlendiren bu kurumların, İslam'ın getirdiği değer ve ilkeler sayesinde oluştuğunu ifade etmiştir (GÜNGÖR,2011: 79-81).

Din ve toplum başlığı altında ele almaya çalıştığımız, dinin topluma etkisini GÜNGÖR, çok sade ve anlaşılır bir şekilde ifade etmiştir. Toplum nasıl ki din ve manevi değerler olmadan yaşayamazsa, elbette ondan etkilenmek durumundadır. Bu etkilenme, toplumdaki insanların hayatlarını güzelleştirmenin yanında aynı zamanda kolaylaştırmaktadır.

Bazen de insanların dini kullanmak yoluyla toplumlara zarar da verebildiğini söyleyen Güngör, bütün bunlara rağmen, dinin kendi devamlılığını sağlayacağını belirterek, din olmazsa bir toplumun da olmasının mümkün olmayacağını ve dinin toplumun her alanına etki edeceğini beyan etmiştir. Dinin medeniyete olan katkısını ve medeniyetle birlikte oluşan yeni yaşam tarzındaki yerini izah etmeye çalışacağız.

3.1. Din ve Medeniyet İlişkisi

3.1.1. Din Medeniyet İlişkisi

Bu başlık altında, medeniyetin din ve toplumla ilişkisini Güngör'un düşünceleri etrafında izah edeceğiz. Ayrıca, İslam medeniyetinin gelişim ve gerileme süreci hakkında Güngör'un tespitlerine yer vereceğiz. Dinin medeniyete olan katkısını ve medeniyetle birlikte oluşan yeni yaşam tarzındaki yerini izah etmeye çalışacağız. Medeniyetin tanımını yakın dönemin en önemli felsefecilerinden Nurettin Topçu (1975) şöyle yapmıştır, "*Medeniyet, insanlık tarihinin muayyen dönemlerine, bir zümrenin benimsemiş olduğu vasıtalar yoluyla ortaya koymuş ve yaşatmış olduğu teknik eserlerle birlikte, yaşam tarzlarının tümüdür*" (Topçu,2017: 168).

Erol Güngör'e göre, "*Medeniyet, ilk defa Ziya Gökalp'in ortaya attığı ve bazı batılı âlimlerin de kabul ettikleri gibi, kültürel etkileşim yolu ile birbirlerine geçmiş olan ve bu şekilde ortak hale gelmiş olan unsurlara denilmektedir. Medeniyet, milletlerin birbirine benzer veya aynı olan taraflarını ifade etmektedir*" (Güngör,2011: 76-87). Güngör, bir başka ifadeyle medeniyeti, insan münasebetlerinde görülen yumuşaklık ve karşılıklı sayėı, incelmış bir muaşeret, tavır ve hareketlerde gösterilen zarafet olarak tanımlamıştır (Güngör,2011: 204).

Güngör açısından İslam medeniyeti büyük bir medeniyettir. Son birkaç yüzyıldır cihan hâkimiyeti sağlayan Batı medeniyetine kadar parlak bir ömür sürdürmüştür. İslam medeniyetinin hâkimiyeti aynı zamanda İslam dünyasının siyasi üstünlüğü manasına geldiği için Müslümanlar bu medeniyetin zayıflaması üzerinde çok kafa yormuşlardır. Fakat İslam medeniyetinin niçin gerilediği ve bu gerileyişin ne zaman başladığı konusunda değişik fikirler oluşmuş, ancak bir uzlaşma oluşmamıştır (Güngör,2011: 103-104).

Güngör'e göre, Arap-İslam medeniyetinin en parlak devri, 9.- 11. yüzyıllar arası olmuştur. Bu dönemde ilimde, felsefede, teknolojiye, hukukta, askerlikte ve idari sahalarda çok başarılı ve mütemediyen ilerlemeler yaşanmıştır. Bu yüzyılların göz kamaştırıcı bir üstünlük yaratması yüzünden, sonraki çağlar o devre göre aynı başarıya ulaşamamıştır. Pek çok araştırmacı da İslam medeniyetinin on ikinci yüzyıldan itibaren zayıfladığına, Moğol istilasını ile birlikte de, çöktüğünü iddia etmişlerdir. Güngör, bu görüşe karşı çıkmıştır. Birinci olarak, Moğol istilasında Müslümanların siyasi olarak hâkimiyetini kaybettiklerini, ama kısa bir süre sonra Moğolların Müslümanlığı kabul etmeleriyle İslam dünyasının bir parçası olduklarını, dolayısıyla İslam dünyası o zaman çökmemiş, üstünlüğünü devam ettirmiş ve bunu işgalcilere de kabul ettirmiştir. İkinci olarak da Güngör, İslam medeniyetinin üstünlüğünün on yedinci yüzyıla yani Moğol istilasından beş yüz yıl sonraya kadar devam ettiğini, bunun delili olarak ta, siyasi üstünlüğün on yedinci yüzyıla kadar sürmüş olduğunu savunmuştur. Çünkü on dördüncü yüzyıldan başlayarak, İslam dünyasını temsil etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, on yedinci yüzyılın sonuna kadar Batıdan askeri, idari, hukuki ve teknolojik olarak üstün olduğunu belirtmiştir (Güngör,2011: 104-108).

Erol Güngör, İslam medeniyetinin niçin gerilediğini iki grupta açıklayarak, bazı sebeplerin Müslümanların özel bir kusuruna bağlı olmadığını, yani dünyada onların elinde olmayan birtakım değişimlerden ileri geldiğini belirtmiştir. Ona göre, birinci sebep, coğrafi keşifler sonucu küresel ticaret yollarının karalardan denizlere, okyanuslara kaymasıdır. İkinci olarak, İspanya'nın Amerika'yı keşfetmesi ve oradan getirdiği büyük miktarda kıymetli madenlerle, küresel düzeyde Batı lehine büyük bir iktisadi kriz oluşmasıdır. Osmanlı Devleti, bu iki önemli gelişmeden doğrudan etkilenmiştir. Güngör, bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne ekonomik zayıflama getirdiğini, Batıda ise, büyük bir zenginlik ortaya çıkmasına neden olduğunu, bunun sonucu olarak ilim ve teknolojiye ilerlemeler olduğunu ileri sürmüştür. Modern Batı Uygarlığı bu gelişmeler ve sonucu ortaya çıkmış, geri kalan dünyayı ise çöküşe zorlamıştır (Güngör,2011: 104-108).

Güngör'e göre, İslam medeniyeti bir bakımdan kendi üstünlüğünün kurbanı olmuştur. On altı ve on yedinci yüzyıla kadar, o kadar ilerdedir ki kendini değiştirecek ve ilerlemek için kendini teşvik edecek önemli ihtiyaçları olmamıştır. Osmanlı'nın Batı üzerinde kurduğu üstünlük, Batıyı yeni arayışlara, coğrafi keşiflere sevk ederken, Osmanlı, üstünlüğünü tabii olarak görmüş, yeni arayışlara ihtiyaç duymamıştır.

Batılılar, Müslümanlar hakkında bilgi toplamak, Osmanlı-İslam kıskacından kurtulmak için yoğun çabalarını sürdürmüşlerdir. Müslümanlar, Batıdaki ilerlemeyi kendileri için felaketler doğurmaya başlamasından sonra, ancak anlama çabası içine girmişlerdir. Batı ise, 19.yy başlarına kadar Osmanlı'ya doğrudan yönelmemiştir. Dolayısıyla, Batıdan büyük bir tehlike geleceği beklentisi içinde olmamışlardır. 19. yy deki Kırım ve Mısır işgali, Osmanlı üzerinde büyük tesir yapacaktır. Ancak, bu tarihte artık Batı Osmanlı'yı aşar bir düzen, bir küresel örgütlenme kurmayı başarmış bulunuyordu. Erol Güngör, İslam medeniyetinin bazı sahalardaki gelişiminin, İslam dünyasının gerileme devri denilen zaman aralığında da devam ettiğini ve bunun en güzel örneğinin musiki olduğunu belirtmiş, zayıflığın içerde değil, dış etkenlerde olduğuna işaret etmiştir. Ona göre, Türkler tarafından temsil edilen ve İslam medeniyetinin bir mahsulü olan musiki, on dokuzuncu yüzyılda zirvesine çıkmıştır. Bu netice, İslam medeniyetinin her şeye rağmen bir canlılık taşıdığını, İslam âlemi ile o medeniyet arasındaki münasebetin sıkı bir şekilde devam ettiğini göstermektedir (Güngör,2011:104-108).

Sonuç olarak Güngör'e göre, her şeyden önce medeniyet bir değerler ve inançlar sistemi olmakla birlikte, bunları koruyup kollayan müesseselerin tümü, bu değerlerle inançların birer eserleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda Müslümanlar asıl olarak, iktisadi, askeri, siyasi vb. müesseseleri değil, asıl olarak onların gerisindeki zihniyete bakmaları gerekmektedir. Ancak Güngör, Osmanlı ve İslam dünyasında göreceli zayıflığı, İslam Dininin doğasından kaynaklandığı iddialarına da karşı çıkmış, İslam'ın dünyayı imar etmemiz konusunda insanları teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Güngör, Müslümanların temel inancının kaynağı olan Kur'an ve hadislerin bu dünyayı kendi hedeflerimiz için devamlı araştırıp kullanmayı teşvik ettiğini, böylece dünyanın bütün nimetlerinin insanın faydalanması için yaratıldığını ifade etmiştir. Mademki dünya bizim istifademize sunulmuştur, onun ilmini elde ederek en mükemmel şekilde kullanmamızın bizi aynı zamanda Allah'ın en iyi kulları yapacağını bilmemiz gerektiğini belirtmiştir (Güngör,2011: 108-109). Dolayısıyla ekonomik zayıflığın, İslam'ın doğasından kaynaklandığı görüşüne kesin olarak karşı çıkmıştır.

Toplumların iyi veya kötü bir medeniyete sahip olmalarında dinin etkisi olabileceğini, ancak İslam Medeniyeti bağlamında, zayıflığın İslam'da aranmayacağını ileri sürmüştür. Güngör, İslam medeniyetinin büyüklüğünü ve bu medeniyetin dünyaya olan katkısını belirttikten sonra, dinin medeniyetin gelişmesinde çok etkili olduğunu da ifade etmiştir. Ayrıca, Müslümanların İslam'ın getirdiği ilke ve değerlere göre hareket

ettiklerinde, her zaman büyük medeniyetlere sahip olacaklarını savunmuştur. Tarihten örnek de veren GÜNGÖR, değerler sistemi olarak gördüğü medeniyetin gelişmesinde, İslam dininin hem etkisinin olduğunu, hem de teşvikinin olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Nitekim tarihimizde büyük medeniyetlere sahip olmamızda, dinin etkisinin belirleyici olduğunu belirtmiştir.

Erol GÜNGÖR, kültürel düzeyde milli kalmamız gerektiğinden bahsederek, Türk kültür ve medeniyetinin zengin bir tarihi mirasa dayandığına inanmış, dolayısıyla, 'Din Kültür İlişkisi' üzerinde hassasiyetle durmuştur. Bir sonraki bölümde bu ilişkiyi irdeleyeceğiz.

3.1.2 Din Kültür İlişkisi

Erol GÜNGÖR, esasen kültür ve medeniyet ayırımını kalın çizgilerle ayırmamıştır. Ziya Gökalp'te bilinen kültür-uygarlık ayırımını GÜNGÖR, benimsememiştir. Kültürel düzeyde milli kalarak, medeniyet değişikliğine gidebileceğimiz görüşünü benimsememiştir. Elbette, Batı Medeniyeti kendi kültürümüzü, milli kültür ve medeniyetimizi güçlendirdiği oranda üstlenebileceğimizi kabul etmiş, ancak bir medeniyet değişiminin gereksiz olduğunu da ileri sürmüştür. Zira Türk kültür ve medeniyetinin zengin bir tarihi mirasa dayandığına inanmış, dolayısıyla bu zenginliği terk etmenin ülkemiz ve kültürümüz açısından yıkıcı sonuçları olacağını belirtmiştir.

GÜNGÖR, manevi kültürün kolayca teşhis edilemeyen inançlar ile düşünce tarzlarını kapsadığını ve kültürdeki en önemli meselesinin, kendi devamlılığını sağlamak, yani kendini taşıyıp geliştiren bireylere sahip olmak olduğunu ifade etmiştir. Kültürlerin muhafazakâr yönlü oluşunu ve böyle olmasının tabii olduğunu belirtirken, aynı zamanda kültürlerin hedefinin, süreklilik ve az değişme olduğunu, bu yüzden de yeni gelen unsurları hemen kabul etmediğini savunmuştur (GÜNGÖR,2011: 15). Bu yönüyle Erol GÜNGÖR, topluma yukarıdan kültür empoze etmenin yanlış olduğunu, değişimin evrimsel bir süreç içerisinde kendi doğal gelişimi içerisinde gerçekleşeceğini savunmuştur. GÜNGÖR, ortak manevi inançların bir kültürün çekirdeğini oluşturduğunu ve bunların bir ülkede yaşayan insanların, birlik duygusu kazanmalarına ve iş birliği yapmalarına olanak sağlayan değerler olduğunu belirtmiştir. Kültürün en az ve en son değişenlerinin bu ortak manevi duygular olduğunu, çünkü çekirdeğin dağılmasının bir milletin değerlerinin dağılması anlamına geldiğini ifade etmiştir (GÜNGÖR,2011: 186).

Bu yönüyle GÜNGÖR'ÜN muhafazakâr bir tutum içinde olduğunu ileri sürmemiz mümkün görünmektedir.

Ona göre, her topluluk sosyal organizasyon ile birbirine sıkıca bağlı ve tüm kültürler toplumların eserleri olduğu için, insanların yaşadığı hayat tarzları onların kültürünü etkilemiştir. Kültürün temel değerleri arasında, yiğitliği, savaşçılığı, cömertliği ve büyüklere olan sevgi ve saygı gibi davranışları sayarken, aynı zamanda kültürün kuşaklar arası aktarılmasının yazıyla değil, sözlü olarak olduğunu ifade etmiştir (Güngör,2011: 110-111). Kültürü toplumlar için vazgeçilmez bir manevi değer olarak görmüştür. Kültürün oluşmasında, dinin önemli bir yerinin olduğunu ifade etmiştir. Birlik ve beraberlik içinde yaşamının gerekliliği içinde, kültürün değişmeden geleceğe aktarılmasının önemini vurgulamıştır. O, kültürün birleştirici manevi gücüne inanmış ve bunu desteklemiştir. Türkler Müslüman olduktan sonra, İslam dinini bir kültür olarak özümsemişlerdir. Dolayısıyla, İslam'ın milli kültürümüzün temel ögesi olduğu görüşü, kültür anlayışının temeline yerleşmiştir.

Erol Güngör, dinin her topluma olduğu gibi Türk toplumuna da belirleyici etkisi olduğu gerçeğinden hareket ederek, 'İslam'ın Türk Kültürüne Etkisi' üzerinde de durmuş ve önemli tespitlerde bulunmuştur. Sonraki bölümde bu konu üzerinde duracağız.

3.1.3. Dinin Türk Kültürüne Etkisi

Erol Güngör, dinin her topluma olduğu gibi Türk toplumuna da belirleyici etkisi olduğu gerçeğinden hareket etmektedir. Böylece, görülen yalnızca Türk medeniyetiyle birlikte, bu medeniyetin en mükemmel (gelişmiş) misali olan Osmanlı medeniyeti bulunmaktadır. Ona göre, halk kültürünün kaynaklarıyla, bu medeniyetin kaynaklarının arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Nitekim herkesin aynı Allah'a kul olduğunu, aynı peygamberin yolundan gittiğini, ortak yaşanan devletin hizmetinde bulunduğunu, aynı lisanı konuştuğunu, müşterek ülkülere sahip dostlarıyla düşmanlarının olduğunu ifade etmiştir (Güngör,2006: 183-184).

Güngör'e göre, Türk kültürünün üç ana kaynağı bulunmaktadır. İlk olarak, ortak bir tarihte birlikte, ortak bir dile sahip bir millet olan Türklerin, çok eskilerden beri edinmiş oldukları ve geliştirmiş oldukları nitelikler, yani Anadolu'da yerleşik olan Türklerin özellikleri. İkinci olarak, İslam medeniyeti ve üçüncü olarak da, Anadolu'da

ve Rumeli’de geçirmiş oldukları çok uzun bir tarihi süreçte edinmiş oldukları tecrübe ve bilgilerdir. Türk tarihi içerisinde İslamiyet’i kabul etmenin çok büyük bir dönüm noktası olduğunu ve dinin, dilden hiç de geri kalmamış olduğunu, Türklerde milli birliği kuran unsurlar dâhilinde, kimlik bağlamı açısından, dili aştığını belirtmiştir. Ona göre, Türkler, eğer Müslümanlığı kabul etmeselerdi, farklı isimler alıp, toplumlar şeklinde dağılılabilirlerdi. Hakikaten de, daha evvel farklı dinlere mensup olarak birbirlerine düşmanlık yapmışlardır. Fakat İslam tüm Türkleri birkaç istisnalar hariç olmak üzere, topyekûn olarak kucaklama gücünü göstermiş ve Türklerin Müslümanlığa geçmesi neticesinde çok güçlü birlikler oluşturmuşlardır. Günümüzde bile din birliğinin, dil birliğinden daha güçlü bir rolü olduğu görülmektedir (Güngör,2011: 132-133).

Erol Güngör, insanları bir araya getirerek birlikte tutan şeyin, insanların ortak manevi değerlerine gösterdikleri bağlılıkla, yine ortak ahlaki standartlara inanmaları olduğunu, manevi inançların olmadığı bir cemiyet hayatından bahsedilemeyeceğini söylemiştir. O’na göre, tabiatta eşitlik yoktur, eşitlik sadece insanlara ait bir idealdir ve sosyal bir ahlaki ölçüdür. Din, bu ahlaki ölçülerin ve onun kurallarının en kuvvetli kaynağıdır. Dini inancı olanlar, kendilerinden üstün olarak Allahtan başka bir kudret tanımazlar, Tanrılık iddiasında bulunma cüretini gösterenlerin ilk karşısına çıkacak olan, dinin kendisi olacağını da ifade etmiştir (Güngör,2011: 177-178)

Güngör, Türklerin ölüm karşısındaki tavırlarının, başka milletlerinkine pek benzemediğini, dolayısıyla bir ölüm olduğu zaman, ölünün yakınlarının matem törenleri yaptıklarını belirtmiştir. O, Türkler Müslüman olduktan sonra da ölüme karşı hissi bir tavır aldıklarını ve bu tavrı açığa vurmaya devam ettiklerini ifade etmiştir. Güngör, eskiden büyük bir şahsiyetin ölümünde, bütün milletin bir süre mateme girdiğini ve merasimlerin yapıldığını, ancak sonraları (Müslüman olduktan sonra) üzüntünün saklanması daha çok değer verilen bir tavır olduğunu belirtmiştir. Nitekim o, aşırı sevinç gösterisi kadar, aşırı üzüntünün de bizim kültürümüzde olmadığını ve Kanuni öldüğü zaman, ona yapılan cenaze töreninin mahşeri andırmasına rağmen, herkesin gözyaşlarını içine akıttığını ve insanların ağırbaşlı bir şekilde, o büyük padişahı yolcu ettiğini aktarmıştır (Güngör,2011: 157-158).

Ona göre, İslamiyet öncesi Türklerin hâkimiyet gelenekleri kutsal bir kaynaktan gelmekte iken, İslamiyet sonrası aynı idealizm, bu kez İslam dininin değerleri ile bağdaşmıştır. O’na göre, gaza ile cihat ilkeleri doğrultusunda, Türk Hâkimiyeti yeniden bir ilahi kaynağa kavuşmuş ve artık fetihlerin amacı, Allah’ın adını ve şanını dünyanın

dört bir yanına yayarak, İslam dinini yüceltmek olmuştur. Gerçekte ona göre, geçmişten günümüze değin dünya üzerinde yaşamış olan imparatorluklar içerisinde, emperyalist sömürgeci karakterde olmayan tek imparatorluğu Türkler kurmuşlardır (Güngör,2017: 137-138).

Güngör, İslam medeniyeti, getirmiş olduğu manevi değerler açısından çok üstün olduğunu ve bu üstünlükten dolayı kendisine karşı olan bütün sistemleri mağlup ettiğini beyan etmiştir. Güngör, artık İslam medeniyetinin maliki ve muhafızı durumunda olan Türklerin, şahıslarına münhasır olan milli bir yeteneklerinin başında gelen teşkilatçılıkla birlikte, cüret, yiğitlik gibi özellikleri sayesinde, İslam'ın maddi olarak temelini güçlendirdiği tespitini yapmıştır. Bu bakımdan, kendi medeniyetinin dışındakilere özenmemişler ve dahası bunların, Türk yaşamına katılmaları ile huzur bulacaklarına da inanmışlardır. Ona göre, Türk tarihi içerisinde zor kullanarak din değiştirme olayı ile dini propaganda yapıldığına rastlanmamıştır. Var olan toplumların içerisinde, sınıfsal engellerin olmadığı tek sistemin Türklere ait olduğunu, öyle ki, İslam kültüründe de eşitlik olduğundan dolayı, Türklere de ırksal, sosyal ve de iktisadi olarak bir tabaka ayrımı olmadığı ifadesinde bulunmuştur (Güngör,1989:141-155).

Güngör, dini ve manevi değerlerin toplumlara etkisi olduğunu, bizim tarihimizden örneklerle belirtmiştir. Özellikle dinin her toplumda etkisi olduğu gibi, bizim Türk toplumunda da etkisi olmuştur. Bu etkinin, İslam'ın getirdiği ilkelerden dolayı da olduğu bir gerçektir. Çünkü İslam, hayatın içinde olan kültür, örf, adet ve diğer değerlerin, topluma olan katkılarını temel inançlara ters düşmediği müddetçe reddetmemiş ve yasaklamamıştır. Bu ilkesinden dolayı da İslam ile Türk kültürü kaynaşmış ve bir bütün olarak geleceğe taşınmıştır. Erol Güngör'ün, üzerinde en çok durduğu konulardan biri de 'Milliyetçiliktir'. Biz de bir sonraki bölümde Güngör'ün, milliyetçiliğe bakışıyla birlikte, din ve milliyetçilik ilişkisini aktarmaya çalışacağız.

3.2. Din ve Milliyetçilik İlişkisi

3.2.1. Din Milliyetçilik İlişkisi

Erol Güngör'ün, belki de üzerinde en çok durduğu konu milliyetçiliktir. O, bu konuyla ilgili değişik zamanlarda kitap ve makaleler yazmıştır. Biz de bu başlık altında O'nun, milliyetçiliğe bakışıyla birlikte, din ve milliyetçilik ilişkisini aktarmaya

çalışacağız. Çünkü Güngör, milliyetçilik kavramını din karşıtı bir olgu olarak görmemiş, hatta İslam'ı, Türk milliyetçiliğinin en mühim unsuru olarak ifade etmiştir (zcan,2005: 84-87).

Güngör, milliyetçiliği esas itibariyle, tarihi birikimle oluşmuş, kültürümüze dayalı olarak tanımlamıştır. Bu nedenle, Türk milliyetçiliğini, Batı milliyetçiliğinden farklı bir zemine oturtmak istemiştir. O, milliyetçiliğin bir topluluğa ait olan ve özellik itibarı ile o topluluğu başkalarından ayıran, uzun bir tarihi süreç içerisinde gelişip yerleşmesi olarak grmştir. Diğer toplumların yaşamlarının farklı olmasından ötürü, bunların hayat deneyimleri de diğerlerinden ayrı olacak, bununla birlikte hayat ve hayat deneyimleri birbirlerinden farklılık gösterecektir. Ancak, kendi içerisinde benzerlik göstermiş olan topluluklar, tarihi süreç içerisinde birer millet olmayı başarmışlardır. Güngör, milletin alakalı olarak, hayat denilince bir milletin 'Tarihini', hayat tecrübesi denilince ise, 'Kültürünü' anlamıştır. Bunu, "*dilimizin kaynağı eskilerdedir; dinimizin kaynağı eskilerdedir, soyumuzun kaynağı eskilerdedir*" şeklinde ifade etmiştir (Güngör,2011: 78).

Güngör, milliyetçiliğin gayesinin, toplumu hariçten gelerek zarar veren varyasyonlara karşı koruyarak, milli kültürü bir medeniyet kaynağına dönüştürmek gayesiyle, asıl olarak milliyetçiliğin bir medeniyet meselesi olduğunu belirtmiştir (Güngör,2011: 113). Güngör, tüm milliyetçilik hareketlerinde, müşterek özelliklerden en mühim olanının, 'Halkçılık' olduğunu belirterek, milliyetçiliğin esas amacının, geniş kitlelerin iradesine dayanan hür bir siyasi idare ve bu siyasi birliktelik içerisinde milli bir kültür oluşturmak olduğunu ifade etmiştir (Güngör,2011: 23).

Güngör'e göre, bizim milliyetiliğimizde en mühim unsur İslam dini olmuştur ve onu ihmal etmek için ciddi hiçbir neden de görmemektedir. Türk milliyetçiliğinin, İslamiyet haricinde düşünülmesinin mümkün olamayacağı düşüncesi, aynı zamanda milliyetçileri bir arada tutacak bir ilke olduğunu söylemiştir (Güngör,2011: 151-156). Güngör, İslam'la milliyetçilik ilişkisine çok önem vermektedir. Ona göre, İslam'ın ilk dönemlerinde, İslamiyet Arapların siyasi hkimiyetleriyle birlikte yürümüş ve böylelikle Müslüman toplumlar, siyasi birlik açısından da aynı çatının altında toplanmışlardır (Emevi ve Abbasi İmparatorlukları). Abbasilerin zayıflaması neticesinde, kendi başlarına egemen olan, idari bölgeler meydana çıkmıştır, diyen Güngör, on birinci yüzyıl itibarı ile İslam leminin, Doğu ve Ortadoğu'nun kuzeyindeki bölgelerde Türkler, Mısır'da Fatimiler ve Memlukler, İspanyadaysa

Emeviler olmak üzere, üç merkeze bölünmüş olduğunu beyan etmiştir. İslamiyet'in, 16. yüzyıl başlarından itibaren Türk hâkimiyetiyle temsil edilmeye başlandığını ve yirminci yüzyıl başına kadar süren bu birliğin son birlik olduğunu aktarmıştır. O, İslamiyet'in evrensel bir din olması itibarı ile insanların sosyal sınıf, etnik köken, soy vb. farklılıklarına bakmamasına karşın, Arapların henüz ilk devirlerle birlikte, kavmiyet bahislerini devam ettirdiklerini ifade etmiştir (Güngör,2010: 148-150).

Güngör'e göre, Abbasilerin hâkimiyet döneminde, Arap olmayan milletler ve özellikle de Türkler büyük mevkiler kazandıkça, Arapların arasındaki bunlara karşı olan kin de artarak devam etmiştir. Ancak, İslam dünyası artık Arapların hâkimiyetinden çıkarak Türklerin hâkimiyetine geçmiştir. Türklerin hâkimiyet döneminde, Araplardaki gibi benzer bir milliyetçilik hadisesi cereyan etmemiştir. Örf, adet ve dilleri ile sosyal teşkilat yapıları birbirlerinden çok farklı olması da İslami açıdan hiçbir soruna neden olmamıştır. Güngör, İslam hukukunda esas olan bazı temel kuralların haricinde, çatışmamak kaydıyla, örfleri kabul edip ve günümüzde medeniyetin ilerlemesi açısından en sağlam güvencenin, 'milli kültürel' varlığın olduğunu söylemiştir (Güngör,2011:150-151).

Güngör, devamında şöyle demektedir, "*Milli kimliklerin varlığının ve devamının sosyolojik gerçeklerle uyularak, İslam'la hiçbir şekilde uzlaşmazlığı bulunmamaktadır. Modern milliyetçi hareketler ortaya çıkmadan evvel, İslam dünyasında milli farklılıklar sürerken, aynı zamanda mükemmel bir ümmet dayanışma örneklerine de şahit olunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, bu şekilde İslami olan bir devlet ülküsünün görülmüş en gelişmiş örneğidir. Fakat on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla tüm dünyayı derinden etkileyen milliyetçilik fikriyle birlikte, milli devlet ülküsü, mevcut birliği kökünden sarsarak bu duruma getirmiştir. Milliyetçilik hareketleri her daim azınlıklar vasıtası ile başlayan bir hareket olmasından dolayı, Osmanlı İmparatorluğu'nda da, ilk milliyetçi kalkışmalar, etnik köken olarak Türk olmayan Müslümanlar azınlıklar tarafından yapılmıştır*" (Güngör,2011:151-152).

Toplumları bir arada tutan, bütün değer yargılarına olan hassasiyetlerini bu mevzuda da ortaya koyarak, İslam ile milliyetçilik kavramını bir bütün olarak görmüş olması, Güngör'ün muhafazakâr ve milliyetçi kişiliğine katkıda bulunmuştur. O, 'Türk Milliyetçisi' kavramının, Batıdaki milliyetçik anlayışından çok farklı olduğunu tespit etmiş, toplumun manevi değerlerine çok önem vererek, bu değerler üzerinde

hassasiyetle durmuş ve büyük katkılar sağlamıştır. Bir sonraki bölümde bu konuyu ele alacağız.

3.2.2. Erol Güngör' n Türk Milliyetçiliği Anlayışı

Erol Güngör' n çalışmalarının tamamının yönünü ve niteliğini milliyetçilik belirlemiştir. Güngör' n, ortaya koymaya çalıştığı milli kültürün temel alındığı ve bu temel d hiline İslami faktörlere önem vererek vurgu yapan bir milliyetçilik anlayışıdır.

Ortaya koymuş olduğu eserinde Güngör, Türk Kültürünü ve Milliyetçiliği tayin edici ehemmiyete malik iki soru yöneltmekte, *"Dünya medeniyeti için tarihsel milli kültür zenginliklerinin mevcudiyeti yarar mı, yoksa zarar mıdır? Milliyetçi anlayışa sahip olanlar bu hareketleri ile medeniyetin dışında kalmak için mi gayret ediyorlar?"* (Güngör,2011:155-156). Hâlbuki kalkınma, güçlenme kendi kültürüne sahip çıkmakla mümkündür. Ancak, bununla birlikte Amerika ile Meksika'nın coğrafik mesafesi birbirlerine yakın olmasına karşın, en az Türkiye'ye uzaklığı kadar, sosyal mesafe olarak, birbirlerinden uzak olduklarını belirtiyor. Aynı tarzda, Batı uygarlığının yayılmasını da değerlendirmiş olan Güngör, medeniyet karşısında yapılacak olan suiistimalin, anlamını ve işlevini neredeyse yitirmiş olan kavramların, medeniyet bahanesiyle dayatılması olacağını söylüyor. Erol Güngör, milli kültürlerin zengin mevcudiyetinin, dünya uygarlığını tefess hten (yozlaşmak) kurtararak ve onun gelişip ilerlemesinin en mühim dayanağını oluşturduğunu savunmaktadır. Bununla beraber kadim medeniyetlerin de neredeyse tamamının, farklı kültür değişimleri neticesinde oluşmuş olduğunu iyi bilen Güngör, dışa kapalı olan bir yapıyı da savunmuyor. Bunu şöyle  rneklendiriyor, *"Dış dünyaya kapalı olan ekonomik yapılar, insanların tüm ihtiyaçlarını karşılayamayacağı gibi, aynı şekilde dışa kapanmış olan kültürlerde her daim zayıf ve verimsiz kalırlar. Tüm icatların merkezi kabul edilen Çin uygarlığı, binlerce yıldır kirpi gibi kendi içine kıvrılarak, minyatür bir uygarlık şeklinde kalmıştır." Dolayısıyla içe kapanma yerine dışa açılmak bir kültürü veya ekonomiyi canlandıracaktır"* (Güngör,2011:170-176).

G r lm ş olduğu üzere dışa kapanmış olan sistemler ve dini ya da başka bir nedenle, kendine ait kültürüne sırtını dönmek, gerilemeye, zayıf kalmaya sebebiyet vermektedir. Bu durumda terakki etmenin (ilerleme) bir yöntemi olmasa bile, izlenecek yolun, milli kültürün doğal bir şekilde, içinde olduğu halk kitleleri ile olacağı

düşünülmektedir. Erol Güngör, milliyetçiliğin esas amacının geniş gurupların iradeleri doğrultusunda, hür bir siyasi iradeyle ve yekvücut olarak milli bir kültür ortaya koyarak, böylece halk kitlelerini belli bir gaye etrafında mobilize etmenin mümkün olacağını belirtir. Milliyetçilik kavramının, milli kültür ile alakalı amaçlarının ona, millete müstenit (dayalı) şekilde modernleşme niteliği verdiği için, milliyetçiliğin halkçılıktan ayrı tutulamayacağı hakikati üstünde de durur, "Tüm milliyetçi hareketler mecburen halkçı olmanın yanı sıra, programına halkçılığı alan tüm siyasi akımlar, milliyetçi değildirler", diyerek sosyalizmin halkçılık iddiasına da bir sınır çizer. O senelerde ki kalkınmacı Marksist, sosyalist akım, milliyetçiliği reddetmeye mecbur olmalarına rağmen, halkçılık temasının menfi bir şekilde nasıl kullanılmış olduğunun saptamasını da yapmış olan Erol Güngör, halkçılığın siyasi bir davranış sorunu olarak, gerçek bir sosyal değişim tasarısı mı, yoksa siyasi bir strateji tarzı olarak mı kullanılmış olduğu mevzusunda kuşkulu olduğunu söyler (Güngör,1983: 24).

Güngör, tarihi süreç içerisinde gelişmiş olan Türk milli kültürünü en fazla halkın koruyup sahiplendiğini söylemiş ve milliyetçiliğin milli kültürün modern olanaklarla geliştirilmesi demek olduğunu ve mecburi olarak halkın içerisinde varlığını sürdüren temel kültür ilkelerine yaslanmak mecburiyetini ifade eder. Hatta Güngör, milliyetçiliğin sosyal katmanlaşmanın, farklı katmanlarına değer yargıları yaratarak bu katmanlardan birinin tarafında olmayı ret edeceğini söyler. Ona göre, halka yüklenen anlam, Marksist anlayışa sahip olanların proletarya anlayışındaki sosyal sınıf gibi olmadığını ve yapılan sınıf mücadelesinde taraftar da değildir. Güngör'e ait olan bu fikirler hala güncelliğinden bir şey kaybetmemiştir. Günümüzdeki sosyologlardan Immanuel Wallerstein'de, var olan sistemin burjuva ve proletarya gibi iki homojen (benzeşik) sınıf olmadığını, çok karışık bir imtiyazla birlikte, sömürü yumağı ortaya çıkarttığını ifade eder (Wallerstein,2004: 131).

Erol Güngör'e göre, Milliyetçiliğin, kitap ve peygamberi olan bir doktrin değildir. Milli gücün mütakâmil (geliştirilmiş) olması, bir ülkede yayılmacı politikalara yol açarken, başka bir ülkede hürriyet hareketleri, şeklinde gelişim gösterebilir veya daha başka bir ülkede modern kültür ve uygarlık hareketi şeklinde zuhur edebilir. Yunan milliyetçiliğinin inkişafında (gelişim) kilisenin rolü büyükken, bugünkü Arap milliyetçiliğinde ise, din ikinci plana itilerek, Arap diline ve sosyalist anlayışa müstenit (dayalı) bir birlik oluşturmaya çalışılmaktadır. Sömürülmekten henüz kurtulan devletlerde, emperyalistlere mukabil (karşı) hasımlık etmek, milli hareketlerin asıl

dinamosunu oluşturuyor, Eski gücüne ulaşmak arzusunda olan daha ufak ülkelerdeyse bu gücü, milli kültürle, tarih bilinci veriyor. Tüm bu milliyetçilik hareketleri, tek bir örnekle değerlendirilip, bunların büsbütün reddi, ya da kabulü tabi ki doğru olmaz (Güngör,2011: 100).

Milliyetçilik kavramının Türkiye’de ortaya çıkışı ve terakki etmesi (gelişmesi) ile alakalı tahlillerinden, Erol Güngör’ün milliyetçiliğe bakış açısı ve düşüncesi kolay bir şekilde anlaşılabilir. Milliyetçi kavram ve hareketleri, tarihin çok eski zamanlarına dayanmasına karşın Güngör, milliyetçilik hareketlerinin bizim ülkemizde ise, bir görüş, düşünce ve öğreti olması ile modern bir millet olma yolunda kılavuz olarak ortaya çıkmasını Ziya Gökalp’le başlatır. Ancak, zaman geçtikçe Gökalp’in ortaya koymuş olduğu öğreti ve bakış açısı değişmemekle birlikte, bu derin süreç içerisinde özel sorunların çözümünde, düşünce mübayanetlerine (ihtilaf) yol açmıştır. Cumhuriyetin ilk zamanlarında iktidarda olanlarla, bunlara muhalif olan aydın milliyetçiler aralarındaki ihtilaf (anlaşmazlık), bu iki gurubun milliyetçiliğin yorumlama ve uygulama şeklini farklı görmelerinden kaynaklanmaktaydı. Erol Güngör’e göre, bu yorum farkları inkılapçıları şovenist (ırkçı) bir milliyetçilik anlayışından ve despotizme (zorbalık) kadar götürerek, bu kadronun haricindeki milliyetçileri ise, Anadoluçuluk ve Türkçülük şeklinde iki görüşte toplamıştır. Bu iki akımın kaynağının Gökalp’e dayanmasına rağmen, her iki tarafta birbirinden ayrı kanaat, düşünce ve aksiyona sahiptiler. Hem Türkçüler, hem de Anadoluçular, CHP inkılapçılarının Türk tarihi ile Türk milletinin varlığını hem tarih öncesi çağlara kadar götürüyor, hem de Cumhuriyetin ilanı ile birlikte var olmuş gibi göstermiş olmalarına itiraz ediyorlardı. Devrimciler, Türk milletini İslam medeniyetinin dışarısına çıkartmak ve Batı’ya iliştmek amacıyla çelişkilerle dolu bir tarih tezini ortaya atarak, Türklerin İslam’ı kabul etmelerinden Cumhuriyet’in kurulmasına kadar ki dönemi zulmet (karanlık) bir fetret dönemi olarak göstermişler, İslam öncesi bin yıl geriye giderek, esin kaynağı aramak istemişlerdir. İnkılapçılar, Batı ile uzlaşma adına İslamiyet’e ve Türklerin İslam tarihi dönemine karşı çıkıyorlardı. Gerilik ve zayıflığımızın nedenlerini açıkça söylemeseler de İslam dininde, İslam kültürü döneminde arıyorlardı. İslamiyet, doğası gereği Batı ile uzlaşmaya yatkın olmadığı için, İslamiyet’i parantez içine almak istiyorlardı. Onlara göre, ancak Batı dünya egemenliği ile böyle uyumlu olunabilirdi. Oysaki İslamiyet farklı bir dünya egemenliği peşindeydi. Dünya egemenlik anlayışlarındaki bu uyuşmazlık, İnkılapçıları

farklı bir milliyetçilik anlayışına sürükleyecektir. Bu ve benzeri nedenlerle İnkılapçılar, milliyetçilik anlayışlarında dine yer vermek taraftarı değillerdi.

Türkçülerle, Anadolu Milliyetçiler, İnkılapçıların, tarih tezlerine değişik merkezlerden saldırdılar. Türkçü anlayışın başını çeken Dr. Rıza Nur, Arapların ve Acemlerin, Türklerin milli şuur ve birlikteliklerine engel oldukları iddiasını ileri sürüyordu. Gerçekten de Rıza Nur, Türk Tarihi isimli yazmış olduğu kitapta, Orta Asya'da İslam'ın yayılmasını, 'Arap emperyalizminin yayılması', şeklinde göstermektedir. Türkçüleri, inkılapçılar ile müşterek fikir ve düşüncede birleştiren ortak nokta, İslam uygarlığının, Türkleri milli haslet ve tabiatlarından uzaklaştırdığıdır. Ancak, Türkçüler Avrupacı olmadıklarından dolayı, yeni Türk Devletinin kültürel temeli atılırken, İnkılapçılar gibi Batı'nın değil, tercihen kadim Türk kültürünün temel alınmasını istiyorlardı (Güngör,1999:133-35).

Erol Güngör, Anadoluocuların tez önermesini, çok daha gerçekçi ve Gökalp'in fikrine daha yakın görmektedir. Anadoluocuların iddiasına göre, Oğuz Türklerinin Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra, orayı vatan haline getirmelerinin ardından, Müslüman Türk milletini ve devletini ortaya çıkarmışlardır. Anadoluocular, Türkiye'nin haricindeki Türkleri akraba olarak kabul etmişler, nitekim Anadolu'da yaşayan Türkler bin senelik tarihi yaşam sürecinde şahsına münhasır bir "milli hafıza" inşa etmişti. Bu durumda Türk milleti denilince asıl olarak, Anadolu'da yaşamış veya yaşamakta olan insanlar akla gelmeli idi. Anadoluocuların ırk temelini esas alan bir millet telakkisinin (anlayış) tümünü reddettiklerini kaydeden Güngör, bunların Turancılık anlayışını da eleştirerek, bir hedef olarak görmediklerini söylemektedir. Güngör, Anadoluocuların realistlerini beğendiğini, onların Türk demokrasisine olan katkılarını şu şekilde ifade etmiştir, *"Türkçüler, tek partili dönemde iktidara karşı keskin bir muhalefet yapmışlardır. Ancak, Anadolu insanlarının bir bölümü, başka mevcut siyasi bir parti olmadığından tek parti iktidarında görev alarak, orada büyük bir gayret içerisinde milliyetçilikte çok mühim bir hedef olan demokrasiyi yerleştirmek için uğramışlardır. Denilebilir ki, tek parti döneminde demokratik sisteme geçilmesinde en mühim iç etkenlerden biri de, tek parti dâhilinde siyaset yapan Anadolu milliyetçiler olmuştur"* (Güngör,1999: 143).

Erol Güngör, İnkılapçıları memleket sorunlarını çözme konularında başarı sağlayamayınca, milletin tasfiye ettiğini, bunun üzerine onların da azar azar kendileri için kaçınılmaz bir son olan, sol guruba kaydıklarını söyler. Güngör, İnkılapçı düşünce sistemine sahip olanların, Türk milletinin karakterini tanımaktan daha fazla, milleti kendi idealleri doğrultusunda bir kalıba sokmak için uğraştıklarına, milliyetçilerin ise, bunun tam aksi bir yol izleyerek, milletin kendisi nasıl bir kalıp almak arzusundaydı, onlarla aynı doğrultuda hareket etmeyi ilke edinmişt olduklarına vurgu yapar. Erol Güngör, belirtildiği gibi milli kültürü temel olarak ele alan ve bu temel dâhilinde İslam faktörünü belirleyici kabul eden bir milliyetçilik anlayışını ortaya koymak için çaba göstermiştir. Ayrıca, Türkleri diğer Müslüman toplumlardan ayıran birçok özellikleri vardır ve bu nitelikler Türklerin diğerlerine benzemeyen bir millet şeklinde teşekkülünden, yani Türk oluşundan kaynaklanıyordu. Yapılması gereken, bu unsurlar içerisinden birine özellikle ehemmiyet göstererek, diğer unsuru ihmal eden milliyetçi liderlerin bu noktada birleştirmeleri için davet edilmeleri gerekir.

Erol Güngör'e göre, aslında milliyetçilik kavramının fikri düşünce temeli ile fikri planlamasının tek parça olarak, bir bütün olmasına gerek yoktu. Bunun nedeni ise, milliyetçilik ona göre, doktrin gibi bir öğreti ya da dogmatik bir kr inanç sistemi değildir. Milliyetçilerin fikir planlarının yekpare olarak bir bütün olması durumunda, onu ortaya çıkacak yeni ve farklı sorunlara karşı, kendisinde olması gerekli olan esneklikten yoksun bırakabilir. Güngör'e göre, bu iştin daha da kötü yn, dogmatik sistemler içerisinde zuhur eden ihtilaflar ile ayrılıklar, hürriyetçi olan daha esnek sistemlerde ortaya çıkan ihtilaflar ile ayrılıklar, aştırı sert çatışmalara ve birleştirmeyi arzularken, nihayetinde mutlak bölünüp parçalanmalara neden olacaktır. Gerçekten de yeni vaziyetlere intibak (uyum) gösterebilecek bir geniştlik, esneklik ve rahatlığa sahip olan sistemlerdeki bakış açısı, çıkar ayrılıklarında asıl çözüm yolu uzlaşma iken, monolitik (tekdüze), doktriner (ğretisel) sistemlerde ise, ihtilaflardan halas olmanın tipik tarzı, bir tarafın öbür tarafı, şahsi ve fikri olarak mahkûm etmesiyle ya da kökten ortadan yok etmesi şeklindedir.

Güngör, bu gerçeği Şu şekilde dile getirir, *“Bir sistemde unsurları ne kadar sıkıca birbirlerinden ayıramaz bir bütün şeklinde birleştirerseniz, unsurların parçalarından tekinin arıza vermesi, sistemin tamamını çok büyük bir boyutta sarsacaktır. Bu bakımdan tek partili sistem ve rejimlerde kesinlikle surda bir gedik açılmasına müsaade etmeyerek, bir yöndeki değişimin, sistemin tamamını*

değiştirmesinden çekindiklerinden dolayı, hiçbir muhalefet ve görüş ayrılıklarına asla imkân ve izin vermezler. Bu durumda, milliyetçiliği tüm ayrıntıları ile kuralları belirlenmiş tek parça bir sistem şekline sokmak onun temel ilkelerine ters düşecektir. Milliyetçilik, halkın kendisine müstenit (dayanan) bir hareket olduğundan dolayı, milli iradeye maksimum serbestliği vererek, demokratik olmak mecburiyetindedir. Düşünce özgürlüğüne müsaade etmeyen bir milliyetçiliği düşünmek mümkün değildir. Milliyetçi görüş içerisindeki farklılıkları temsil eden grup ya da bireylerin mevcudiyeti, hareketin zayıflığını değil güçlü olduğunu gösterir” (Güngör,1999: 181). Böylece Güngör, otoriter anlayışların milliyetçiliğe zarar vereceğini, demokratik bir nitelik taşıması gerektiğini ileri sürerek, Cumhuriyet’in ilk dönem İnkılapçı milliyetçilik anlayışından bu yönüyle de farklılık göstermektedir.

Erol Güngör’e göre, Türk milliyetçi hareketi Türkiye’ye dış güçlerin doğrudan etki alanı haricinde, bir yeni kimlik kazandırılmak maksadı ile doğarak, içerisinde olunan durum ve vaziyetlerin elzem bir sonucu olarak gelişmiştir. Bu görüş, bir bakıma milliyetçilik kavramının, Batı uygarlığının bir mahsulü olduğu ve ilk kez ortaya orda çıktığını, başka devletlere girmesinin de Batı taklitçiliği ile özentisinin bir kolu olduğunu iddia edenlerin tam tersi olan bir görüştür (Mutioğlu,1989: 32). Zira Batı egemenliğine karşı, milli kültür içinde kalarak, milli bir duruşla bağımsızlığı tercih söz konusudur. Milli kültürden uzaklaşma teşebbüsleri, daha sonraki tek parti döneminde ortaya çıkan bir gelişmedir. Erol Güngör, 19. yüzyıl başından itibaren milliyet fikrinin, giderek Batı sömürge ve emperyalizmine karşı yönelmeye başladığının da altını çizer.

Güngör’e göre, milli kimliklerin yaşaması ve devam etmesi, sosyolojik gerçeklerle bağdaşık ve İslam’la hiçbir şekilde uzlaşmazlığı da bulunmamaktadır. Bu nedenle, milliyetçilik adına İslam’a karşı çıkmanın bir anlamı yoktur. Türklerin tamamının da Müslüman olduğundan dolayı, Türk milliyetçiliğine aynı zamanda İslami bir hareket halini almış, İslamcı anlayışa sahip olanlar- Osmanlı İmparatorluğunun dağılma yılları hariç-, Milliyetçiliğe direkt olarak hiçbir vakit cephe almamışlardır. Zira, asırlarca Türk milli kültürünün özellikleri İslam potasının içerisinde erimesi sonucu, Türk ve Müslüman aynı anlama gelmişti. İslamiyet’i kabul etmiş olan milletlerin hiçbiri İslamiyet uğruna yapılmış olan fedakârlıklar adına, Türk Milletinden daha fedakâr olmamışlardır. Bu durumu Türkçülük akımının ileri gelen isimlerinde Ahmet Ağaoğlu 1914 yıllarında şu şekilde dile getirmiştir, “İslam, Türk’ün din-i millisidir, dini ve

kavmisi'dir. Türkler İslam'ı zorla, mecbur, yenik olarak değil, aksine egemen ve üstün olarak kabul etmiş bir millettir” (Sarımay,2004: 23-25).

Ortak Arap dili dâhilinde doğmuş olan kültürü esas olarak alan Arap milliyetçiliğinin içerisinde, Müslüman Arapların olduğu kadar gayrimüslimlerde bulunmaktadır. Aslına bakıldığında Arap milliyetçiliği, aydın Hristiyan Araplar tarafından başlatıldığı için, zorunlu olarak laik Arap kültürünü esas olarak almıştır. Bu sebeple, Arap milliyetçileri ile İslam birliğinin fanatik mensupları, birbirlerine her zaman hasım olmuşlar ve bu hasımlık neticesinde, Mısır lideri ve Arap milliyetçisi Cemal Abdül Nasır, Müslüman Kardeşler örgüt liderlerinin birçoğunu idam ettirmiştir (Güngör,2005: 153-154). Arap dünyasındaki İslamcılar ve Milliyetçilerin çatışmaları, Türk fikrî yaşamını da ne yazık ki tesirine almıştır. Bazı Türk İslamcılar, Türk milliyetçilik hareketini, Arap milliyetçilik anlayışıyla aynı kefeye koymuş ve bu harekete mesafeli yaklaşarak dışlamayı, İslamiyet'in bir gerekliliği zannetme gafletine düşmüşlerdir. Dünyada bir azınlık hareketi şeklinde başlayan milliyetçilik akımları, Osmanlı'da da etkisini göstermiş ve ilk milliyetçiler gayri Türkler ya da gayrimüslimler olmuştur.

Yerinde bir saptama yapan Güngör, Yunan, Sırp, Karadağ ve Arap milliyetçilik hareketlerinin, 'Osmanlı'dan kurtulma akımı', olarak adlandırmanın doğru olacağını ancak, İnkılapçıların yapmış olduğu gibi, Türk milliyetçiliğinin de bu şekilde değerlendirilmesinin, aklın alamayacağı bir yanlışlık olacağını ifade ediyor. Bunun doğruluğu durumunda, Milli Mücadeleyi Osmanlı'nın ayakta kalmasını isteyenlerle, onu yıkararak, Anadolu'ya çekilmek arzusu içinde olanların arasındaki bir savaştan ibaret saymak gibi, 'mantık dışı düşünce' ve çıkarsamalara ulaşmamız gerektiğini ifade eder (Güngör,2004: 16).

Erol Güngör, Türkçülerle İnkılapçıların, Osmanlı-Türk kültürünün, Arapların ve Farsların kültürlerine bağımlı olduğuyla alakalı yaptıkları suçlamaları reddeder. Güngör, 'En yüce temsilciliğini bizim yaptığımız bir uygarlığın, milli kişiliğimizi sakatladığını', iddia etmenin çok gülünç olacağını belirtir. Güngör, tarihi varlığının büyük bölümünü, Türk egemenliği altında sürdürmüş olan İran'la birlikte, asırlarca Türk hâkimiyetinde kalmış olan Arapların, bu tarzdaki tezlerinin mazur karşılanabileceğini ancak, Türk aydını sıfatını taşıyanların, kendisinin kültürüne bu kadar sırt dönmelerinin kabul edilebilir olamayacağını söyleyerek, bu tavrı hayret ve şaşkınlıkla karşılamış olan Yugoslav bir tarihçi, bu görüşte olanlara söylemiş olduğu şu sözleri ile kendi

düşüncelerini de özetlemektedir, ‘Öyle anlaşılıyor ki, Türklerden en son kurtulanlar sizler oldunuz.’

Osmanlı’nın mazisini sahiplenmiş olan Erol GÜNGÖR, yaşamış olduğu devirdeki karmaşalarla kutuplaşmalar içinde, Türk milletinin var olma isteğinin mahsulü ve güvencesi durumundaki Türkiye Cumhuriyeti’ni de ihmal etmeyerek çok önem vermektedir. Bilindiği üzere, 1970’li yıllarda ideolojik hegemonya mücadelesi, Türkiye’nin varlık ve bütünlüğüne tehdit oluşturacak seviyeye kadar vardığı yıllardı. Sovyetler Birliği tarafından yoğun bir şekilde baskı altına alınan Türkiye’nin, sola yönlendirilmesinin ‘ölüm denemesi’, anlamına geldiğini belirten GÜNGÖR, sağcılığın bu tehlike ve korkuyu ortadan kaldırmasına rağmen, Cumhuriyet rejimi ile modernleşme sürecinin geleceği hakkında kaygılar oluşturduğunu da belirtmektedir. Bununla birlikte GÜNGÖR, Atatürkçülüğün, ‘50 yıllık genç cumhuriyetin var olma gayretini temsil ettiğine’ inanmaktadır. Erol GÜNGÖR, solun bir ölüm denemesi, sağın ise birtakım kaygılar ortaya koymasının, devleti tek çare olarak görülen Atatürkçülüğe sevk ettiğini belirtmiştir. Netice itibarıyla GÜNGÖR, Atatürkçülüğü, 1970’li yıllarda zuhur eden ideolojik aşırılıklara mani olarak, plüralist (çoğulcu) bir demokratik sistemin yaşayabilmesi amacıyla icat edilen ‘bir siyasi önlem’ olduğunu ifade etmektedir.

Aslına bakılırsa, Erol GÜNGÖR’ün düşüncesi ile ortaya koymuş olduğu milliyetçilik anlayışı bu iki endişeyi de bitirecek niteliktedir. Zira Erol GÜNGÖR’e göre, ilk önce milliyetçilerin esas ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin devleti ve milleti ile bölünmez bütünlüğüdür. Bu ilke, her şekildeki mezhepsel ve bölgesel farklılıklarını da kabul etmediğinden dolayı, bu tarzdaki ayrılıklarla farklılıklar, siyasi çıkar amacıyla bunu basamak yapmak arzusunda olanlara karşı birleştirici olacaktır. Milliyetçiliğin, İslamiyet’in dışında tutulamayacağı düşüncesinin de, milliyetçileri bir arada tutan bir ilke olduğu da belirten GÜNGÖR, İslam’ın, Türk milli kültürünün temelini oluşturduğunu ifade ederek, dini milliyetçilik karşısında bir tehdit unsuru olarak kabul etmenin yanlış olduğunu söylemiştir. Erol GÜNGÖR’de milliyetçilik, Türkiye’nin bir milli kültür konusudur. Dolayısı ile milliyetçilik, ‘birlik’ ilkesine dayanmış olan, milliyetçilerin devleti ayakta tutmanın yanı sıra, birlik ve beraberlik içerisinde yaşatma gayretidir. Bu bakımdan, milli birlik olmanın fikri temellerini nakış gibi işleyerek, birlik bilincini güçlendirmek, tüm milliyetçilerin en mühim görevidir (GÜNGÖR,1999: 142).

Erol Güngör, laiklik konusunda da görüşler beyan etmiş, laikliği bir kalkan olarak kullanarak, dini dışlamann yanlışlığını vurgulamıştır. Bu hususlar aşağıdaki bölümde daha geniş olarak tartıőılacaktır.

3.2.3. Erol Güngör'n Laiklik Anlayışı

Güngör'n laiklik anlayışına bakılacak olursa, ilk önce kavram tanımı üzerinde durmuş, kavram tanımı hakkında bir belirsizlik olduğunu tespit etmiş, doğru bir tanım yapmanın aydınlatıcı olacağını beyan etmiştir. 'Laiklik' kavramı ile 'Batılılaşma' veya 'Çağdaşlaşma' kavramlarının birbirine karıőtırıldıęını söylemiştir. Güngör, bu karıőıklıęı Şu cümleler ile ifade etmektedir, *"Birtakım kişiler, ilmin ilerlemesi ile dinin eski gücünde bir eksilme olduğunu görünce, bu akımın süreceğini ve günün birinde ilmin açıklayamadığı hiçbir konunun kalamayacağını zannediyorlar. Bu kiőilere göre, dinin Şu an ki gücünün nedeni, ilmin yeterince ilerleyemediği içindir ve ilim daha birtakım mevzuları aydınlatamamıő ve o konularda söz sahibi olması bu sebeptendir"* (Güngör,1990: 179). Burada da ifade edildiği üzere, laiklik ile dinin zayıflaması, bilimin ilerlemesi ile dinin geçerliliğini yitireceği yönündeki iddianın bir yanlığ olduğunu ileri sürmektedir. Laiklik ile batılı yaşam tarzı arasındaki pozitivist iliőkiden dolayı sosyologlar, Türkiye'deki laikliğe daha farklı bir anlam yüklemektedirler. Bazı batılı yazarlar da 'laik batılı yaşam tarzının tüm dünyaya aktarılmasından dolayı', laikliğin modernleşmek olarak anlaőıldıęını söylemişlerdir. Örneğin, Sosyolog Prof. Dr. Niyazi Berke'sin ünlü kitabı, 'Türkiye'de Seklerleşmenin Gelişimi', 'Türkiye'de Çağdaşlaşma', Şeklinde geçirilerek aynı hataya düőülmüőtür. Esasen Güngör, kendi toplum ve tarihimiz kendi kavramlarımızla açıklamamız gerektiğini ithal düşünce veya kavramların, toplum incelemelerinde zafiyete yol açacağını düşünmektedir.

Osmanlı Devleti'nin, çok uluslu ve doğal olarak da çok dinli ve mezhepli yapısından kaynaklı olarak gayrimüslim sınıf üzerindeki uyguladığı politikalar her zaman eleştiri konusu olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında da Türk entelektüellerinin sosyal yaşam ve dini yaşam arasına koymaya çalıőtıkları engeller, laik\ seküler politikaların hayata geçmesinde önemli bir etken olmuştur. Güngör, bu laikleşme hareketleri sonucunda, batı yaşam tarzına ayak uydurulabileceği inancına Őiddetle karşı çıkmaktadır. Batılı yaşam tarzına ayak uydurma kisvesi altında yapılan, halk içindeki 'dindar' kesimi aőaęı tabaka görme anlayışına Güngör, yine Şu ifadeleri ile karşı

çıkmiştir, “Hala Türkiye’de, dindar bir kişinin aydın zümreye katılması, dindarlık vasfı taşımasından dolayı büyük engel oluşturmaktadır. Zira standart bir Türk aydınına göre, din sadece geri kalmış toplumların kültürlerinin mümessilidir ve münevverin görevi, bu kültüre bağlı tabi bir üye olmak değil ancak, bunları yok edemese bile, en azından modernleştirerek ıslah etmektir. Bu yüzden dindar olan halktır, münevver ise, dini ıslah eden bir reformcudur. Umumi olarak halkın inancına göre ise, Türk milleti dinine bağlandığı müddetçe yükselerek yücelmiş ancak, dinden uzak kaldığı sürece de gücünü ve kudretini yitirmiştir. Münevverlerin umumi kanaatleri ise, Türk halkı dinin ya da dini bir önderin etkisinde kaldığı sürece geri kalmıştır. Standart bir Türk münevverinin anlayışında, yükseköğrenim ve ihtisasını yapmış olan kişinin dindar olması mümkün değildir, dindar gibi görünüyorsa bile bu onun nüfuz elde etmek ve halkı istismar ederek sövmeyi amaçladığı anlamına gelir” (Güngör,1990: 39-40).

Cumhuriyet rejiminin kurulduğu yılların hemen sonrasında temeli atılmaya çalışılan ‘Laik Türkiye’ projesi ve devamı niteliğindeki gelişmeler, devlet kurulduktan sonraki gelişmelerin ürünüdür. Laiklik, Anayasaya 1937’de girmiştir. Ancak, Cumhuriyet kurulduktan sonra, laikliğin anayasaya girdiği tarihe kadar da batılı hayat tarzının temelleri atılmış, geniş bir toplumsal dönüşümü öngören siyasal, toplumsal reformlar gerçekleştirilmiştir. Tek parti dönemi -ki bu dönemde yapılan köklü reformların toplumsal tabanı olmadığı, siyasi gerekçelerle yapıldığı dönemdir- laiklik için gerekli siyasal ve hukuki çerçeveyi hazırlamış ve laiklik anayasaya konulmuştur. Temel amaç, İslam dini gibi eski ve büyük dinlerin yerine, daha ‘çağdaş’ olduğu düşünülen bir din inşa ederek yepyeni bir toplum oluşturabilmektir (Sarıbay,1994: 59). Dinde reform çalışmaları adı altında mevcut dinlerin karışımı olarak oluşturulacak yeni dinin, daha kontrol edilebilir olması amaçlanmıştır. Her ne kadar devlet dine karşı şüpheli bir politika izleyecek olsa da dinin gene de bir şekilde denetim altında tutulması gerekli olan bir vakıa olduğunun da bilincindedir.

Cumhuriyet’in ilk döneminde dinde reform çabaları, Kemalist laikleşme zihniyetine damgasını vurmuş mühim bir hadisedir. Yani bir din olarak İslam’ın içeriğinin /niteliğinin değiştirilmesi çabasıdır. Kemalist laikleşme paradigmasının amacı, İslamiyet’i toplum hayatından tamamen yok etmek, onun toplumsal köklerini kurutmak değildi. Aksine, Kemalist reform ve ıslahatların gayesi, İslam’a rasyonel bir ölçülülük ve modern bir çağcılık edindirmektir. Bu teşebbüs hiç kuşkusuz Cumhuriyet idaresine egemen olan pozitivist felsefenin bilime vermiş olduğu ehemmiyetle

alakalıydı. Bilime verilen ehemmiyet, bilimi ‘uygar din’ veya ‘sivil din’ (*civil religion*) şeklinde görme, toplum hayatında dinin yerine geçebilecek bir güç olarak kabul etmek gibi bir düşünceye de yol açmıştı (Sarıbay,1994: 59-60). Camilere kilise tarzı bir dizayn verilmesini amaçlayan ve camilerde orkestra eşliğinde ibadet yapılması gerektiğini söyleyen Lewis, oryantalizmin tarihe gömüleceğini de bu fikirleri ile beyan etmektedir. (Levis,1988: 410). “Devlet bürokrasisiyle laikliği, dünya standartlarında tarif etmeye gayret eden, yeni iktidar olan Demokrat Partinin arasında yeni bir münakaşa ateşlenecektir. Dindar olan bireylerin dinsel inançlarının bir bölümünü yaşayarak, bunu kamusal alan olarak ifade edilmiş olan bu yerde anlatmalarına gösterilmiş olan hoşgörü, yeğin/tahakkümcü ve dışlayıcı/yabancılaştırıcı laiklik anlayışının mümessili olan sivil ve askerî bürokrasi tarafından, ‘din istismarı’ veya ‘dinin siyasete alet edilmesi’ şeklinde yorumlanmış ve anlaşılmıştır” (Şan,2019: 49). Çok partili hayata geçiş ile birlikte, din kamusal alanda görülmeye başlanmış ve geniş halk kitlelerine ulaşmıştır. Güngör, bu durumu laiklik ile dinin kontrol altında tutulmak istenmesi olduğunu ifade etmiştir, “*çekişme içerisindeki siyasi guruplardan biri cami adedini, nüfus ve metrekare oranında sınırlı tutacak ve bu oranın haricindeki ibadethaneleri yakacak ve tahıl deposuna çevirecek derecede laik (!) olunca, diğer cephenin din istismarında bulunması kendisine çok büyük güç katabilirdi. Hakikaten de bu mevzuda yalnızca müsamahalı davranış göstermek, dindar kesimlerin işlerine karışmamak bile bir siyasetçiye büyük bir seçim kazanma şansı vermektedir*” (Güngör,1990:191). Din üzerindeki devlet baskısının, halkın dini vazifelerini yaparken sıkıntılarla karşılaşması, din ihtiyacını gidermek isteyen halkı, devletten başka yerlerde çözüm arayışlarına sürüklemiştir. Halkın dini ihtiyaçlarını karşılama iddiası içinde olan kişi, kurum ve kuruluşlar ortaya çıkmakta, bu kişi, kurum veya kuruluşların da halkı suiistimal etmesine yol açmaktadır. Bu nedenle, kamusal öneme sahip dini kişilikler, din istismarcısı olarak, ‘laikçi kesim’ tarafından suçlanmışlardır.

Yukarıdaki eleştiriler doğrultusunda Güngör de, kendine has bir laiklik modeli geliştirmiş ve baştan oluşturulan laiklik modelini eleştirerek, zihnindeki yapılanmayı anlatmıştır. Öncelikle, ‘Laik Türk’ kavramını oluşturan zihniyetin kökenlerini inceleyerek eleştirisine başlamıştır. Bu laiklik sistemini oluşturan yapı, Avrupa’nın sözde ideolojileri çerçevesinde yetiştirilmiş ve ‘Türk Aydınları’ olarak nitelendirilen batı hayranı kişilerdir. Bu sözde aydınların getirmek istediği yapı ise, Avrupa’da kendisine toplu takipçi bulan, komünizm, faşizm gibi belli ideoloji kalıpları, adeta laik /

seküler, siyasi, dünyevi dinlerdir. Bu akımlar ile pozitivism birleşimi, sözde bir din oluşturmaya çalışan aydınlarımız, Güngör'ün şu eleştirilerine maruz kalmışlardır, *“Birincisi, din sosyal müesseselerin en temel ve evrensel olanıdır. İkincisi de, dinde cevapları aranan sualler veya tatmini arzulanan ihtiyaçlar o kadar evrenseldir ki, biz bu ihtiyaçları değil, belki de onların tatmin tarzını değiştirebiliriz”* (Güngör,1990: 152). Dinin köklü ve evrensel yapısını reddeden bu aydınlar Güngör'e göre, batıya olan hayranlıklarını ve Batı ideolojilerine hayranlıklarını gizleyememektedirler. Güngör, bunları, 'batıdan gelen bazı zehirli akımlar', olarak ifade etmektedir.

Din hiçbir zaman mutlak anlamda yok olmaz ve bazı ideolojiler asla dinin yerine getirilemez. Klasik sekülerleşmenin, teorik anlayışını reddeden Güngör, *“son on yıl içinde Batı memleketlerinde görülen bazı cereyanlar da, insanların tahsil gördükçe dinden uzaklaşmadığını, fakat hali hazırda mevcut olan bir dinde tatmine ulaşamayarak, başka birini aradıklarını gösteriyor”* (Güngör,1990: 157). Batı'da, dini değerlerin zayıflama sebepleri arasında, toplumsal alt-üst oluşlar, sanayileşme, bitmeyen sınıf savaşları, hızlı göç, yanlış kentleşme ve buna bağlı faktörlerdir. Ayrıca Batı'da, Kilise, devlet gibi bir kamu tüzel kişiliğidir, devletten müstakil bir varlığa sahip, hatta devlet ile aynı statüde ve devletin sözleşme ortağıdır. İnsanlar üzerinde etki ve egemenlik kurmak için bu iki kurum devlet ve kilise, birbirleri ile rekabet, yarış ve hatta süren bir çatışma içinde olmuştur. Türkiye veya genel manada İslam dünyasında böyle bir tarihsel yaşanmışlık, dolayısıyla Türkiye'de Avrupa'da olduğu gibi laikliğin tarihsel ve sosyolojik alt yapısı yoktur. Devletten müstakil bir kilise yapılanması gibi bir ruhban sınıfı da yoktur. Hal böyle olunca, Türkiye'de laikliğin meşruiyet sorunu, süren bir tartışmanın konusudur. Tarihimizde din-devlet ayrılığı olmadığı gibi, 'Din-ü Devlet' kavramı ile adeta din ve devlet özdeş sayılmıştır. Müstakil olarak nasıl ki her Müslüman İslam'ın emir ve yasaklarına uymak durumundaysa, devletlerin de öyle olması beklenmiştir.

Türkiye'de laiklik anlayışına bakıldığında ise, Fransız tipi laikleşmeyi Erol Güngör, tamamen reddetmektedir. Güngör'ün önerdiği laiklik sisteminde, Amerika sistemine benzer bir durum söz konusudur. Devletin din ile arasına mesafe koyması veya siyasal alandan dini öğeleri silmeye çalışması tamamen yanlış bir durumdur. Devlet dini öğeleri kamusal alandan silmek için çaba sarf etmek yerine, din özgürlüğünü benimseyip bütün dinlere eşit şekilde yaklaşmalıdır. Kamusal alana dini değerlerin girip

girmemesi bir problem haline getirilmemelidir. Bu fikirleri ile Güngör, Türkiye'deki laiklik problemlerini bazı temel noktalarda toplamıştır.

Öncelikle demokrasi ile laiklik birbirine zıt kavram ve olgular olarak görülmemelidir. Örneğin, demokrasinin gelişmesi ile laikliğin gelişmesinin aynı veya paralel olduğu anlayışı yanlış bir düşüncedir. Asıl olan, demokrasinin bütün dinleri kucaklayabilmesidir (Güngör,2005: 75).

İkinci problem ise, İslam dininin sürekli bir baskı altında tutulmaya çalışılmasıdır. Kamusal alanda İslam gelerinin görülmemesi için gösterilen mücadeleye karşın, diğer dinlere özerk bir alan tanınmıştır.

nc sorun olarak da, laikliğin icabı olarak, dini eğitim gereksiz görülmüştür. Kültürümüzde de yer alan din eğitiminin sadece aile içerisinde verileceği anlayışı, devlet politikalarına da yansımıştır. Ulusal müfredat çerçevesinde, dini ögelere hiç yer verilmeyerek, sadece İslam'ın ahlak anlayışı ders olarak okutulmaya çalışılmıştır. Oysaki ulusal müfredat içerisinde bütün dinler ile birlikte, İslam dininin temel çerçeveleri verilerek, devletin dinler karşısında eşit olduğu ispatlanmalıdır. Zaten lkemizde dini bir homojenlik vardır ve halkımızın hemen hemen hepsi Müslümandır. Dolayısıyla eğitim, dini ilkelere dayanmalıdır. Fransa da bile ilk ve orta öğretimin yarısından fazlası kilise kontrolündedir (Güngör,2003: 228).

Güngör, dördüncü bir problem olarak da, din hürriyeti anlayışını zikretmektedir. Gerek laikliğin bir sistem olarak yerleşmesi, gerekse din hürriyeti konusunda bütün dünyada yaşanan sosyolojik dönüşümlerin madd temellerini analiz etmek gerekmektedir. Bu alanda, yanlış zihniyetin ve derin bir kavrayış eksikliğinin bulunduğu tespitini yapan Güngör, kanunlar koymakla laik zihniyetin yerleştirilebileceği zannın yanlış olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla, seküler bir zihin yapısına dönüşümü sağlayan inkılpların, kanun koymakla sağlanabileceği varsayımını yanlış bulmaktadır. Türkiye'deki yanlış laiklik anlayışı, hem yöneticilerde, hem çeşitli meslek gruplarında, hem de halkta dinî cehaleti doğurmuştur. Bu cehaletin de din istismarcılarına alan açtığını vurgulayan Güngör, laikliği en başta din hürriyeti olarak algılamak gerektiğini söylemiştir. Baskıcı bir laiklik modelinin, dinî cehaleti din hürriyeti kılıfında yaygınlaştırdığını ifade etmiştir. Din hürriyeti ne kadar gelişirse, dini istismar iddiaları da o derece geçerliliğini yitirecektir. Zira, istismar edecek bir baskı

alanı kalmamış olacaktır. Oysaki yanlış laiklik anlayışı, her zaman devletin dine müdahalesini meşru göstermeye çalışmıştır (Güngör,1990: 165).

Güngör'ün zikrettiği problemlerin sonucusu ise, kamusal düzen ile özel alan arasındaki ilişki ve sınırlarıdır. Kamusal ve özel alan ayırımını analitik bir ayırım olarak görmüş, devletin topluma hizmet yükümlülüğü, dolayısıyla bu hizmeti demokratik özgürlükler çerçevesinde ifa etmelidir. Devletin özel alana müdahalesinin sınırlarını, yine devletin kendisi belirleyerek, vatandaşı kamusal alandan, laiklik gerekçesiyle uzaklaştırmamalıdır. Devlet, toplumsal bölünme değil, toplumsal entegrasyonu desteklemelidir. Toplum üyelerinin kamusal alandan dışlanması, yönetimin meşruiyeti sorununu doğuracaktır. Güngör, Türkiye'deki laiklik anlayışının ve uygulamasının birçok açıdan son derece problemliliğini tespit etmektedir. Laiklik uygulaması bu haliyle, farklı toplum kesimlerini birbirine yabancılaştırıcı bir etki oluşturarak, din hürriyetine karşı büyük bir tehdide dönüştüğü tespitinde bulunmuştur. Aslında Güngör'ün bir sosyal bilimci olarak, laiklik ve dinî özgürlükler konusundaki büyük endişesinin temelinde farklı toplum kesimlerinin din ve laiklik ekseninde birbirlerine yabancılaşması, toplumsal bütünleşmenin yara alması ve kültürel parçalanmışlık endişesi olmuştur. Günümüzde 'Laik-Anti Laik' ya da 'Seküler-Dindar', gibi kutuplaştırıcı eğilimlerin geldiği nokta Güngör'ün endişelerini anlamlı kılmaktadır (Şan,2019: 47).

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda, demokratik bir toplumun oluşmasının bazı aşamaları mevcuttur. Müslüman halka 'gerici' gözüyle bakılması, toplumu bölmekte, kuşatıcı bir demokrasi anlayışından uzaklaştırmaktadır. Toplum/Devlet yarılmaya, hatta halkın devletine yabancılaşmasına yol açmaktadır. Başörtüsü yasağı örneğinde gördüğümüz gibi, başörtülü üniversiteye gidemeyen kızların, Avrupa'ya veya Amerika'ya giderek oralarda eğitim yaptıklarını, buldukları ülkelere sadakat duygusu geliştirirken, kendi devletlerine yabancılaştıkları görülmektedir. Laikliğin, din üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanan bir unsur olarak kullanma anlayışından vazgeçilip, devletin, tüm toplumu kuşatıcı bir politikaya geçmesi gerekmektedir. Güngör'e göre, tek ve kesin çözüm yolu, din hürriyetinden geçmektedir. Bu devletin toplumsal meşruiyetini güçlendirecektir (Güngör,1990: 165).

Erol Güngör, 'Bilimin ve Dinin' birbiriyle sıkı bağının olduğunu belirterek, İslam dininin de okumaya ve gelişmeye verdiği önemin hususiyetini ve bunların

birbirinden ayrı düşünölemeyeceği tespitinde bulunmuştur. Aşağıdaki bölümde bu konuyu ele alacağız.

3.3. Din ve İlim/Bilim İlişkisi

3.3.1. Din İlim/Bilim İlişkisi

Bu başlık altında, din ve ilim arasındaki ilişkiyi, Güngör'ün görüşleri doğrultusunda ele alacağız. Zaten okumaya ve ilme düşkün olan Güngör'ün, bu konuya değinmemesi düşünölemezdi. O, bilimi ve dini ayrı ayrı konumlandırmasına rağmen, bu ikisinin birbiriyle sıkı bağının olduğunu belirtmiştir. Nitekim, İslam dininin de okumaya ve gelişmeye verdiği önemi ifade ederek, birbirinden ayrı düşünölemeyeceği görüşlerini bize aktarmıştır. Güngör'e göre, İslam'da ilim geleneği Kur'an ve hadislerle birlikte, İslam medeniyetinin ilk parlak devirlerinde görmüş olduğumuz bilim hareketleri ile pekiştirilmiştir. Müslümanların ilimde ilerlemelerinin, kendilerinden önce yaşayan toplumların bilim geleneğini de görmeleri ve bu geleneği daha ileri götürmeleri sayesinde mümkün olmuştur (Güngör,2011: 73-74). Dolayısıyla Güngör, çevremizdeki ilmi gelişmelere çok duyarlı olmak gerektiği görüşündedir. Ona göre, İslamiyet akla hitap eden bir dindir. İslam, akli yetersiz olanları, dini vazifelerden sorumlu tutmamıştır. Bu anlayış, İslam inancının özünde mevcuttur. Kur'an, evrendeki her şeyin Allah'a ait birer ayet (işaret delil) olduğunu ve insanların bu ayetlere vakıf oldukları ölçüde refah ve saadet bulacaklarını ısrarla belirtmiştir. Ona göre, gerek Kur'an'da, gerek Peygamberimizin hadislerinde, ilimle ilgili teşvik ve takdir ifade eden sözleri toplayacak olursak, bunların eşine başka hiçbir inanç sisteminde rastlanamayacağı görüşündedir.

Güngör'e göre, bilgi başlıca üç türdür. Birinci olarak, teorik bilgidir ve bunun yolu istidlaldir (yani mantık kurallarına uygun olarak bilinenlerden bilinmeyenleri çıkarmadır) ikincisi ise, duyu organlarının yoluyla edinilmiş olan bilgilerdir. Üçüncü olarak da, sezgisel olarak bilinenlerdir (Güngör,2011: 72).

Güngör, vasıtasız ve sezgili bilgi konusunda, Müslümanların Uzak Doğu ve özellikle Hint medeniyetinden birçok şeyler aldıklarını belirtmiştir. İslam düşünce sisteminde genel olarak, 'tasavvuf' diye bilinen yöntemin hakiki özelliğinin dolaysız bilgi olduğunu ifade eden Güngör'e göre, vasıtasız bilgi, teorik (ilmi) bilgi değildir ve

onun yerine geçme iddiasında da değildir. Ona göre, İslam medeniyeti özellikle Aristocu bilim ve felsefi geleneğe, hem de klasik doğu fikrinin mirasçısı olarak gelişerek ilerlemesi, ona çok büyük avantajlar sağlamıştır. Çünkü ona göre, Batı düşüncesi veya medeniyeti, vasıtasız yani dolaysız bilgiye önem vermemiştir. Bunların tam tersi olarak, Uzak-Doğu sistemleri ise, sezgiyi ön plana çıkarmıştır. İslami düşünce ise, bunların ikisini de kusurlu olarak görerek, bu kusurlardan kendini arındırarak dengeli bir orta yol izlemiştir (Güngör,2006: 73).

Güngör, modern Batı uygarlığından etkilenerak, geleneksel dinlerin yerine yeni bir sistem getirmek isteyenlerin, sonuçta kendilerini yeni getirdikleri sistemin bir nevi peygamberi durumunda gördüklerini ifade etmiştir. İnsanların, hakikate yaklaştırmak üzere geliştirdikleri en iyi sistemin, ilim sistemi olduğunu belirten Güngör, bilimin ne din gibi irrasyonel konularla uğraştığını, ne de bilim adamlarının peygamberlik ilan ettiklerini belirtmiştir. İlim adamlarının arasında dinsiz olanların olduğu gibi, dindar olanların da olduğunu, bu durumun da ilmin insanlara belli bir inanç sistemi verecek mahiyette olmadığını gösterdiğini belirtmiştir (Güngör,2006: 178-180). Bu nedenle Güngör, modern Batı etkisi ve bilim anlayışı adına, insanlığın birikimi olan kadim değerlere ve bilgi birikimine sahip çıkmanın önemine vurgu yapmıştır.

Erol Güngör, dinin yerini tutmak üzere şimdiye kadar teklif edilen sistemlerin en kuvvetlisinin, modern ilim anlayışı olduğunu belirtmiştir. O, dünyada herkes modern üniversitelerde okutulsa, hatta bunlara devamlı din düşmanlığı aşılsa, yine de dinden vazgeçileceğini düşünmediğini savunmuştur. Hatta tarihte birçok cemiyetlerin ilimsiz yaşadıklarının görüldüğünü, ama hiçbirinin dinsiz yaşamadığını aktarmıştır. Bazı kimselerin, ilmin inkişafı (ilerlemesi) ile dinin eski gücünde bir eksilme olduğu görülünce, bu hareketin süreceğini ve gün gelecek ilmin açıklayamadığı hiçbir konunun kalamayacağını sananlara karşı Güngör, hiçbir ilim adamının bir gün dine ait bütün konuların, ilim tarafından izah edileceğini söylemediğini belirtmiştir. Böylece aydınlanma düşüncesinin, aklın, yani rasyonelitenin, tüm toplumsal hayatımıza egemen olacağı, buna paralel olarak dinin, tabiatüstü değerlerin aklın karşısında silineceği görüşüne karşı çıkmıştır. Güngör'e göre, *“ilim, duyu organları ile kavraya bilinen bilgilerin, din ise, sezgisel veya vahiy yolu ile edinilen bilgilerin kaynağıdır. Güngör, ilim dinle alakalı bilgileri kendine konu olarak alırsa, ilim olmaktan çıkar ve aynısı din için de geçerlidir. Ancak, bir dinin yerine bir başka sistemi koymak isteyenlerin, tekrar bir din getirmek istemelerinin temel nedeni işte budur”* diye ifade etmiştir (Güngör,

2017: 178-180). Böylece, Güngör'ün modern aydınlanmacı Batı değerleri adına, geleneksel değerlerimize karşı çıkan Batıcı aydın tipini ve anlayışını reddetmiştir.

Güngör, din ile bilimin ileri sürüldüğü gibi bir zıtlık ifade etmediğini, bu kurumların birbirine katkısının olduğunu, ancak birbirlerinin yerine geçmelerinin asla mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Özellikle, İslam dininin bilime engel olmadığını, tam tersine bilimi ve gelişmeyi teşvik ettiğini belirtmiştir. O, toplumların yararına olan bu iki kavramın, kendi alanlarında daha etkili olacağını, ilimin de dinin de önemli olduğunu, ancak ilimsiz yaşanabileceğini ama dinsiz yaşamının mümkün olamayacağını özellikle ifade ederek, Batıcı aydın tipinin görüşlerini çürütmeye çalışmış ve tarihte kazandığımız milli değerlerimizin modernleşme adına kolayca feda edilemeyeceğinin altını çizmiştir. Böyle bir zıtlık kurmak yerine, bir sentez aramanın daha doğru olduğunu beyan etmiştir.

Milli ve manevi değerleri ifade eden 'Ahlak Konusuna' hususi bir önem veren Erol Güngör, bir sosyolog gözüyle, toplumların ahlak ve din arasındaki ilişkilerini tespit ederek, ahlakın toplumları nasıl etkilediğini ortaya koymuştur. Bir sonraki bölümde bu konuyu ele alacağız.

3.3.2. Din ve Ahlak Anlayışı

Erol Güngör'e göre, ahlak toplumsal bir olgudur. Güngör, toplum analizlerinde manevi değerleri ifade eden ahlak konusuna özel bir önem vermiştir. Sosyolog gözüyle, toplumların ahlak ve din arasındaki bağlantılarını tespit etmiş, ahlakın toplumları nasıl etkilediğini ve insanların hayat tarzlarına olan etkisine dikkat çekmiştir. Ayrıca, bu konuyla ilgili makalelerinin yanında müstakil bir kitap da yazmıştır. Bu başlık altında onun yazmış olduğu, 'Ahlak Psikolojisi' ve 'Sosyal Ahlak' kitabındaki görüşlerini ve ahlakın din ile olan bağlantısını izah etmeye gayret edeceğiz. Güngör'e göre, ahlak, toplum hayatının vazgeçilemez olgu ve değeridir. Çünkü O, ahlakın olmadığı yerde toplumsal hayatın da olmasının mümkün olmayacağını, yani insanların birlikte yaşayamayacaklarını savunmuştur. Ona göre, insanların birbirlerine hangi durumda ve ne şekilde davranması gerektiğini bildiklerinde, başkalarının da davranma şekilleri hakkında güçlü tahminler yapabilir ve böylelikle güven duygusuyla yaşayabilirler. Aynı zamanda ahlak, bir inanç ve düşünce sistemidir. Ahlakın maddi bir varlığı bulunmamakta yani başımızdaki şapka, üstümüzdeki elbise gibi değildir. Ancak,

insanları birlikte tutan şeyler maddi menfaatler veya pazarlıklardan daha fazla, manevi bağlardır ve bu da bir ahlaki değerler manzumesidir (Güngör,1996: 18-19). Bu anlamda ahlak, toplumun temelini oluşturan değerler bütünüdür.

Güngör, ahlak denilince akla ilk gelen şeyin yalnızca insanların davranışları olduğunu, insanların haricindeki canlıların davranışlarının ahlaki bir davranış sayılmayacağını ifade etmiştir. Ahlaki mevzu olduğu zaman, kesinlikle zihni olgunluğa ulaşmış, iyiyle kötüyü ayırabilecek irade sahibi bir insan vardır. Çünkü O'nun yaptığı başka bir tanıma göre, ahlak insanların arasındaki münasebetleri düzene koymak için ortaya konulmuş olan kuralların tümüdür (Güngör,1996: 11-12).

Güngör, kaynağı ister dini veya isterse hangi otoriteye dayanırsa dayansın, insanların arasındaki davranış biçimlerinin bir kısmının, her daim 'iyi' veya 'kötü' şeklindeki değer yargılarını vurgulayacağı bu kurallar olduğu zaman, ahlaki davranışın söz konusu olacağını belirtmiş, toplum hayatında ahlakın vazgeçilmezliğine vurgu yapmıştır. Güngör şöyle bir tespitte bulunmuştur, *“Unutmayalım ki, bizim kötü bulduğumuz davranışları yapan insana bile ‘ahlaksız’ diyemeyiz, çünkü her insanın bir ahlaki ve her toplumun bir ahlak sistemi vardır. Bizim günlük hayatta ‘ahlaksız’ diye vasıflandırdığımız insan, ahlaksız değil kötü ahlaklıdır”* (Güngör,1996: 12).

Güngör, ahlaki değerleri, manevi değerlerin en önemlileri olarak görür. Manevi sistemlerin en ileri noktası olan dinlerin, ölçüt olarak birer ahlak sistemi olduğunu, bir ahlak sistemi sunduklarını belirtmiştir. Ona göre, ahlaki sistem insanlar arasındaki ilişkilerle birlikte, aynı zamanda tüm insanların Tanrı ile ilişkilerini düzenleyip, iyi ile kötünün sınırlarını çizerek ne olduğunu izah eden değerler sistemidir. Dolayısıyla, insan topluluklarında dinin çok büyük etkilerinin görülmesi daha çok bu yüzden, yani dinlerin ahlak hayatını düzenleyişi sebebiyle olmuştur. Ahlaki sistem olmadan hiçbir toplumun yaşama şansının olmayacağı gibi, dinden uzak yaşamasının da düşünülmemeyeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Güngör, ahlak anlayışının da temelini dine dayandırmaktadır (Güngör,1996: 19-20).

Ahlaki davranışın esaslarının pek çoğunun dinden gelmekte olduğunu belirten Güngör, dinin, ahlaki hayatımızın yegâne kaynağı olmadığını ama temel kaynağı olduğunu beyan eder (Güngör,2006: 115). Güngör'e göre, Allah'ın kullarının hepsi birbirine eşittir. Bunların birini öbüründen üstün tutmak ve farklı muamelede bulunmak Allah'ın yasasına karşı çıkmaktır. Bu ahlaki ölçü sadece Müslümanlar için değil, bütün

insanlar için geçerlidir. Bu yüzden her din ve mezhepten insanlar, İslam ülkelerinde rahat ve huzur bulmuşlardır. GÜNGÖR, dinde insanların, hem insanlara hem de Allah'a karşı sorumlu olduklarını, dinin her sahada ahlaki buyrukları olduğunu belirterek, bunların özünü şöyle özetlemiştir, “*İnsanların birbirine faydalı olmasının ve kimseye zarar vermemesi hakkındaki ahlak kuralları, günümüzde tüm insanlar için geçerlidir ve hepsi dinde vardır*” (GÜNGÖR,2006: 116-117).

GÜNGÖR, yaptırım gücü olmadan ahlaki davranıştan söz edilemeyeceğini ve her ahlak sisteminin kendi kaidelerini uygulatabilmek için yaptırım güçleri kullandığını belirtmiştir. Bu güçlerin en büyüğü olan devlet, kanunlar vasıtasıyla ahlak ve adabı korurken, bunu maddi bir güç olarak yapmaktadır. Dinin yaptırım gücüne bazı hallerde, maddi kuvvetin girdiği görülse de, asıl olan dinin yaptırıcı gücünün manevi olması olarak ifade etmiştir. Aslında ona göre, en büyük yaptırım kuvveti insanın kendi vicdanıdır, böylelikle GÜNGÖR, ahlakın toplumsal boyutu yanında, bireysel subjektif unsura da vurgu yapmıştır (GÜNGÖR,2006: 145-146).

GÜNGÖR, toplumların huzur ve barış içinde yaşayabilmesi için manevi değerlerin çok önemli olduğunu belirtmiştir. Manevi değerler sisteminden birisi olan ahlaki değerlere çok önem vermiştir. Din ile birbirine sıkı bağlı olan ahlaki değerlerin, toplumlar için önemini vurgulamıştır. Birbirinden ayrı düşünemeyeceğimiz bu iki değer, toplumların şekillenmesinde ve birlik-beraberlik içinde yaşamasındaki katkılarının önemini ifade etmiştir. Ahlaki ve dini değerler, insanların nasıl yaşaması gerektiğine dair ölçüleri belirlediği için, gelecek nesillere doğru aktarılmasına ayrıca önem vermiştir.

Erol GÜNGÖR, toplum hayatının belirleyici unsuru olarak dini görmekle beraber milli kültürün önemli unsurlarından birini de teknik ve teknoloji olarak görmektedir. Bu husus aşağıda irdelenecektir.

3.3.3. Din ve Teknik/Teknoloji İlişkisi

Bilindiği gibi Batıcı aydın tipi, bilim ve teknolojiye geri kaldığımız görüşüne vurgu yapmış, dinin veya milli kültürün aleyhine de olsa, bu kurumdan vazgeçilemeyeceği, geri kalmışlık, dar anlamda teknolojiye geri kalmışlık olarak tanımlayarak, bu açıdan milli kültürümüzün zafiyet içerisinde olduğu görüşünü ifade etmiştir. Erol GÜNGÖR, din ve milli kültürümüz bağlamında bu hususa açıklık getirme

gereği duymuştur. Erol Güngör, sadece bir konuya bağlı fikir adamı olmadığı için kendi alanında görünmese de, teknoloji ile ilgili belirtilen çerçevede açıklamalar sunmuştur. Zira teknik/teknoloji toplum hayatının bir parçasıdır. Teknolojinin topluma etkisinin yanında, dine karşı da etkisini ele almıştır. Bu başlık içerisinde ifade etmeye çalışacağımız gibi, gelişen teknolojinin din ve topluma etkisini Güngör’n görüşleri çerçevesinde ifade edeceğiz. Güngör, teknolojiyi kısaca, ilmi bilginin pratikteki uygulanışıdır diye tarif etmiştir (Güngör,2006: 26-27).

Teknolojik gelişmenin, karşısında hiçbir engeli tanımadığını, zaten devamlılığın teknolojinin en büyük özelliği olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, teknolojinin doğrudan veya dolaylı etkileri sebebi ile çok kez kültür değerleri ile çatışmasına rağmen, kültürün gelişmesi için büyük imknlar verdiğini de belirtmiştir. Teknolojinin, kültürün daha geniş kitlelere yayılmasında, sinema, televizyon vs. gibi araçların yeni imknlar sunduğunu da ifade etmiştir (Güngör,2006: 36).

Güngör, kültür ile medeniyet arasında, yani manevi yaşamın nizamıyla yaşam nizamı arasında kati ayırım yapılamaz demiştir. Maddi olaylar ile manevi olayların karşılıklı etkileşim halinde olduğunu belirten Güngör, bir devlet başka bir devletin yalnız teknolojisini ya da yalnızca manevi kültürünü benimsemeye istekli olsa bile, bunu istediği Şekilde gerekleştirmeyeceğini ifade etmiştir (Güngör,2011: 17-18).

Güngör, Japonya misalinde olduğu gibi, birçok kişinin modern teknolojinin hiçbir manevi değişime gerek kalmadan alına bilineceğini düşündüklerini ifade etmektedir. Buradaki manevi değerden kastedilenin, din ve ahlak olduğunu belirtir. Ancak Güngör, verilen misaldeki Japonların bile nasıl etkilendiğini Şöyle ifade etmiştir, *“Japonlar dinlerini değiştirmediler, dillerini ve alfabelerini değiştirmediler, ananelerine karşı sayėı ve hassasiyetlerini yitirmediler. Bu söylemlerin tamamının doğru olmasına karşın, modern teknolojiye sahip olabilmenin gerektirmiş olduğu değişimler vardır ve bunlar sahiden bir takım manevi unsurlar ve unsurların komplekslerinden kurtulup, yerine yenilerinin ikame edilmesi tarzında olmuştur. Hiç olmazsa, örneğin modern üretimde, birey ilişkilerinde, akraba ve bölgesel bağların bir tarafa bırakılmasını ve liyakat esasıyla, rasyonel bir bakış açısıyla hareket edilmesini gerektirir. İnsanların zamana bakış açıları değişir ve artık zaman kıymetli bir hale gelerek işler daha dakik bir Şekilde yapılır”* (Güngör,2011: 22).

Erol Güngör, İslam'a göre dünya hayatı ahiretin 'mezrası' olarak kabul edildiği için, İslam'ın insanları Allah'ın emrettiği istikamette çalışmaya, yasakladığı yoldan da kaçınmaya teşvik etmeyen yahut buna engel olan bir sosyal düzeni hoş görmesine imkân olmadığını belirtmiştir. Güngör, İslam'ın istemiş olduğu şekilde bir dünya düzenini oluşturmak için lüzum eden kurumları da getirdiğini ifade etmiştir. İslam'ın modern teknolojiyle alakalı ortaya koymuş olduğu tavır ve bakış açısı ebetteki olumsuz olmayacaktır. İslam devletlerinin hemen hemen tamamı modern teknolojiye uyum sağlama abasındalar ve bunun dinen hiçbir mahzurunun olmadığının bilincindedirler, diye ifade etmiştir (Güngör, 2017: 75).

Bu başlık altında da gördük ki Güngör, her zaman gelişime ve değişime açık görüşlü birisidir. Ancak, hangi durumda olursa olsun, milli ve manevi değerlerin korunması çok önemli kıstastır. Çok hızlı gelişen teknolojilerin, toplumun manevi değerlerini bozabileceğini, bunun için bu değerlere daha özenli bir şekilde sahip çıkılması gerektiğini ifade etmiştir. Bölümün başında belirlediğimiz gibi, Güngör'n, bu husustaki düşüncelerini beyan etmeye çalıştık. Güngör, dinimiz İslam'ın toplumun her alanında etkili olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Nasıl ki milli değerlerimize sahip çıkmamız gerekiyorsa, bu değerleri dinin dışında tutamayacağımızı, dini duyguların hep var olduğunu ve olacağını ifade ederek, önemle bu değerlerin sağlıklı ve doğru bir şekilde topluma aktarılması gerektiğini önemi üzerinde durulmuştur. Türk milletinin her dönemde, bu manevi değerlere sahip çıktığını ve çıkması da gerektiğini ve geleceğe en güzel şekilde bu değerlerin aktarılmasının bizlere düşen bir görev olduğunu belirtmiştir.

Toplum ve kültür hayatımızda Edebiyatın önemli olduğu hususu, Erol Güngör'n ağırlık verdiği bir diğer konudur. Aşağıda bu hususa yer verilmiştir. Edebiyat, bir toplumun bilinç ve bilgisidir, milli kültürümüzün bir parçasıdır. Güngör, daha önce de belirttiğimiz gibi, dinin toplumun her alanına etkisinin olduğunu, dolayısıyla edebiyata da etki edeceğini savunmuştur. Bu hususa aşağıda değineceğiz.

3.3.4. Din ve Edebiyat İlişkisi

Bu başlık altında Güngör'n grleri doğrultusunda verdiği örneklerle, dinin edebiyata etkisini açıklamaya çalışacağız. Güngör, edebiyatı söz sanatı olarak tanımlarken, bunun laf ebeliği veya laf cambazlığı anlamında olmadığını ifade etmiştir. Çünkü ona göre, söz sanatı, bir gerçeği en iyi şekilde ifade etmek ve en iyi şekilde anlaşılmasını mümkün kılmak hedefinde olan estetik bir sanattır (Güngör,2006: 192).

Güngör, edebiyat ve toplumsal hayat arasında sıkı bir bağ olduğunu, edebiyatın hayattan ayrılamayacağını, zaten ülkemizde okuma oranının başka devletlere göre düşük olduğunu, bundan da edebiyatın daha çok olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Bu durumun sebepleri arasında da ülkenin siyasi ve sosyal yönden geçirdiği bunalımlı karışık dönemleri görmektedir (Güngör,1996: 216-217). Erol Güngör, milli edebiyatımızda da İslam dininin belirleyici bir değer olduğunu beyan etmiştir. Güngör, birçok kişinin aklına İslam edebiyatı denilince, İslam tarihindeki olaylarla, insanların ele alındığı edebi eserle ya da dini konularda eğitici ve öğretici eserler geldiğini belirtmiştir. Oysaki Peygamberimizin veya din ulusunun yaşamını anlatmış olan bir romanın da İslami edebiyatına dâhil olacağını, fakat İslam'ın, yaşanan hakikatler lsnde değer kazanacağı ifadesinde bulunmuştur. Ona göre, bizler İslam'ı sahabeler ile velilerin ya da geçmişte yaamı kahramanların hayatlarından daha ziyade, kendi yaşantımızda görmemiz gerekir (Güngör,1996: 103-104).

Güngör, insanı anlamak için muhtaç olduğumuz şeylerin, ilim bilgisi kadar sanatçının sezgisi, ahlakının i mahedesi, din adamının görüş açısı olduğunu belirtmiştir. O, insan üzerindeki bu çok cepheli araştırmayı, genellikle bilgi verilerinin mahiyeti ve ileni tarzına bakarak iki başlık altında toplamıştır. Bu başlıkları, 'ilim ve sanat' olarak belirlemiştir. Bunlardan birincisi, ilim vasıtalı olarak edinmiş olduğumuz bilgilerdir ve teoriye dayanmaktadır. İkindisi de, sanat, din ve ahlak konularını da kapsayan çok geniş bir alandır ve bununla birlikte vasıtasız duyu verilerinin işlenmesi açısından ,sanat sahasının estetik yönü de vardır (Güngör,1996: 97-98).

Güngör, ilim ile sanatın, insanı tanımanın ve bilgi sahibi olmanın önemli iki kolunu oluşturduğunu, sanatta insanı tanıtmak için en elverişli olanı ve dolayısı ile en çok kullanılan şekillerden birininse roman olduğunu ifade etmiştir. O'na göre, bizim romanlardan insan hakkında almış olduğumuz bilgiler, ilmi çalışmalardan edinmiş olduğumuz bilgilerden hiçbir vakit daha az ve eksik değildir. Roman kahramanlarının

bizlere daha yakın olmaları, belki de bize genelde yavan ve yabancı gelen ilime göre daha fazla sezgi yolu ile günlük yaşamı kullanması yüzündendir. Kafamızda soyut kavramları ya da psikoloğun araştırma gruplarından daha ziyade, romanların aynı bizim gibi veya çevremizde olan yakınlarımız gibi olan tipler olduğunu ifade etmiştir (Güngör,1996: 98).

Güngör, dinin edebiyat ve kültürde her dönem etkili olduğunu belirterek, Batı sanat eserlerindeki başlıca temalarla, Batı kültüründeki temel özellikler arasında sıkı bir ilişki ve rabita olduğunu, Batı’da irili ufaklı birçok romancının insan hakkındaki sorulara, Hristiyan inancının getirmiş olduğu cevaplar verdiklerini ifade etmiştir. Ona göre, romanlarda bahsedilen hayat şekli, ölüm, ruh ile beden, kader ile hürriyet, günah ile kurtuluş, suç ile ceza, evlilik ile fuhuş, savaş ile barış vs. gibi konular tetkik edilirken, her daim Hristiyanlık inancının ana temaları esas alınmıştır (Güngör,2017: 488-489).

Güngör, Avrupa’da kiliseye gitmeyen pek çok aydının olduğunu, hatta bunların içinde kiliseye gitmenin gereksiz olduğuna inanan aydınların bile, Avrupa medeniyetinin Hristiyan köklerini ve Hristiyan geleneğini inkâr etmediğini, üstelik bunlara saygı gösterdiklerini aktarmıştır. Bu aydınların, şahsen dindar olmasa bile, bir Hristiyan medeniyetinin çocuğu olduklarının farkında olduklarını belirtmiştir. Güngör, televizyonda her gün bir veya birkaç örneğini gördüğümüz batı filmlerinde, Hristiyanlığın ne kadar büyük bir yer tuttuğunu, Avrupa’da, kiliseye birçok saldırı ve eleştiri olduğu halde, İncil’e (dine) karşı böyle bir şey olmadığını ifade etmiştir.

Erol Güngör, belirtildiği gibi din-edebiyat ilişkisinin sadece batı ve diğer toplumlarda olmadığını, bizim kültürümüzde de olduğunu ifade etmiştir. Batı’nın, Hristiyan kültürü ile pekiştirdiği eserler ürettiği gibi, biz de İslam kültürü ve medeniyetine dâhil olduğumuzdan beri, o kültürün dâhilinde eserler ortaya çıkardığımızı, Türklerin, onuncu asır itibariyle ortaya koydukları eserlerden her birini, İslam kültürü dâhilinde bir yere ikame etmenin ve İslam kültürü içerisinde izahat yapmanın mümkün olduğunu beyan etmiştir. Örneğin, gelişmiş edebiyat formu olan şiirimizin, Kur’an ve Peygamberin sözleri başta olmak üzere, İslam medeniyeti çerçevesinin ortak kaynaklarına dayandığını belirtmiştir. O, İslam’a başvurulmadan bu eserleri anlama imkânının olmadığını ve bu eserlerde İslam’ın temel değerlerinin işlendiğini, İslami olayların ve mitolojinin kullanıldığını, hâsılı Türk-İslam kültürünün tipik örneklerinin verildiğini ifade etmiştir (Güngör,2017: 100-101).

Dinin, toplumun her alanına etkisi olduğu gibi Edebiyata da etkisi olmuştur. Buradaki din sadece İslam değil bütün dinlerdir. Çünkü her toplum kendi değerlerinden etkilenmiştir. İşte Güngör, bu etkiyi bize örneklerle çok güzel bir şekilde sunmuştur. Toplum içerisinde yaşayan her kesimin dinden etkilendiği gibi, edebiyatla ilgilenen kişilerin de dinden etkilendiğini ifade etmiştir. Çünkü hiçbir kesimin dine duyarsız kalamayacağını ifade etmiştir.

Bir ülkenin geleceğini yeni yetişen gençlerde gören Güngör, eğitimin önemine ayrı bir önem vermiş ve eğitime de vurgu yaparak, üzerinde hassasiyetle durmuştur. Diğer alanlarda olduğu gibi, eğitimin alanının da çok önemli olduğunu belirterek, din ve eğitim ilişkisi hususuna dikkat çekmiştir. Bu konuyu aşağıda ele alacağız.

3.3.5. Din ve Eğitim İlişkisi

Bu başlıkta Erol Güngör'ün, din eğitimi hakkındaki görüş ve önerilerine yer verilecektir. Güngör, ülkesinin ve milletinin sorunlarına karşı ne kadar duyarlı olduğunu, din eğitimi konusunda da göstermiştir. Bir ülkenin geleceğini yeni yetişen gençlerde gören Güngör, eğitimin önemine ayrı bir vurgu yapmıştır. Dini ve dünyevi konuların ehil kişiler tarafından öğretilmesi gerektiğini, aksi takdirde çok büyük yanlışların yapılabileceğini ifade etmiştir. Ülkemizdeki din eğitiminin de bir an önce siyasi yapılanmadan bağımsız olmasının gerekli olduğunu, partiler üstü milli bir mesele olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir.

Erol Güngör'e göre, din ve vicdan özgürlüğü kapsamında din eğitimi ve öğretimi, milli kimliğimizin yeni nesillere aktarılması konusu da, ayrı bir önem taşımaktadır. Din ve ahlak dersleri, Türkiye'de demokrasinin gelişmesine paralel olarak seyretmiş, geniş bir kitlenin derin isteği doğrultusunda, iktidarda olanlarca uygulanmıştır (Güngör,2017: 82-83).

Güngör'e göre, din, çeşitli ideolojik gruplar arasında tavır farklılığı gösteren başlıca konulardan biri olduğu için, din eğitimine gerek prensip, gerek muhteva olarak, itiraz edenler daima olmuştur. Üstelik demokratik bir rejimde, bu itiraz hakkını meşru karşılamak gerekir diye de ifade etmiştir. O, din derslerinin konulmasından itibaren, her zaman karşımıza çıkan ve çözülemeyen bir mesele olarak, bu dersleri kimin okutacağı olduğunu belirtmiştir. Din derslerinin konulmasından sonra, ilk birkaç yıl boyunca ilkokullarda din derslerini, bazen müzik ve beden eğitimi derslerinde olduğu gibi, sınıf

öğretmenleri yerine, eskiden kalmış yaşlı öğretmenlerin verdiğini, çünkü genç öğretmenlerin belli dönem bütün eğitimleri boyunca, din eğitimi almadıklarını ifade etmiştir. Oysaki ona göre, özellikle ilkokulda bir öğretmen, diğer bütün dersler gibi din dersini de verebilmelidir (Güngör,2017: 77)

Güngör'e göre, Batıcı laik kesimin iddia ettiği gibi, dini eğitim her zaman bir inanç aşısı manasında alınmamalıdır. Kendisine dini eğitim verilenlerin, mutlaka orada gösterilenleri, kendi kişiliğinin bir parçası olarak benimsemesi ve uygulaması gerekmez, diye belirten Güngör, bu yüzdendir ki, laik ve demokratik cemiyetlerde dini eğitim kolaylıkla verilirken, totaliter memleketlerde bundan korkulmaktadır diye belirterek şöyle devam etmiştir, *“Bir kişinin belirlenen bir din inancını kabul etme zorunluluğu Laik bir devlette yoktur, ancak din hadisesinin muhteviyatını herkesin bilmesi gereklidir. Üstelik bir kimse, kendi ülkesinde tatbik edilen dini, tıpkı devletinin coğrafya ve tarihini öğrenmek mecburiyetinde bulunduğu gibi, bunu da teferruatıyla öğrenmelidir. Laiklik bir inanç özgürlüğüdür, cehalet özgürlüğü değildir”* (Güngör,2011: 88).

Güngör, Türkiye’de din eğitiminin çok partili hayata geçildikten sonra devamlı günün konusu olduğunu ve bir türlü siyasetin dışına çıkarak, gerçek yerini bulmadığını belirtmiştir. Çünkü bizde din eğitiminin genellikle dine ve İslam medeniyetine karşı takınılan iki siyasi görüşün etrafında yön bulduğunu, din ve din eğitimi meselesinin bir an önce siyasi alandan çıkarmamız gerektiğini savunmuştur. Ayrıca O, dini eğitime karşı çıkanların savundukları laiklik sisteminin kesinlikle bu eğitime engel olmadığını, hatta daha uygun ortamı sağlayacağını ifade etmiştir. Güngör, dinin bir ilim ve tefekkür işi olduğunu belirterek, bu ilim ve tefekkürü hazırlayacak eğitim müesseselerinin olmaması durumunda, ne dinin ne de laikliğin kalmayacağını belirtmiştir (Güngör,2011: 85)

Güngör'e göre, eğitimi planlayan makamlar, Türkiye'nin önemli bir özelliğini daima göz önünde tutmak zorundadırlar. Bu özelliğin, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar din eğitiminin, temel eğitim sisteminin başı olarak görüldüğü yani her çocuğun kuvvetli bir din eğitimi aldığını ve bunun da resmi makamlar tarafından verildiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak, yeni nesillerin giderek milli kültürümüze uzaklaştıklarını söylemiştir. Bu nedenle, tüm eğitim kadrosunun nitelikli din bilgisine sahip olmalarının milli bir mesele olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Zaten Avrupa’da, özellikle İngiltere Fransa ve Almanya gibi önemli devletlerde, eğitim sistemi üzerinde Kilise etkisi

bilinmektedir. Güngör, evlerinde büyüklerinin namaz kıldığı gençlerin, İslam'ın temel şartlarının dahi ne olduğunu bilmeden büyüdüklerini, bugün orta yaşa gelen Türk halkının birçoğunun belli bir yaştan sonra dini bilgilerini kendi gayretleri ile öğrendiklerini ifade ederek, bu alanda bırakılan boşluğa dikkat çekmiş, yol gösterici ikazlarda bulunmuştur (Güngör,2006: 98).

Güngör, din eğitiminin bilgi ve inanç fonksiyonunun çeşitli eğitim kademelerine göre değişeceğini ifade etmiştir. İlkokul ağındaki çocukların, tabiat bilgisi dâhil her türlü bilgiyi bir çeşit inanç halinde benimsediklerini, bu çocukların öğretmenlerini üstün insan gibi gördüklerini ve onun söylediği her Şeyi doğru kabul ettiklerini belirtmiştir. Onun için, ilkokulda bilgi ve inancın daima birbirine karışacağını dolayısıyla ona göre, eğitimin her kademesinde dini bilgi verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Orta ve lise seviyesinde çocukların anlayış kabiliyetlerinin geliştiği için, onlara daha çok bilgi vermenin faydalı olacağını dşnmştur. Fakat bu bilgilerin hiçbir zaman onlar için bir hafıza yükü olmaması gerektiğini, ayrıca din dersi eğitiminin sadece din öğrenimi yapmış kimselere ait bir ihtisas olmadığını ifade etmiş, din eğitiminin tüm eğitim camiasına yaygınlaştırılması gerektiğini ileri srmştur (Güngör,1989: 5).

Ona göre, eğitimin gayesi insanlara özel değerleri ve bu değerlere sadık bilgi ve deneyimleri alıştırmak olduğu için, eğitimi insanlarla eğitimsiz insanlar veya eğitimi farklı gören insanlar arasında ayrılıklar olacaktır. Bu manada, aydın diye ifade ettiğimiz sınıfla geniş kitleler arasındaki ayrılığa tüm toplumlarda rastlandığını, zaten geleneksel toplumlarda eğitimin ve öğretimin amacının bilgi sistemi ve dünya görüşünü yeni nesillere aktarmak olduğunu ve bunun en güzel örneğini bizim Osmanlı toplumunun verdiğini belirtmiştir. Osmanlı'da, toplum katmanlarının arasındaki farkın bilgi ve kabiliyet farkı olduğunu, çünkü halka eğitim veren hocalarla, yüksek eğitim görmekte olanların hocalarının aynı kişilerden olduğunu belirtmiştir. Süleymaniye'de medresede ders veren bir müderrisin, aynı zamanda Süleymaniye camiinde vatandaşa vaaz ettiğini, yine aynı insanın sarayda Őehzadelere eğitim vermekle meşgul olduğunu ifade etmiştir (Güngör,1989: 130)

Öncelikle, gözlemlediğimiz en önemli husus, Güngör'n eğitime verdiği değerdir. Hangi alanda olursa olsun, eğitimin çok önemli olduğunu, bunun yanında da din eğitiminin de aynı derecede önemli olduğunu vurgulamıştır. Din eğitiminin, çok hassas bir Şekilde liyakatli kişiler tarafından yapılmasına ayrı bir önem vermiştir. Çünkü toplumun manevi değerlerinin korunması ve geleceğe taşınmasına önemli katkı

sağlayacağını düşünmektedir. Milli değerlerin korunup geleceğe taşınması için yapılacak en önemli şeylerden birisinin de, hiç şüphesiz doğru ve ilkeli eğitim olduğunu belirtmiştir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışmada, Erol Güngör'n toplum anlayışı çerçevesinde, milliyetçilik ve Türk Milliyetçisi anlayışı, bu anlayışta dinin önemi aydınlatmaya çalışılmıştır. Günümüz toplumları, ulus-toplumlar siyasal görünümü de ulus devlet şeklinde olduğu için, 'Ulus-Devlet' ve 'Ulus-Toplum', meselesini gündeme getiren milliyetçilik kavram ve olgusunu teorik çerçevede öncelikli olarak ortaya koymaya çalıştık. Daha sonra, düşünürümüzün hayatı ve yaşadığı dönem ele alınarak, Erol Güngör'n görüşlerinin oluşumunda etkili olan ortam ve belirli kişilikler tanıtılmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi, fikirlerin oluşmasına etki eden birçok faktör vardır. İşte Güngör'n fikirleri de, yeni kurulmuş bir Cumhuriyet döneminin gölgesinde oluşmuş ve ülkede siyasal yönden de büyük bunalımların olduğu bir zamana denk gelmiştir. Güngör, böylesi bir dönemde kendini ilmi ve fikri olarak dolu dolu yetiştirmiş ve milletine karşı duyduğu sorumluluk bilinciyle faydalı olabilmek için gayret etmiş bir toplum düşünürüdür.

Hocası Mümtaz Turhan'ın çizgisini daha ileri götürerek, 'Milliyetçi Muhafazakâr' kimliğini ortaya koymuştur. Manevi değerlere çok önem veren Güngör, bunların korunması ve geleceğe ulaşması için çaba sarf etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Güngör, dini ve milli değerlere özellikle önem vermiş, bu değerlerin toplum hayatında önemini ele almış ve vurgulamıştır. Toplum hayatında bir arada yaşayan insanları, birlikte tutan önemli değerlerin dini ve milli bağlar olduğunu ortaya koymuştur.

Dinin evrenselliği ve kapsayıcı özelliğinden dolayı, toplumların dinin etrafında rahatça yaşayabildiklerini ve insanların kendilerini huzur ve güven içinde hissettiklerini ifade etmiştir. Dinin toplum barış ve düzeninin temelini teşkil ettiğini tespit etmiştir. Sadece bizim toplumumuzda değil, tüm toplumlarda dinin belirleyici katkıda bulunduğunu doğru olarak gözlemlemiştir. Bir arada yaşayan insanların, iyi ya da kötü medeniyet kurduklarını, bu kurulan medeniyetlerin de dinin etkisi altında kaldığını tespit etmiştir. Kurulan medeniyette insanların, refah ve huzur içinde yaşayabilmeleri

için ortak değerlere sahip çıkılması gerektiğini ifade etmiştir. Yeni dönemde medeniyetin getirdiği teknoloji ve yeniliklerin ise, milli değerleri yok etmesine müsaade edilmemesi gerektiğini, dinin medeniyete ve teknolojiye karşı olmadığını, tam tersine faydası olduğunu ifade etmiştir. Güngör, manevi değerler içinde milli kültüre de ayrı bir önem vermiştir. Çünkü milli kültürün oluşması için çok uzun yıllar bir arada yaşanıp, değerlerin paylaşılması gerektiğine inanmaktadır. Zengin, derin ve geniş bir oluşum olarak milli kültürümüzün, uzun tarihi deneyimler sonucu oluştuğu, bu değerlerin korunarak ileriye taşınmasının toplumumuzu güçlendireceği kanaatinde olan Erol Güngör, ne olduğu/olacağı belli olmayan batılılaşma/modernleşme bağlamında yeni tecrübeler adına, milli kültürümüzün, değerlerimizin feda edilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Milli kültürümüzün, Modern Batı kültürüne de kapalı olmadığını, ilmi ve teknolojik yeniliklerle, milli kültürümüzü de yenileyerek toplumumuzu güçlendirebileceğimize inanan Güngör, muhafazakâr kişiliğine rağmen, aynı zamanda yenilikçi ve atılımcıdır. Bu anlamda “*Muhafazakâr Modernizm*”i savunduğu söylenebilir.

Uzun bir tarihi süreç içerisinde zor kazanılan ortak değerlerin korunması ve geleceğe ulaşması için her kesimin mücadele etmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylece daha sağlıklı dinamik bir toplum oluşacağını düşünmektedir. Ona göre, kültürün dine, dinin de kültüre ve toplumlara etkisi çok fazladır. Din bireyi olduğu kadar toplumu da sarıp sarmalamaktadır ve bu nedenle dinden bağımsız bir modernleşme sağlıklı sonuç vermeyecek, ancak milli kültüre yabancılaşarak milli kültür zayıflayacaktır. Bir başka ifade ile Güngör, dinin Türk toplumuna olan etkisine ayrı bir önem vermiştir. Çünkü Türkler Müslüman olduktan sonra tamamen dinle bütünleşmiş ve birbirinden etkilenmiştir. Kültür ve din, Türk milletini birlik ve beraberlik içinde tutan önemli kuvvetler olarak, tüm toplum analizlerinin temelini oluşturmuştur. Tarihi süreç içerisinde, milli kültür ve din etkileşim halinde, tarihte ender görülen kendine özgü belli bir senteze ulaşmıştır. Bu nedenle Erol Güngör, Din ve Türk Milliyetçiliğini, birbirine zıt gelişen, farklı olgu ve değerler olarak değil, bir bütün olduklarını kaydetmiştir. Bu nedenle Güngör, bazılarının öne sürdüğü gibi, dinde milliyetçilik olmadığı tezini, Türk toplumu analizi örneğinde görüldüğü gibi reddetmiştir.

Türk milliyetçiliğini, bütün çalışmalarında görüldüğü gibi, İslam’ın Türk milliyetçiliğini belirlediğini tespit etmiştir. Dolayısıyla Güngör’ü, Türk milliyetçiliğine kendine özgü katkısı olan bir fikir adamı olarak değerlendirmek yerinde bir tespit

olacaktır. Milli duygularını ve düşüncelerini her fırsatta belirten ve yeni nesillere aktarılması için gayret gösteren milliyetçi muhafazakâr bir isim olmuştur.

Kitaplarında ve kaleme aldığı diğer yazılarda, toplum hayatında eğitimin ne kadar önemli olduğunu belirtirken, dini eğitime ayrı bir önem vermiştir. Özellikle, dinin öğrenilip gelecek kuşaklara doğru ve sağlam kaynaklarla aktarılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuda, önerilerinin yanında yaşadığı dönemlerdeki olumsuz örneklerin bir daha olmaması için gayret sarf etmiştir. Dini eğitiminin olması gerektiğini, aksi takdirde manevi değerlerin, milli kültürümüzün çok zarar göreceğini ifade etmiştir. Dinin eğitime etkisinin olduğu gibi, katkısının da belirleyici olduğunu belirtmiştir. Manevi değerlerin, toplumda etkisinin ahlaki davranışlar olarak görüldüğü gerçeğini de izah eden ve bu değerlerin önemini bizlere aktaran Güngör, ahlaki konulara da değinmiştir. Sosyoloji ve psikoloji uzmanı olarak, farklı açılardan toplumu gözlemleyen Güngör, ahlaki davranışların dinden kaynaklandığını ifade etmiştir.

Dinin, toplumun bir arada yaşaması için ahlaki davranışları düzenlediğini ve denetlediğini belirtmiştir. Zaten İlahi kaynaklı dinlerin hedeflerinin ahlaklı, huzurlu ve barış içinde yaşayan toplumlar oluşturmak olduğunu izah etmiştir. Dolayısıyla, dinin toplumsal ahlaka etkisi büyüktür. Güngör, dinin edebiyata da etkisinin olduğunu, şairlerin, yazarların dinden etkilendiğini belirtmiştir. Şiir, roman, hikâye ve edebiyatta dinin etkisi çok açık görülmektedir. Hangi din olursa olsun, toplumun aydın ve sanatçılarını etkilemiştir. İslam dini de, bu etkiyi fazlasıyla hissettirmiştir. Gözlemlediğimiz kadarıyla Güngör, dine yani İslam'a büyük değer vermiştir. İslam'ın geçirdiği dönemleri ele alarak işleyen Güngör, yapılan yanlışları ve yapılmaması gerekenleri belirtmiştir.

İslam toplumunun bir an önce toparlanmasını ve İslam'ın getirdiği ilkelere sahip çıkması gerektiğini ifade etmiştir. İslam birliğinin önemine vurgu yapmış ve bu birliğin Osmanlı'da olduğu gibi tekrar işlev görmesi gerektiğini belirtmiştir. Siyasi ve çıkar davalarını bir kenara bırakıp, İslam'ın temel ilkeleri çevresinde toplanılması gerektiğini söylemiştir. İslam'da, çeşitli sebeplerle mezheplerin meydana çıktığını, aslında bunların birer zenginlik olduğunu belirtmiştir. Devlet'in dine mesafeli olmasının, bazı dini kesimleri aşırılığa sürükleyerek, dış güçlerin kullanacağı enstrümanlar haline dönüştüklerini beyan eden Güngör, devletin dini sorumluluğunu yerine getirmesi ile bu gibi olumsuzlukların ortadan kalkacağını belirtmiştir. İslam'ın, ana kaynaklarından öğretilmesi ve uygulanması ile dini kesimden gelebilecek olumsuzluklar ortadan

kalkacaktır. Bu nedenle, devletin dini eğitime önem vermesi gerektiği üzerinde özellikle durmuştur. GÜNGÖR, İslam'ın yaşamasında ve yeni nesillere aktarılmasında büyük rolü olan tarikat ve tasavvufu önemli bulmaktadır. Hatta tasavvuf ile ilgili bilgilendirici bir kitap da yazan GÜNGÖR, bu manevi zenginliklere sahip çıkılmasını istemektedir. O, dine toplum hayatında çok değer vermektedir. Dinin yıpranmasını ve yanlış öğretilmesini kabul etmemektedir. İslam âlimlerinin bu konularda çok hassas olmasını istemektedir.

GÜNGÖR, İslam'ı korumak ve doğru bir şekilde aktarmak için, aydın ve ulemaya büyük görevlerin düştüğünü belirtmiştir. Son dönemlerdeki problemlerin bir an önce çözüme kavuşturup, İslam'a hizmet etmelerini istemiştir. Büyük bir hizmet sunan medrese ve buna bağlı ulemanın toparlanmasını, yeni hayat şartlarına göre sistemlerini oluşturup, halka hizmet etmelerini beklemektedir. Medreselerin topluma çok büyük katkılarından olduğunu ve önemli âlimlerin buradan yetiştiğini, dinin ilkelerinden ayrılmadan, yeni dönemde de hizmetlerin yapılabileceğini ifade etmiştir. GÜNGÖR, İslam'ın kendi kurumlarıyla bir bütün oluşturduğunu ve bu kurumların gerçek bir toplumsal huzuru sağlamayı amaçladığını belirtmiştir.

Gözlemlediğimiz ve ortaya koymaya çalıştığımız gibi Erol GÜNGÖR, dini ve milli değerlere sahip çıkmış, bunların toplumun temel dinamikleri olarak değerlendirmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde Erol GÜNGÖR, Batı kaynaklı Batı anlayışından esinlenerek ortaya konan milliyetçilik anlayışı yerine, yerli ve milli bir milliyetçilik anlayışı ortaya koyarak, bazı kesimlerin geliştirmeye çalıştığı gibi, Kemalist Milliyetçiliğin Türkiye'nin tek alternatifi olmadığını, kendi değerlerimiz bağlamında bir Türk Milliyetçiliğinin mümkün olduğunu çalışmalarıyla ikna edici biçimde ortaya koymayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- AKINCI, M.** (2012), Türk Muhafazakarlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AKTÜRK, Ş.** (2014), ‘Milliyetçilik ve Etnik Çatışmalar’ edt. Şaban Kardeş Ali Balcı Uluslararası İlişkilere Giriş Küre Yayınları, İstanbul.
- AMMAN, M.** (2009), Tayfun "Örnek Bir Akademisyen ve Türk Aydını Olarak Erol Güngör," Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör, Kocav Yayınları. İstanbul.
- ANDERSON, B.** (1993), Hayali Cemaatler Çev. İskender Savaşır Metis Yayınları İstanbul.
- ARMAĞAN, M.** (2001), “Sunuş: Modernlik ve Milliyetçiliğin Yeni Yüzleri” Değişen Milliyetçilik, Der: Mustafa Armağan, şehir Yayınları İstanbul.
- ARMSTRONG, J.** (1995), ‘Towards a Theory of Nationalism’ der. Sukumar Periwal Nations of Nationalism Central Euroean University Press, Budapeşte.
- ATASOY, F.** (2005), Küreselleşme ve Milliyetçilik, Ötüken Yayınları, Ankara.
- AYDIN, S.** (1993), Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- BARON, S.** (2007), Wittmayer Modern Milliyetçilik ve Din, çev. Mehmet Özay, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul.
- BALCI, E.** (2011), “Türkiye’deki Milliyetçilik Söylemleriyle Kıyaslamalı Olarak Erol Güngör’ün Sosyolojik Milliyetçilik Anlayışı”, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Ankara.
- BAYDUR, M.** (1994), Milliyetçilik, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- BERKES, N.** (2003), Türkiye’de Çağdaşlaşma, çev. A. Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BERLİN, I.** (1992), “Volksgeist’in Dönüşü”, Çev. Ğ. Hakkı Yılmaz, NPQ Türkiye Dergisi, Uşak.
- BILLIG, M.** (2003), Banal Milliyetçilik, çev. Cem Şişkolar, Gaye Kitapevi Dağıtım, İstanbul.
- BÜYÜKBAŞ, H. & ATICI N.** (2012), Liberal Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel Bir Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (40) 1-19, Kayseri.

- CARR, E. H.** (1990), Milliyetçilik ve Sonrası, Çev. O. Akın İletişim Yayınları, İstanbul.
- CASSIRER, E.** (1984), Devlet Efsanesi, Çev. N. Arat Remzi, Kitabevi, İstanbul.
- CHATTERJEE, P.** (1996), Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası, Çev. S. Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DELLANOI, G.** (1998), “Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz”, Uluslar ve Milliyetçilikler, Der. J. Leca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- DURAN, H.** (2009), “Mehmet Akif Ersoy’un İslamcılık ve Milliyetçilik Düşüncesi”, Birinci Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Bildiri Kitabı 1. Cilt, Burdur.
- ERGİL, D.** (1983), İdeoloji ve Milliyetçilik, Turhan Kitabevi, Ankara.
- ERIKSEN, T.H.** (1991), Etnisite ve Milliyetçilik/Antropolojik Bir Bakış, Çev. E. Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul.
- GELLNER, E.** (1992), Uluslar ve Ulusçuluk, Çev. B. Ersanlı Behar ve G. Göksoy Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- GELLNER, E.** (1998), “Karşılaştırmalı Perspektiften Türk Seçeneği” Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Ed. S. Bozdoğan ve R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- GENÇ, M.** (2006), "Arkadaşı Erol Güngör'ü Anlatıyor" Erol Güngör, Ed. Murat Yılmaz, Ankara.
- GÖKALP, Z.** (1976), Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak, Haz. İ. Kutluk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÜNAY, T.** (1994), Din; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt IX. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- GÜNGÖR, E.** (2000), Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, E.** (1982), Dünden Bugünden Tarih- Kültür- Milliyetçilik, Mayaş Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, E.** (2011), İslam Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.

- GÜNGÖR, E.** (2010), İslam'ın Bugünkü Meseleleri Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, E.** (1996), Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, E.** (2011), Sosyal Meseleler ve Aydınlar, Haz: R. Güler- E. Kılınç, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, E.** (1989), Türk Kültürü ve Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, H.** (2006), "Erol Güngör,ün Hayatı İlmi ve Fikri Şahsiyeti" Ed. Murat Yılmaz, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- GÜNGÖR, Ş.** (1996), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt XIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- HAYES, C.** (1995), Milliyetçilik: Bir Din, çev. M. Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul.
- HEYWOOD, A.** (2007), Siyasi İdeolojiler, çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara.
- HOBSBAWM, J.** (2006), Milletler ve Milliyetçilik, çev. O. Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HOBSBAWM, J.** (2010), Milletler ve Milliyetçilik, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İ.** (1999), Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- KARAKAŞ, M.** (2000), Türk Ulusçuluğunun İnşası, Vadi Yayınları, Ankara.
- KARPAT, K. H.** (2011), Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu'da Millet Milliyetçilik, Timaş Yayınlar, İstanbul.
- KASIMOĞLU, A.** (1996), "Milliyetçiliğe Dair Çözümlemelerde Toplumsal Cinsiyet Olgusu", Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Yalova.
- KEDOURIE, E.** (1971), Avrupa'da Milliyetçilik, çev. Haluk Timurtaş, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- LEWIS, B.** (1998), Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- MAALOUF, A.** (2000), *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- MINOQUE, K.** (1967), *Nationalism*, Batsford, Londra.
- ATATÜRK, M.K. (1984)**, *Nutuk "Söylev"*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- MÜCAHİD B.** (1995), "Modern Dünyanın Yeni Dini Milliyetçilik", Köprü Dergisi, İstanbul.
- NAIRN, T.** (2015), *Milliyetçiliğin Yüzleri – Janus'a Yeni Bir Bakış*, çev. Seda Kırdar Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NİYAZI, M.** (2001), *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İ.** (1987) *İmparatorluğun En Uzun Asrı*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul
- ÖZAKPINAR, D.** (2012), *Yılmaz Turhan Mümtaz*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- ÖZARSLAN, E.** (2010), "Prof. Dr. Erol Güngör, (1938-1983) "Prof. Dr. Erol Güngör,'ün Anısına, Türkiye'de Değişim Sempozyumu, Ankara.
- ÖZCAN, A.** (2005), *Milliyetçilik*; Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, İstanbul.
- ÖZEK, Ç.** (1982), *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, İstanbul.
- ÖZKIRIMLI, U.** (1999), *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- ÖZKIRIMLI, U.** (2008), *21. Yüzyılda Milliyetçilik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ROUSSEAU, J. J.** (1982). *Toplum Sözleşmesi*, çev: V. Günyol, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- SARIBAY, A. Y.** (1994), *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SARINAY, Y.** (2004), *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- SAVAŞAN, Z.** (2014), "Ulus Kavramının Gelişimi Değişimi ve Dönüşümü", edt. Arif Behiç Özcan-Yunus Çınar, Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları Hükümdar Yayınları, İstanbul.

- SAYYİD, S. B.** (2000), *Fundamentalizm Korkusu*, çev. Ebubekir Ceylan ve Nuh Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara.
- SMITH, A.** (2013), *Milliyetçilik (Kuram-İdeoloji-Tarih)*, çev. Ü.H. Yoksal, Atıf Yayınları, Ankara.
- SMITH, A.** (2014), *Milli Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SMITH, A. D.** (2003), *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul.
- SOROKİN, A.** (1972), *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. M. Tunçay, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- SÖNMEZOĞLU, F.** (1957), "Milliyetçilik", *Ansiklopedik Politika Sözlüğü*, İstanbul.
- ŞEN, Y.** (2004), *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- TOPÇU, N.** (2017), *Yarımkı Türkiye*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, O.** (1995), *Niçin Milletleşme?*, Milli Kimliğin Yükselişi Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- UZUN, T.** (2000), *Bir Siyasal İdeoloji Olarak Milliyetçilik ve Türk Siyasal Hayatında Kurumsallaşması: MHP Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- VAYNİ, C.** (2002), *Türk Düşünce Ufukları Erol Güngör*, Alternatif Yayınları, Ankara.
- WALLERSTEİN, İ.** (2004), *Amerikan Gücü'nün Gerileyişi*, çev. Birkan Tuncay, Metis Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ, M.** (2006), "Ailesi Erol Güngör'ü Anlatıyor", Ed. Murat Yılmaz, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- YUMUL, A. ve ÖZKIRIMLI U.** (1997), "Milliyetçiliğin Fark edilmeyen Yüzü", Varlık1076 Yayınları, İstanbul.
- YURT, A.** (2006), "Arkadaşı Anlatıyor", Ed. Murat Yılmaz, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- ZELLER, B.** (2006), "Erken Orta Çağ'da Kolektif Kimlikler Savaş ve Entegrasyon", der. Anja V., Etkileşim Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Murat TİTİZBAŞ
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 07.12.1970 \ Kayseri
Medeni Durumu : Evli
Telefon : 0535 849 6081
Yazışma Adresi : Alparslan Mahallesi, Eşref Bitlis Bulvarı, No:19\B
Avva Sir Melikgazi \ Kayseri

Eğitim

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	ERÜ SBE \ SBKY	2020
Lisans	AÜ A.Ö.F \ ÇEKO	2018
Ön Lisans	AÜ A.Ö.F \ Halkla İlişkiler ve Tanıtım	2015
Lise	A.Ö.L	2006

İş Denevimleri

Yıl	Kurum	Görev
2017- Halen	MT Mağzacılık LTD. ŞTİ	Yön. Kur. Başkanı

Yabancı Dil

İngilizce (C1)

Almanca (A2)